

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**HANNAH ARENDT'İN SİYASET FELSEFESİ VE FEMİNİZM: KAMUSAL
ALAN, TOPLUMSAL CİNSİYET VE SİYASAL KATILIM İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EDA NUR DOĞAN

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇAĞDAŞ ZARPLI

BİLECİK, 2025

10606220

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**HANNAH ARENDT'İN SİYASET FELSEFESİ VE FEMİNİZM: KAMUSAL
ALAN, TOPLUMSAL CİNSİYET VE SİYASAL KATILIM İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EDA NUR DOĞAN

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇAĞDAŞ ZARPLI

BİLECİK, 2025

10606220

BEYAN

“Hannah Arendt’in Siyaset Felsefesi ve Feminizm: Kamusal Alan, Toplumsal Cinsiyet ve Siyasal Katılım İlişkisi” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahriyat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.	
DESTEK ALINMIŞTIR	DESTEK ALINMAMIŞTIR
Destek alındı ise;	
Destekleyen kurum;	
Desteğin Türü	Proje Numarası
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)	
2- TÜBİTAK	
Diğer;.....	
ETİK KURUL onayı var ise;	
ETİK KURUL karar tarih/sayı:/.....

Eda Nur Doğan

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Bazı sorular, yalnızca meraktan değil, altında yatan kabulleniş ya da sorgulamayıştan doğar. Kimi zaman insanın kendini ifade edebilmesi için sürekli aynı soruya yanıt vermesi gerekir. Benim için de bu süreç, kadınların varoluş mücadelesini anlamaya, anlatmaya ve bir dönüşüm yaratmaya dair süregelen bir çabanın parçası ve soruların cevabıydı. Hayatın her alanında karşılaşılan eşitsizlikler, yalnızca bireysel deneyimler değil, toplumsal yapıların birer yansımasıdır. İşte bu nedenle, kadın çalışmalarını seçmek benim için yalnızca akademik bir tercih değil, aynı zamanda kişisel ve toplumsal bir sorumluluktur.

Bu tez yeterli çalışmada çalışmamı sahiplenerek, değerli akademik rehberliği ve eleştirel bakış açısıyla düşüncelerimi şekillendirmede bana destek ve yardımcı olan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş Zarplı hocama teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Hannah Arendt ile ilk defa tanışmamı sağlayan, savunduğun düşüncelerin doğrultusunda Hannah Arendt okumalısın diyerek tezime ilham olan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Murat Üstündağ hocama teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca düşüncelerinden ve eserlerinden yardım aldığım bugünlerime gelmemde payları olan tüm hocalarıma, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi hocalarıma ayrı ayrı teşekkürü borç bilirim.

Her şeyden önce ise bu yaşıma kadar okumaktan ve araştırmaktan zevk alan bir kadın olma yolumda beni destekleyen, sen yaşlanana kadar oku kızım ben senin yanıdayım, diyen babama. Bir kadın olarak verdiği mücadele ile bana ilham olan anneme, kız kardeşime ve her zaman yanımda olduğunu bildiğim abime ve yengeme, bana ismimi veren bu yaşıma kadar ablalık yapan her konuda yanımda olan ve bugünlerime yol gösteren Emel ablama tüm kalbim ve en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Eda Nur Doğan

2025

ÖZET

HANNAH ARENDT'İN SİYASET FELSEFESİ VE FEMİNİZM: KAMUSAL ALAN, TOPLUMSAL CİNSİYET VE SİYASAL KATILIM İLİŞKİSİ

Ele almış olduğu kavramlar ve yazmış olduğu kitaplar ile Hannah Arendt(1905-1975) 20.yüzyılın kadın bir siyaset felsefecisi, düşünürü ve akademisyenidir. Feminist hareketin temel dinamiklerini Arendt'in siyaset felsefesi doğrultusunda ele alarak, hem feminist kuramı hem de siyasal düşüncüyü derinleştirmeyi amaçlamaktadır. Arendt'in kavramsal çerçevesi, iki disiplinin karşılıklı olarak zenginleştirilmesine imkân tanır.

Arendt'in kendisini feminist olarak tanımlamaması ve cinsiyet temelli meseleler karşısındaki sessizliği, onu feminist kuram bağlamında değerlendirmenin güçlüğüne ortaya koysa da, özellikle üçüncü dalga feminizm ile birlikte geliştirilen yeni bakış açıları, Arendt'in kavramlarının yeniden yorumlanmasını mümkün kılmıştır. Bu bağlamda, kamusal alan, özel alan, özgürlük, eylem, çoğulluk, gibi temel Arendtçi kavramlar feminist teori bağlamında yeniden ele alınmış, Arendt'in doğrudan feminist bir duruş sergilememesine rağmen kuramsal düzeyde bu alana dolaylı katkılar sunduğu ortaya konmuştur.

Çalışmada, ikinci dalga feminizmin Arendt'e yönelik eleştirileri tarihsel bağlamda değerlendirilmiş; bu eleştirilerin aksine üçüncü ve dördüncü dalga feminizmin Arendt'in siyasal düşüncesini cinsiyetin ötesinde, insanlık ve toplumsallık temelli bir düzlemde yeniden yorumladığı savunulmuştur. Feminist teoride beden, cinsiyet, kimlik ve eylem ilişkileri Arendt'in siyaset felsefesiyle birlikte ele alınarak, onun politik alana dair yaklaşımının kadınların kamusal görünürlüğü ve siyasal katılımı açısından ne tür imkânlar sunduğu analiz edilmiştir. Bu tez, Arendt'in kavramları aracılığıyla feminist teoriye alternatif ve dönüştürücü bir bakış kazandırılabileceğini ortaya koymakta; düşünürün klasik feminist yaklaşımların dışında kalan özgün katkılarını yeniden düşünmeye çağırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hannah Arendt, Feminizm, Kamusal Alan, Özel Alan, Toplumsal Cinsiyet, Siyasal Katılım, Vita Activa.

ABSTRACT

HANNAH ARENDT'S POLITICAL PHILOSOPHY AND FEMINISM: THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC SPACE, SOCIAL GENDER AND POLITICAL PARTICIPATION

Hannah Arendt (1905-1975), a prominent political philosopher, thinker, and academic of the 20th century, is known for her contributions to political thought. By examining the fundamental dynamics of the feminist movement through Arendt's political philosophy, this study aims to deepen both feminist theory and political thought. Arendt's conceptual framework allows for the mutual enrichment of these two disciplines.

Although Arendt did not define herself as a feminist and remained silent on gender-based issues, this has posed a challenge in evaluating her work within the context of feminist theory. However, particularly with the emergence of new perspectives in third-wave feminism, Arendt's concepts have been reconsidered and reinterpreted. In this context, fundamental Arendtian concepts such as the public and private spheres, freedom, action, and plurality have been revisited within feminist theory, revealing that, despite not adopting a direct feminist stance, Arendt made indirect contributions to the field at a theoretical level.

This study examines the criticisms of Arendt from second-wave feminism in their historical context and argues that, in contrast, third- and fourth-wave feminism have reinterpreted Arendt's political thought within a framework that goes beyond gender, focusing on humanity and sociality. The relationships between body, gender, identity, and action in feminist theory are analyzed in relation to Arendt's political philosophy, exploring the possibilities her approach to political life offers for the public visibility and political participation of women. This thesis demonstrates that Arendt's concepts can provide an alternative and transformative perspective for feminist theory, urging a reevaluation of her original contributions, which fall outside of traditional feminist approaches.

Keywords: Hannah Arendt, Feminism, Public Sphere, Private Sphere, Gender, Political Participation, Vita Activa.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HANNAH ARENDT VE SİYASET FELSEFESİ

1.1 Hannah Arendt'in Hayatı Ve Eserleri.....	5
1.2 Arendt'in Siyaset Anlayışı Ve Kavramları.....	7
1.3 Arendt Perspektifinden Kamusal Alan ve Özel Alan.....	13
1.4 Siyasal Katılım Modelleri Ve İlkeleri.....	17
1.5 Toplumsal Cinsiyet ve Arendt.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

FEMİNİZM HAREKETİNİN TARİHSEL VE TEORİK ANALİZİ

2.1 Feminizm Kökenleri Ve Tarihsel Gelişimi.....	26
2.1.1 İlk Dalga Feminizm: Hak Eşitliği Ve Seçme Hakkı Mücadelesi.....	28
2.1.2 İkinci Dalga Feminizm: Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kadın Hakları.....	30
2.1.3 Üçüncü Dalga Feminizm: Çeşitlilik Ve Katılım Yükselişi.....	33
2.1.4 Dördüncü Dalga Feminizm: Teknoloji, Aktivizm, Toplumsal Değişim.....	34
2.2 Feminist Teoriler Ve Yaklaşımlar.....	36
2.2.1 Liberal Feminizm: Bireyin Hakları Ve Eşitlik İlkesi.....	37
2.2.2 Radikal Feminizm: Toplumsal Cinsiyet Sistemi Ve Patriarkanın Eleştirisi.....	38
2.2.3 Marksist Feminizm: Ekonomik Ve Sosyal Temeller Üzerinden Kadın Sorunu	40
2.2.4 Postkolonyal Feminizm: Kültürel Ve Kimlik Temelli Ayrımcılık Mücadelesi	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANNAH ARENDT VE FEMİNİZM

3.1 Feminizmin Kamusal Alan ve Özel Alan Perspektifinden Değerlendirilmesi.....	43
3.2 Feminizm ve Vita Activa.....	48
3.3 Feminizm ve Siyasal Katılım İlişkisi.....	51
3.4 Feminizm ve Toplumsal Cinsiyet.....	58
3.5 Kadınlar için Arendt, Arendt için Kadınlar.....	60
4. SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	76

GİRİŞ

Feminizmin günümüzde birçok tanımını bulmak mümkündür. Zaman içerisinde farklı kollara ayrılıp farklı ideolojiler ile bütünleşip farklı yorumlar almıştır. Odak aldığı noktaya göre çeşitlenmiş, zaman ve şartlara göre değişim geçirmiştir. Genel olarak ana fikri ise ataerkil aile ve toplum yapısının kadınlar üzerinde çıkarmış olduğu sorunu konu almaktadır. Ortaya çıktığı günlerden bugüne kadar kadınların maruz kalmış olduğu zorbalık, eşitsizlik, haksızlık, şiddet, toplumsal cinsiyet rollerinin dengesizliği konularına ağırlık vermiş olsa da zamanın ve dönemin değişip dönüşüm geçirmesi ile birlikte feminizmde çeşitlenmiştir. Kadınların kamusal ve siyasal alanda yer edinmeye çalışmaları, hâkimiyetin değil eşitliğin hüküm sürdüğü toplumsal düzeni arzu ederek dünya çapında birçok taraftar toplamıştır. Uluslararası arenada kadınlar çoğu sorunun cevabını bulamasa da sorular sormaya devam etmiş ve haklarını patriarkal düzenden alana kadar çalışmalar yürütmüş, yürütmeye devam etmektedir. Dünyayı anlamak için sorular soran Hannah Arendt için ise feminizm arasındaki ilişki zaman içerisinde dönüşüme uğramıştır. Bazı dönemler ağır eleştirilere maruz kalmış bazı dönemler ise anlamlandırmış olduğu kavramları feminizme uyarlamaya çalışmışlardır. Hadi tartışmaya katılın ve bu dünya için bir şeyler yapın¹ diyen Arendt'i feminizm tartışmaları içerisinde yorumlamaya çalışmak onun bakış açısı ile bu dünya düzeni için bir şeyler yapmak ile eş değerdir.

Hannah Arendt, 20.yüzyılın, şiddetin ortasına Yahudi bir kadın olarak doğmuş ve felsefi fikirlerini cesaretle dile getirmiş olmasından dolayı bizler için önemlidir. Yazmış olduğu fikirlerini birçoğumuz reddedebilir, eleştirebilir, bir kısmına ise katılabiliriz. Hayatı hakkında birçok bilgiye döneminde göz önünde alarak yorumlayabiliriz. 20. yüzyılda Yahudi akademisyen kadın olarak yazmış olduğu eserlerde düşüncelerinin boyutunu görebiliriz. Nitekim kendisinin eleştiriye sıkça maruz kaldığı konularının başında ise kadın olmasından mütevellit feminizm düşüncesinin ondan olan beklentisi olmuştur. Eserlerinde kadın olmasını ne denli hissettirmiş ya da uzak kalmış olması uzunca yıllar üzerine yazılan ve tartışılan bir konu olmuştur.

Hannah Arendt(1906-1975) cinsiyet kavramını ele alarak politik bir konu olarak düşünüp üzerine yazılar yazmamıştır. Eserlerinin çoğunda kadınlara dair, kadın haklarını içeren ya da kadınların özgürleşmesini savunduğu konulara değinmemiştir. Hayatı boyunca feminist bir grup içerisinde yer alıp ya da eylemlerine katılarak olumlu konuşmalarda bulunmamıştır.

¹ F. Berktaş (2012). *Dünyayı Bugünde Sevmek*. İstanbul: Metis Yayınları, s. 12.

Bu şekilde düşünülduğünde Hannah Arendt ile feminizm arasındaki bağı nasıl bir çözüm yoluna gireceği ya da Arendt'in politik getirilerinin feminizmi nasıl etkileyeceği çalışmanın merak kısmını oluşturmaktadır. Onun kendi felsefesinde cinsiyet üzerine çalışmalar yapmamış olması, döneminde gerçekleşen kadın çalışmalarına katılma isteksizliğine rağmen çalışmalarında feminizm tepkilerinin geleneğini yansıttığını düşünmekteyim.

Yazmış olduğu yazılar neticesinde, kendisinin erkek ideolojisinden beslenen bir kadın olduğu² varsayımından kadın bir deha³ olarak görülmesine kadar çeşitli kişiler tarafından uzunca yıldır feminist amaçlar için tartışılıp geliştiriliyor. Feminizm hakkındaki sessizliği tutkulu bir şekilde eleştirilirken okuyucularını da gün geçtikçe yeni bakış açılarına rastladıkları için şaşırtmaya devam ediyor.

Çalışmam sırasında Arendt için feminist bir kadın demek doğru olmayacağı gibi bunun reddini savunmakta onun yazılarını feminist amaçlar için kullanmayı zorlaştıracaktır. Arendt'i bir taraf ilan etmek onun hakkında elde edilecek yorumlar için hatalara düşmemize neden olacaktır. Bu yüzden tarafsız bir göz ile feminizm açısından Arendt ve Arendt açısından feminizm çalışmamın son kısmında detaylı olarak analiz edilecektir. Arendt'i bir tarafa koymanın zorluğu onun kavramlara olan bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Onun; liberalizm, sosyalizm, faşizm, ya da muhafazakârlık gibi popüler ideolojilerden birisine yakın olduğunu söylemek zordur. Kendisine sorulan liberal mi yoksa muhafazakâr mısın sorusuna vermiş olduğu "sol taraf beni muhafazakâr sanırken sağ taraf ise sola yatkın olduğumu ya da sahtekâr olduğumu düşünüyor. Açıkçası bunların hiçbirinin benim için bir önemi yok. İçinde yaşadığımız yüzyılın sorunlarını bu gibi ideolojiler ile çözüme kavuşmayacağına bilincindeyim."⁴ Cevabı ile nerede durduğunu, durmadığını anlamaktayız.

Bütün bir dünyayı anlamak ve yorumlamak için düşüncelerinin 'tırabzansız'⁵ olduğunu söylemektedir. Herhangi bir ideoloji ile dünyaya bakmak sorunları ele almak sorular sormak ve cevaplamak Arendt için dar bir bakış açısıdır. Onun yapmış olduğu ideolojilerinin kurallarından arınmış geniş bir gözle dünyayı başkaları ile paylaşmayı bizlere gösterir. Bu bakış açısı ile feminizm çatısından olayları kişileri yorumlamak, eleştirmek konusundaki isteksizliğini

² A. Rich (1979). *Conditions for Work: The Common World of Women, secrets and Silence*, New York.

³ J. Kristiva (1982). *Powers of Horror. An Essay on Abjection*. New York Columbia University Press.

⁴ Hannah Arendt on Hannah Arendt the Recovery of the Public World (1979) (haz) Melvyn A. Hil, St Martin Press, sayfa 333.

⁵ F. Berktaç, age, s. 17.

anlamış olmaktadır. Daha detaylı bakacak olursak feminist olmamak onun için kişisel bir tercih olmaktan çok, politikayı, toplumsal olanı kavrayış biçiminden dolayı felsefi ve politik bir tercihtir.⁶

Bu bağlamda baktığımız zaman feminizm ve Hannah Arendt arasındaki ilişki oldukça karışıktır. Arendt'in feminizm hakkında doğrudan bir yaklaşımda bulunmaması ve feminizmin ise Arendt kavramlarının anlamlarına olan eleştirel ve tepkili yaklaşımları bu ilişkiyi zorlayıcı ve karışık hale getirmiştir. 1990'lı yılların sonlarına ve günümüze kadar olan süreçte feminizmin tekrardan farklı bir boyutta ele alınması ile birlikte Arendt okumalarının yorumları değişmiş ortak bir açı bulunmaya çalışılmış ve ikisi arasında bir bağ olacağı düşünülebilir hale gelmiştir.

Çalışmamın birinci bölümünde Hannah Arendt'i daha yakından tanımak için hayatı ve eserleri ele alınacaktır. Politik, felsefi ve toplumsal kavramları detaylı bir analiz ile incelenecek olup feminizme bakış açısını daha iyi anlaşılmasına çalışılacaktır. Arendt perspektifinden tezin de başlığını oluşturan kamusal alan, özel alan, siyasal katılım ve toplumsal cinsiyet kavramları ele alınacaktır. Siyasi anlayışı ve kavramları doğrultusunda daha detaylı bir çalışma sunmak istediğim için çoğulluk, iktidar, özgürlük, şiddet, yalan gibi kavramlara da Arendt tanımlamaları ile değinilmiştir.

İkinci bölümde Feminizmin tarihsel ve teorik olarak analizi yapılmıştır. Feminizmi daha iyi anlamak adına feminist bir perspektiften kavramlar değerlendirilmiş ve teorik çerçevesi ortaya konulmuştur. Feminizmin kökeninden tarih içerisinde uğramış olduğu dalgalanmalar derin analizler ile ortaya konulmuştur. İkinci bölümün ikinci kısmı çalışmanın feminizm açısından diğer ideolojiler ile bağını ortaya koymaktadır. Bu bağ 20. ve 21. yüzyıl feminizm hareketlerinin nasıl şekillendiğini Arendt bakış açısının hangi düzlemde yer aldığını ya da almadığını anlamamız konusunda yardımcı olacaktır.

Çalışmamın son kısmını oluşturan üçüncü bölüm birinci ve ikinci bölümde yapılmış olan analizlerin birbiri ile ilişkilendirilmesini oluşturmaktadır. Feminizm ile Arendt kavramlarının detaylı analizleri yapılmıştır. Birinci bölümde yapmış olduğum çalışmada kavramları Arendt bakış açısı ile ele almıştım. Son bölümde ise tezin başlığını oluşturan siyasal katılım ve toplumsal cinsiyet kavramları feminizm perspektifi ile ele alınmıştır.

⁶N. T. Kılınç, (2012). *Politika ve Sorumluluk*, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 147.

Feminizm açısından Arendt'i anlamak ve Arendt açısından feminizmi yorumlamak bu kısımda genel bir sonuca vardığım bölümü oluşturmaktadır. Arendt üzerinden okumalar yaparken feminist teori açısından nasıl ele alınması gerektiği sorularının cevaplarını almamıza yardımcı olacaktır. Arendt hakkındaki zengin literatür, feminizm açısından tarihsel zaman ve coğrafi olarak metinleri ve konuyu karşılaştırılabilir ya da zıtlştırılabilir bir strateji ile ele almaktayım. Arendt'in feminizme olan sessizliğinin aslında feminizme nasıl bir cevap verdiğini incelemekteyim. Dönemsel olarak değişen farklı feminist bakış açıları ile Arendt'in kavramları üzerine bir anlam araması yapmaktayım.

Çalışmanın temel amacı Hannah Arendt'in siyaset felsefesini anlamak kamusal alan, özel alan, toplumsal cinsiyet ve siyasal katılım ilişkileri açısından feminizm ile anlam arayışı yapmaktır. Dünyayı başkaları ile özgür ve eşit bir şekilde paylaşmanın mümkünlüğü üzerine düşünen Hannah Arendt ile adil, eşit ve özgür bir yaşam arayışında olan kadınların sesi feminizm arasındaki bağın birbirlerini tamamladıkları nitelikte görüldüğü düşüncesi ile konuyu detaylı bir şekilde analiz etmekteyim.

Bu çalışma kapsamında feminizm ideolojisini dönemsel olarak ayrı ayrı ele alınıp politik açıdan nerede durduğunu göreceğiz. Kadınların hak arayışı için çıktıkları bu yolda dönemsel ve coğrafi açıdan farklılık geçiren, diğer ideolojiler ile birlikte çeşitlenen feminizmi anlamak günümüzde hala devam eden hak arayışları, kadın cinayetleri, şiddet, eşitlik, cam tavanlar gibi konular açısından önemli olacaktır. Bir kadın olarak dünyadaki diğer kadınların seslerinin nasıl çıktığını ve nasıl dönüşüm geçirdiğini yazmak ve yorumlamak benim açımdan oldukça gurur verici olmuştur. Patriarkal düzeni kökten değiştirmeye ya da rehabilite etmeye, kadın varlığını sorun haline getiren bu düzen için Arendt felsefesi açısından düşünmek ve politika üretme çabası bu çalışmanın kapsayıcılığını oluşturmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar kamusal ve özel alanda tartışılmakta olan kadın varlığını, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini Arendt siyasi felsefesi ile birleştirmek hem feminizm teorisi hem de kadın öznesini Arendt özelinde çalışmak felsefi anlamda somutluk sağlayacaktır. Siyasal katılım, toplumsal cinsiyet ve kamusal-özel alan kavramları ile feminizm ve Arendt bakış açılarını birleştirmek küçükte olsa literatür açısından teorik bir katkı sağlayacaktır. Çalışmamın bu bağlamda yeni sorular sordurmasını ve cevap arayışlarına kişileri yönlendirmesi ya da cevaplarını bulması yönünde bir kapı aralamasını ümit etmekteyim.

BİRİNCİ BÖLÜM

HANNAH ARENDT VE SİYASET FELSEFESİ

1.1 Hannah Arendt'in Hayatı Ve Eserleri

Hannah Arendt, 20. yüzyıl siyaset felsefesine damgasını vurmuş kadın düşünürlerden birisidir. Kendi döneminde cesaretle ortaya koyduğu düşünceler bizler için anlamlı ve değerlidir. İnsanlık tarihinin en karışık ve siyasi olarak çalkantılı olduğu bir dönemde totalitarizmin dehşetine tanık olmuş birisi olarak yaptığı çarpıcı analizler ve düşünceler ile önemli bir teorisyen olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Arendt, felsefe alanından siyaset alanına politik temelli yazılardan çarpıcı eleştirilere kadar yazmış olduğu kitaplar ile tanınmaktadır.

1906 yılında Hannover'de, Yahudi bir ailenin tek çocuğu olarak dünyaya geldi. Daha sonra Marburg ve Freiburg'da eğitimini tamamlamıştır. 22 yaşında doktorasını yine burada vermiştir. Düşünce ve karakter gelişiminde iki kişi hayatını önemli derece etkilemiştir. Marburg'da Martin Heidegger ve Rudolf Bultman'dan, Freiburg'da Edmund Husserl'den Heidelberg'de ise Karl Jaspers'in öğrencisi olarak dersler almıştır. Martin Heidegger ve Karl Jaspers hocaları ile kurduğu ilişki bir ömür boyu devam edecek bağlılığa evrimleşecektir. Hitlerin iktidara gelmesi ve o dönemin şartları Arendt'in hayatını tamamen değiştirmiştir. 1933 yılında Fransa'ya göç etti. Yahudi göçmen hareketleri içerisinde yer aldıktan sonra 1941 yılında Amerika'ya göç etti. Göç etmesinin 10 yıl ardından 1951'de Amerikan vatandaşı oldu. Akademik alanda iş bulmakta zorlanmasına rağmen içinde yatan yeteneğin keşfedilmesi ve konferanslara çağırılması da uzun sürmedi. 1953 yılında Princeton'da Christian Gauss konferanslarına çağırıldı ve daha sonrasında Amerika'nın birçok eyaletinde konferanslar vermeye devam ederek akademik hayatını devam ettirmiştir. 1959 yılında profesör oldu. 1975 yılında vefat ettiğinde New York'ta New School for Social Research'te felsefe profesörlüğü yapıyordu.⁷

Arendt'in yazdığı metinler düşünme eyleminin kendisini oluşturmaktadır. Nitekim bununla ilgili "düşünmek için yazmak" sözünü söyler. Eserleri direkt bir öneri niteliği taşımaz ondan ziyade yazdıklarının arasındaki bağlantıları okuyucuya bırakır. Böylelikle

⁷ E. Ettinger, (1996). *Bir Aşkın Anatomisi, Hannah Arendt-Martin Heidegger*, (çev.) Pınar Kür, Oğlak Yayınları, İstanbul.

okuyucularının da konuların üzerine düşünmesini sağlamış olur. Eserlerinden arda kalan bize bırakmış olduğu bu düşünce seli onu net bir tarafa itmimizi zorlaştırır.

Gelecek olan nesillere, bir önceki nesilden bir şeyler aktarılması gerektiği bilincindedir. Dünyayı daha iyi bir yer haline getirebilmekten hepimizi sorumlu tutar. Eserlerini doğduğu çağın çarpıcı gerçeklerini ön plana katarak gelecek nesillere aktarmıştır. Ona göre düşünmek ve anlamak yaşamın temel amacı sayılmaktadır. Felsefe ve politika düşüncelerini harmanlamış; siyasetin ve toplumsal olanın ne olduğunu kavramaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Siyaset ve felsefeyi bir arada kullansa da yapmadığı bir şey vardır o da; siyaset felsefesidir. Genel olarak siyaset felsefecisi olarak bilinse de o bunu kabul etmez. Felsefe ile desteklenmiş siyasi formülleri bize vermez.⁸ Kendisine yaptığı iş sorulduğunda; siyaset “kuramı” ya da siyasi düşünce olduğunu söylemiştir.⁹ Onun eserleri eşitlik, toplum, siyaset, totalitarizm, şiddet, yalan, devrim, özgürlük gibi 20. yüzyılda öne çıkmış konular üzerinden tüm esaslı kavramları ve tartışmaları yürütmek üzerinedir. Eserlerini ve düşüncelerini diğerlerinden ayıran şey beklenmeyen anlatıcısı olarak düşüncelerinde birçok kişiyi şaşırtmıştır. Margaret Canovan’a göre her şeyden önce başlangıç kuramcısıdır.¹⁰

Bu düşünme ve yeniyi yaratma mücadelesinde hayatında etkili olan bir takım kişilerde ön plana çıkmaktadır. 1924 yılında Martin Heidegger ile tanışması hayatında önemli bir yer edinmiştir. Bir dönem öğrencisi ve aşığı olmuştur. Felsefi düşünme sistemine etkili katkıları olan Heidegger “düşünce imparatorluğunun gizli kralı”¹¹ olarak Arendt’in hayatında yerini almıştır. Felsefi olarak Heidegger hayatında yer almasının yanı sıra politika ile ilgilenmesinde etkili olan isim doktora çalışmasını birlikte yürüttüğü hocası Karl Jaspers olmuştur. Nitekim Hitler’in 1933’de iktidara gelmesi ile birlikte yaşadığı toplumda politik olandan uzak durmakta Arendt için artık zor olacaktır. Nazizm’in o döneme damgasını vurması onu politik olana yöneltmiştir. O dönemki olayları anlamının ise felsefenin var olan kavramları ile yapılmasının mümkün olmadığını farkına varması onu politik bir arayışa yönlendirmiştir. Almanya’yı terk edip daha özgür bir ülkede entelektüel bir yaşam süren kişilerin arasındaydı ancak o entelektüellerden değildi. Nazizmin yükselen dalgasından rahatsızlık duymayan, hatta onları

⁸ H. Arendt, (2021). *İnsanlık Durumu*, (çev.)Bahadır Sina Şener, 10.b, İletişim yayınları, İstanbul, sayfa 10.

⁹ H. Arendt, (2014). *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri 1939-1954* (çev.) İbrahim yıldız, Dipnot Yayınları, İstanbul, s. 10.

¹⁰ Hannah Arendt , *İnsanlık Durumu*, age, s. 9.

¹¹M. Heidegger. & H. Arendt, (2012). *Mektuplar 1925-1975*, (çev.) Melek Paşalı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, s. 180.

içselleştiren kişiler onu dehşete düşürmüştü. Dolayısıyla onlardan birisi olmayı ret ediyordu. Kendisini bu akıma kaptıran kişilere olan güvensizliğini de bir ömür boyu yanında taşıdı.¹² Eserlerinde belirttiği kamusal alan hassasiyeti yine Hitlerin Yahudi zulmüne dayanmaktadır. Kendi döneminde Yahudilerin hayatta kalma mücadelesini kamusal alanda verdiğini söyler.¹³ Hayatında onu etkileyen bu şiddet dolu ortam onu düşünmeye ve eyleme geçmeye itmiştir. Zira onun için eyleme geçilmeyen hayat önemli değildir. Diğer nesillere kalıcı bir şeyler bırakmak Arendt için önemlidir. Bu düşün hayatında eserlerine göz attıktan sonra kendisini daha iyi tanımak için politika anlayışını ve kavramlarını inceleyelim.

Eserleri; Totalitarizmin Kaynakları 1-2-3 (The Origins of Totalitarianism-1951), İnsanlık Durumu (The Human Condition-1958), Rahel Varnhagen: The Life of a Jewess(1958), Geçmişle Gelecek Arasında (Between Past and Future-1961), Devrim Üzerine (On Revolution-1963), Kötülüğün Sıradanlığı, Eichmann Kudüs'te (Eichmann in Jerusalem-1963). Men in Dark Times(1968), Crises of the Republic(1972), Şiddet Üzerine (On Violence-1970), Zihnin Yaşamı (The Life of Mind-1979), Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Notlar (Lectures on Kant's Political Philosophy-1992).

1.2 Arendt'in Siyaset Anlayışı ve Kavramları

Felsefi alt yapısını oluşturan kavramları Antik Çağ'dan kendi dönemine kadar irdeleyen çalışmalar yapmıştır. Kullandığı kavramları bazen direkt açıklamış bazen ise cümlelerinin arasına yerleştirmiştir. Siyaset felsefesi üzerine yazılar yazmasına rağmen tüm savları ile bunu ret eder. Arendt'in ne olduğunu söylemenin zorluğu; onu inceleyen kişilerin farklı yönleri ile ele almasından dolayıdır. Genel olarak bakıldığında ise siyaset bilimci olarak görülmüştür. Kendisi ise işinin siyaset 'kuramı' ya da siyasi 'düşünce olduğunu söylemiştir. Kendisini tek bir çerçeveye oturtmak zor olmuştur. Bir yandan değişim isteyen liberal diğer yandan ısrarcı bir muhafazakâr öte yandan hayali bir yazar olarak eleştirilere maruz kalmıştır. Yazdıkları ve düşündükleri ile yeni siyasi kavramlar üretiyor ve eski siyasi düşüncüyü değiştiriyordu. Var olan problemleri çözmek yerine siyasi eylemleri anlamaya odaklandı. Anlamak onun için içinde yaşadığı dünya ile uzlaşma ölçütü sağlıyordu. Onun için kötü olanı anlamaya çalışmak, bağışlamak ile aynı şey değildi.

¹² Hannah Arendt, (2014), age, s. 12.

¹³ H. Salur, (2008). Hannah Arendt'te Şiddet ve Şiddetin Kaynağı Üzerine Din Sosyolojik Bir İnceleme. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8(1), 65-95. S. 69.

Bu anlama yolunda politikanın ne olduğunu, insanların bir araya nasıl geldiğini, neye muhtaç olduğunu araştırırken; Aristoteles, Kant, Marx, Jaspers, Husserl, Heidegger ve Nietzsche'den etkilenmiştir ama hepsine eleştirel bir mesafeden bakmıştır.¹⁴ Hiçbirinin kalemini kopyalamamıştır. Hem birlikte hem de onların ikilemlerini eleştirerek yazılarına katmıştır.

Arendt'i daha iyi anlamak için siyasi kavramlarına göz atmakta fayda var. Öncelikle ele alacağımız ilk kavram *Vita Activa* olacak. İnsanlık Durumu isimli eserinde bu kavramı ele almıştır. Siyaset düşüncesini insanlık durumu olarak tanımlamış ve bunu 'Vita Activa' üzerine oturtmuştur. Bu terimi üç temel insani etkinliğe bağlamıştır. Bunlar; emek, iş ve eylemdir.¹⁵ Bu etkinlikler insan yaşamının içinde olan temel koşullara karşılık geldiği için başordür. Diğer kitaplarında açıkladığı totalitarizm, devrim ve şiddet gibi kavramları İnsanlık Durumu'nda çizdiği yol haritası ile ele almıştır. Totalitarizmin Kaynakları isimli eserinde, yaşamış olduğu dönemde elde etmiş olduğu deneyimleri ile ele alır. Bu durum İnsanlık Durumu eserine de yansımıştır. Korkuya neden olan 20. yüzyıla tanık olmuş Arendt insanlık deneyiminin parçası olan yalnızlık ve soyutlanma tecrübelerinin farkındadır. Nitekim İnsanlık Durumu yabancılaşma düzenine bir nevi raporlar sunmaktadır. Modern yabancılaşmanın tarihten kendi yaşadığı güne kadar izini sürer. Düşünme ve tartışmanın çok farklı biçimlerde insani faaliyet olduğunun bilincindedir. İnsan varlığını korumak için düşüncenin önemini vurgular. İnsanlık Durumu'nda ele aldığı üç temel insani etkinliğe tüm dikkatini verir.

Vita Activa kavramını daha iyi anlamak için üç temel insani etkinliği tek tek incelemekte fayda var böylelikle çizilmiş olan yol haritasına göz atmış olacağız. Bu kavramlardan ilki olan Emek (*labor*) kavramını yaşam sürecine (*animal laborans*) karşılık gelen bir etkinlik olarak tanımlamaktadır. İnsanın büyümesi, metabolizması ve muhtemel çöküşü emek kavramının içerisine yerleştirir. Biyolojik yaşam sürecinin bir parçası olan insandır. Diğer bir kavram olan İş (*work*) insan varlığının doğa dışı unsuru olarak görmektedir. İş, ölüm-yaşam döngüsünün dışındadır. Doğal ortamdan farklı, yapay şeyler dünyasını oluşturur. Bireysel yaşamımız bu dünyanın sınırları içerisinde yer alır yani iş kavramının insani koşulu dünyeviliktir der. Dünyevilik olanı yani dünyayı tüketilebilen ve tekrardan doğan bir tekrarlama süreci olan biyolojik sürecin yani emeğin(*labor*) değil, işin(*work*) yarattığı kalıcı nitelik taşıyan bir yer olarak tasvir eder. Emek ve işin birlikte insan enerjisi ile dönüştürülmesi

¹⁴ Fatmagül Berktaş (2012), age, s.12.

¹⁵ Hannah Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 35.

ise üretim niteliği taşımaktadır. İnsanın biyolojik süreci(animal laborans) sürekli tüketim ve yok etme üzerine kurulu iken, iş aracılığı ile dünya üzerinde nesnellik sağlanır ve dünya inşa edilir.¹⁶ İnsani faaliyet ve özgürlüğün kaynağı olan eylemi(*action*) ise maddenin aracılığı olmadan insanların arasında geçen etkinlik olarak tanımlamaktadır. Yani yeryüzünde insanı değil insanları ele alır.¹⁷ Ele alınan bu koşulların siyaset ile bağlantısı ise her türlü siyasi hayatın koşulunu çoğulluğun oluşturmasıdır. Siyasi bir ortamın var olabilmesi için orada bir çoğulluk, insanlar arasında ilişkilerin olması gerekir. Bu ilişkilere bakılarak siyasi bir ortam oluşur. Olmazsa olmaz denmesi güçtür ama onu olanaklı kılan, koşul ya da ancak onunla olanaklı olduğu koşuldur. Yeryüzünde eylemin varlığı özgürlüğün varlığı ile aynı şeydir. Hem emek hem de işin varlık nedeni özgürlüktür. Politikanın varlık nedeni ise yine özgürlüğe bağlıdır. Politikanın deneyim alanını ise eylem oluşturur. Özgürlük aracıyla bizi hayvanlardan ayıran niteliğimizi ön plana koymuş oluruz. İnsanlığımız, özgürlük ile ortaya çıkar.

Kavramların siyaset felsefesi ile olan bağlantısını anlamak için kamusal alana değinmekte fayda var. Yazımın diğer bölümünde burayı detaylı olarak inceleyeceğim. Eylemin (*action*) varlığını insanların birbiri ile olan etkinliği ve çoğulluğu olarak tanımlayan Arendt, siyasi bir ortamın oluşabilmesini de yine bu çoğulluğa atfeder. Kamusal alan olarak nitelendirilen kavram Arendt için ortak bir dünyanın tezahürüdür. Kamusal alanda görünmek ve eylemde bulunmak bizim varlığımızı kanıtlar. Gerçekliğimizi oluşturan görünüş kamusal alanda mümkündür. Kamusal alanda eylem(*action*) görünür olmayı ifade eder. Özgürlük kavramının felsefi tanımdan ayrılıp eyleme geçmesi ise kamusal alan ile mümkündür. Bunun mümkün olması için ise insanların kolektif hareket etmeleri gerekmektedir. Birbirleri ile bir eylem içerisinde olmaları(*acting in concert*) ile özgürlüğe ulaşılabilir aksi halde tek başına bundan söz edilemez. Kendi yaşamımızdaki eylemler nedenselliğe bağlıdır ve bizlerde nihai olarak özgür bir ego vardır. Bu ego kamusal alana çıkmadığı sürece tam bir görünüm elde edilemez. Özgürlük kendi iç alanında durduğu sürece sadece serap olarak görülür. Özgürlüğü siyasi alandan çekip bir iç alana kaydırmakla özgürlük düşüncesini netleştirmekten ziyade yok etmektedir.¹⁸ Özgürlüğün kamusal alandan çekilip içsel bir sorun haline getirmek 'kaleye geri çekilme' olarak adlandırılabilir.¹⁹ İnsan eğer dünyanın gerçekliğini oluşturan özgürlük

¹⁶ Fatmagül Berktaş (2012), age, s. 47-49.

¹⁷ Hannah Arendt, İnsanlık Durumu, age, s.35 -37.

¹⁸ H. Arendt, (2022). *Geçmişle Gelecek Arasında*. (çev.) Bahadır Sina Şener, Onur Eylül Kara, 8.b, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 203-206.

¹⁹ I. Berlin, (2014), Two Concepts of Liberty, In Reading Political Philosophy,(231-237), s.231.

duygusunu bilmemiş olsaydı iç dünyasında da bunun ne demek olduğunu bilmeyecekti. Kendi içimizde var olanı bilmekten ziyade başka insanlar ile etkileşim halinde olduğumuz zaman özgürlüğün ne demek olduğunu biliriz.

Siyaset sorunu açısından özgürlük problemi hiçbir politik teorinin uzun süre görmezden geleceği bir konu olamaz. Özgürlüğü kendi alanında çıkarıp bir iç alana yöneltmek bu düşünceyi var olmaktan ziyade yok etmek demektir. Özgürlüğün bir problem olarak görülmediği ve gündelik yaşamın içinde var olan bir olgu olduğu düşüncesi siyasal alanı oluşturmaktadır. Özgürlük dediğimizde aklımıza bir siyaset sorusu ya da eyleme geçmek düşüncelerinin bağışlanması durumu özgürlüğün hangi alanda var olduğunu bizlere göstermektedir. Eylem ve politika kavramları olmadan özgürlüğün var olduğu varsayımını kavrayamayacağımız aşikârdır. Diğer bir deyişle özgürlük sadece politik alana mensup eşitlik, adalet ve iktidar gibi birçok kavramında yer aldığı konulardan değildir. Politik bir eylemin direkt olarak bir amacı olarak insanların bir arada birbirleri ile ilişkiler kurup örgütlendiği yaşamların şartıdır. Politik alanı anlamaktaki en önemli kavram özgürlüktür. Zira onun olmadığı yerde devam eden politik bir yaşam bir anlam ifade etmez. Politikanın var olmasının sebebini bize özgürlük verirken özgürlüğü deneyimleyip anlamamıza yardımcı olan ise eylemdir.²⁰

Kamusal alan ile özel alanın ayrımını kesin bir şekilde yapmaktadır. Özel alan, kamusal alanın zıtlığını oluşturur. Tümüyle özel alanda olmak, dış dünya ile kendini soyutlamak özsel olan şeylerde eksik kalmak demektir. İnsanlar ile bir arada olmanın, birleşmenin ya da ayrılmanın sağladığı nesnel ilişkilerden belki de bir şeyler başarmanın olanağından mahrum kalmaktır.²¹ Kamusal alanda olmayan birisi yani insan ilişkileri içerisinde bulunmayan, başkalarının gözüne görünmeyen insanın yaptıkları kaale alınmaz, diğerleri için bir önem arz etmez. Özel alanın kitlesel bir görüngüye dönüşmesi ise kitle toplumunun özel alanı tahrip etmiş olmasından kaynaklanır.

Arendt'in terminolojisinde doğumluluk kavramı da önemli bir yer tutmaktadır. Onun için doğumluluk kavramı dünyada yaşamaya başlamak için ilk eylemdir. Yeni bir başlangıcın kendisini oluşturur. Yaşam olduğu sürece tarihi akış devam ediyor olacaktır. Doğan insan için bir yaşamı simgelerken ilişkisi olduğu insanlar içerisinde yeni bir başlangıçtır. Doğumluluk bir eylem etkinliği neticesi ile ortaya çıkmaktadır. Gerçekliği yansıtan bu durum geleceği değiştirip

²⁰ Arendt, Geçmişle Gelecek Arasında, age, s. 207.

²¹ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 104.

dönüştürme ve yön verme gücüne de sahiptir. Mucizevi bir kuvvet olarak nitelendirdiği doğumluluk insanların içinde bulunmuş olduğu döngüyü değiştirme gücü elde eder.

Arendt, felsefi temellerini kurmuş olduğu bu kavramlar ile “şiddet” kavramına açıklık getirmeye çalışmıştır. Şiddetin yüzyılı olan 20.yüzyılda doğup büyümüş Yahudi bir kadın olarak şiddet kavramını incelemesi olağan bir durumdur. Kamusal alanda var olan şiddetin nasılımı ve nedeni inceler. Kişilerin neden şiddete eğilimli olduğu konusu birçok kişi tarafından çalışılmıştır. İnsanın doğasında olan bu şiddeti açıklamaya çalışan iki görüngü vardır. İlk olarak insanın doğasında yer alan günahkâr olduğuna dair “Machiavelli” açıklamasıdır. Diğeri ise; insan doğasında bulunan kana susamışlığın bir karakter olduğu ancak farklı koşullar altında değişip barışçıl bir tutum da sergileyebileceği konusunda açıklamadır.²² 20.yüzyılı, savaşın ve şiddetin yüzyılı olarak görmektedir. Arendt şiddetinin dayanağını sayı ya da görüşlerden ziyade kullanılan araçlara bağlar. Şiddetin araçlara bağlı olduğu ve keyfilik taşıdığı görüşündedir. Şiddet araçlarını elinde bulunduran otoriteyi devlet olarak tanımlar. Doğası gereği araçsal olarak gördüğü şiddeti kendini haklılaştırmak için amaca hizmet eden, kullanıldığında nihai sonucunu asla bilemeyeceğimiz ve kısa vadeli amaçlar güttüğü vakit rasyonel olabilen bir kavram olarak açıklamaktadır.²³ Zorunluluğun sebep olduğu şiddet meşrulaştırılmıştır. Siyasetin amacı iktidar olabilmektir ve iktidarların nihai sonu şiddettir. Arendt’in siyaset anlayışı içerisinde kullandığı terminolojiler “güç, kuvvet, iktidar, otorite ve şiddettir”. Bu kelimler birbirinden ayrı imgeleri bizlere göstermektedir. Bunları eş anlamlı gibi görmek ve yorumlamak gerçeklere kör olmak demektir. Her birinin varlıklarının ayrı ayrı sebebi vardır. Bu kavramlar insanın insan üzerinde kurmaya çalıştığı egemenliğe hizmet eden araçlardır. Buradaki iktidar (power) kavramı; insanların eyleme kabiliyetinden ziyade birlikte uyum içerisinde eyleme kabiliyetinden bahsetmektedir. İktidar kavramı tek bir bireyin elinde olabilen bir şey değildir bir gruba ait olduğu müddetçe var olabilir. Bir kişinin iktidarda olduğunu söylediğimizde sadece onun iktidara sahip olduğu vurgusunu yapmayız. Bir grup dâhilinde eyleme kabiliyeti ile donatıldığının vurgusu yapılmaktadır. Kuvvet (strength) bireysel bir özelliği nitelemektedir. Kuvvet dediğimiz kavram bir kişi ya da nesnenin içinde olanı, kendisine ait olanı niteler. Ancak bu kuvvet bağımsız olarak karşımıza çıkar. Çok kuvvetli birisi bile birçokları tarafından alt edilebilme potansiyeline sahiptir. Güç (force) bireysel ya da toplumsal hareketlerin enerjisini serbest bırakmayı nitelemek için kullanılır. Genellikle de şiddet ögesi ile

²² J. Keane, (1998), *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, (çev.) Bülent Peker, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, s.105

²³ H. Arendt, (2021), *Şiddet Üzerine*, (çev.) Bülent Peker, 10.b. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 93.

birlikte kullanılmaktadır. Buradaki şiddeti bir baskı aracı olarak kullanıyorsa özellikle güç kavramı yanında kullanılır. Otorite (authority) bu kavramlar içerisinde en kötüye kullanılanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram kişilere ait olabileceği gibi bir statüye ya da gruba da ait olabilir. En önemli özelliği kişileri ikna etme çabası olmadan onlardan itaat etmeyi beklemesidir. Şiddet (violence) fenomenolojik olarak kuvvet kavramına benzese de araçsal bakımdan farklılık göstermektedir. Şiddetin aracı kuvveti çoğaltmak için kullanılır.²⁴ Bu ayrımlar gerçek dünyadaki olaylardan türetilmiştir. Kurumsallaşmış iktidar, otoriter kılığı ile karşımıza çıkmaktadır. Bu iktidar olmaksızın ise toplumlar işleyemez. Nitekim hiçbir şey iktidar ve şiddetin birlikte yürütülmesinden yaygın değildir.

20.yüzyılın şiddet sorununu modern çağda inceleyen Arendt için bir diğer üzerinde durduğu kavram ise siyasette ‘yalan’ olmuştur. Siyasete ve tarihe bakış açımızı değiştirecek olan siyaset ve yalan arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Politik eylemin doğasını yalan söyleme olarak değerlendirmektedir. Yalan söylemenin politika alanı içerisinde istilacı bir tavrı olduğu ilişkiyi incelemiştir. Daha önce bahsini ettiğimiz İnsanlık Durumu’nda ki siyaset alanını insanın eyleme geçtiği ve bu dünya için bir iz bırakabildiği alan olarak tanımlamıştı. Siyasi eylemin tanımını Antik Yunan polisine dayandırır ve oradan çıktığını söyler. Şiddetin yerini kelimeler ve eylemler olarak kamusal alanın etkin gücünü ortaya çıkarmıştır. Sözü ettiğimiz siyasal alanda ki eylemlerimizin önemli olduğu kadar o eylemlerin kalıcılığı ve ileriki zamanlarda hatırlanması da önemlidir. Konuşma ve eylem kalıcılığa sahip olup tarihin koşulunu oluştururlar. İşte bu konuşma ve eylem siyaset alanı için oldukça önemli kavramlardır. Siyasetin hafızasını ve geleceğinde rol oynarlar. İşte bu tarihi zaman ve modern dünya içinde ikilemini yaşadığımız etkinlikler hakikat ve yalandır. Siyasi emmeler için kullanılan yalan, kandırma, sahtekârlık tarih boyunca hep yanımızda olmuştur. Doğruculuk kavramı hiçbir zaman siyasi bir erdem sayılmazken yalan kavramı ise politik olaylarda hep var olmuş bir araç olarak kullanımı savunulmuştur.²⁵ Özellikle totaliter rejimlerde yalanın gücünden beslenen bir yapı vardır. Kendi düşünce ve ideolojilerine uymayan her bilgiyi saf dışı edebilecek potansiyelindedirler. Bunu şiddet araçlarını elinde bulunduranların yapması ise oldukça kötü sonuçlar doğurmaktadır. Ancak yalan sonsuza kadar varlığını devam ettirecek bir şey değildir. Arendt için yalan belli bir yerden sonra kendine zarar vermeye başlayan durumları ortaya

²⁴ Age, detaylı bkz s. 53-57.

²⁵ H. Arendt, (2021), *Siyasette Yalan*, (çev.) İmge Oranlı, Berfu Şeker, 2.b, Sel Yayıncılık, İstanbul, s. 12.

çıkartır.²⁶ Hakikat, siyasi eylemler arasında yer alan bir kavram değildir. Hakikat ve siyaset arasındaki ilişkide çatışma durumu mevcuttur.²⁷ Bu noktada Arendt'in siyaset felsefesinde kullanmış olduğu yalan, şiddet, hakikat, iktidar gibi kavramları bizlere Machiavelli felsefesini hatırlatmaktadır. Bu kavramların yorumlama biçimi bizlere ondan miras kalmıştır. Prens kitabında hükümdarın gerektiğinde yalan söylemeyi ve aldatmayı bilmesi gerektiğini söyler. Buradaki bu durumu siyasette ahlaksızlık olarak değil bir araç olarak görmektedir. Nitekim ahlaki değerlere göre davranan Prens, genellikle iktidarını kaybeder bakış açısı vardır. Yani Machiavelli'ye göre siyasette yalan çıkar için bir araçtır. Ahlak ise siyasetin değil bireyin alanıdır.²⁸ Arendt için ise yalan, özgürlük, hakikat ve kamusal akıl için bir tehdittir. Modern siyasette yalan alışkanlık haline gelmiştir ve gerçekliği yok eder bu durum ise totaliter rejimlerin temelini oluşturur. Bu iki düşünürün normatif bakışları farklı olsa da, iktidarın kurucu doğası ve insan eyleminin merkezi gücü açısından örtüşen felsefi zeminler bulunmaktadır. Arendt'in iktidar kurgusu içerisinde yer alan hakikat, yalan, doğruculuk gibi kavramlar felsefi açıdan bizleri düşünmeye iten, siyasete ve tarihi olaylara bakışımızı değiştirecek nitelikte çarpıcı açıklamalar getirdiği kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi düşünde tarihinde bu terimler uzun yıllardır tartışılmakta ve açıklamalar getirilmektedir. Şüphesiz bu konuya çok farklı açıklamalar getirilmiş ve bir kavram kargaşası yaşanmıştır. Arendt, modern çağda bu konuyu farklı bir alternatif getirmiştir. Eylem, özgürlük, kamusal alan gibi yeni politika tanımları ortaya koymuştur.²⁹ Modern dönemde politika ve kavramların ilişkisine dair pek çok aynı tanımlar söz konusudur. Bu tanımlara Arendt perspektifi ile yeni açılımlar getirilmiştir. Arendt, politikayı farklı bir zeminde inceleyerek onu kamusal alan, Vita Activa, özgürlük, emek, çoğulluk, özel alan, yalan, hakikat, şiddet kavramları ile yeniden nitelemiştir. Bu kavramları Arendt perspektifi ile anlayarak onun siyaset anlayışını da anlamış oluruz.

1.3 Arendt Perspektifinden Kamusal Alan ve Özel Alan

Arendt'in felsefeden siyaset alanına kadar uzanan düşün yolculuğunu, toplumsal olaylar ve değişimler, kavramları anlama ve yorumlama, eleştirel düşünceleri; içinde yaşadığı yüzyıl,

²⁶ Age, s. 16.

²⁷ Arendt, Geçmişle Gelecek Arasında, s. 307.

²⁸ N. Machiavelli, (2018). Prens. (çev), Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul.

²⁹ M. Karakurt, & A. Çelik, (2019). Politikayı Hannah Arendt'le Birlikte Yeniden Düşünmek, VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul, s. 2426.

etnik kimliği, özel hayatı ve döneminde yaşadığı Nazi Almanyası gibi etkenler elbette etkilemiştir. Arendt'in politikayı anlamak noktasındaki kavram haritası “düşünmek, tartışmak ve eyleme geçmek” siyasi düşününü oluşturmaktadır. Üzerine konuşulan ve yazılan birçok kavram ve edinin bizleri tek bir ortak noktada buluşturmaktadır *politika*. Arendt için politikanın alanı varoluşsal oyunların oynandığı kişileri hem bir araya getiren hem de ayıran bir dünyasal uzamdır.³⁰ Bu noktada özel alan ve kamusal alana yüklemiş olduğu roller ve anlamlar, politikayı kavrayış şekli onun perspektifinden feminizm ideolojisini de bizlere gösterecektir.

Siyasal ve toplumsal alanların yanlış anlaşılması kelimelerin Yunancadan Latince 'ye çevrilmeleri ve Roma Hıristiyan düşünceye uyarlanmaları ile birlikte olagelmıştır. Bu kelimeleri daha da karmaşık yapan şeyin ise modern dünyada kelimenin anlaşılması ve uygulanışı arasındaki fark olmuştur. Kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrım Antik Çağ'dan beri farklılık göstermiştir. Özel ve kamusal alanının tezahüründe olmayan toplumsal alanın kökleri tam olarak modern çağın doğuşuna dayanmaktadır. Toplumsal alan ile siyasal alan arasında yapılan ayrımı modern çağda çok daha az bulur.³¹ Siyasi biçimini ise ulus devlette bulmuştur.³²

Bu iki alanı açıklamak için Antik Yunan polisini bir temel olarak kullanır. Batı'nın sahip olduğu kökleri Antik Yunan içerisinde yer aldığı için bu konu üzerine düşünmesi de önemlidir. Antik Yunan polisi içerisinde halkın belli bir kısmının kamusal alan içerisinde dışlandığının da farkındadır. Bu farkındalığa rağmen ise o dönemin politik ve toplumsal alan kurgusunun bugünümüz hakkında düşünmemize yardımcı olduğu kanaatindedir. Yunan toplumunda kamusal ve özel alan arasındaki ayrımı vurgulamaktadır. Politika öncesi alan olarak tanımladığı özel alan aile ve ev içi ilişkileri konu alır. Kamusal alan politikanın, faaliyetlerin ve konuşmanın alanıdır. Antik Yunan'da ki özel alan kavramının anlamı insani ihtiyaçların karşılandığı ailenin bu alanı yapılandırdığı yer idi. Bu alan içinde erkeklerin bireysel olarak ihtiyaçları karşılamakta idi. Kadınlar ise özel alan içerisinde ihtiyaç karşılayan bir rol çiziyordu.³³ Güç ve şiddet ilişkileri özel alan içerisinde bir otorite temsili ve ihtiyaç duyulan bir şey olduğu için meşrulaştırılıyordu. Ekonominin Antik Yunan'da özel alan içerisinde olduğunu ve kamusal alanda yer almadığından söz etmektedir. Mal ve mülk kavramları aile içerisinde

³⁰ Berktaş, Dünyayı Bugünde Sevmek, age, s. 64.

³¹ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 71.

³² Age, s. 65.

³³ P. Altenbernd, Johnson, (2013), *Arendt Üzerine*, (çev.) Derya Aybakan Saliya, 1.b, Sentez Yayınları, Ankara, s. 49.

aileye ait yapılardı. Bir kişi özel alan içerisinde mülk sahibi olmadan kamusal alanda kendisini gösteremezdi. Kamusal alan konuşma ve eylemin alanı idi. Dolayısıyla politikanın alanıydı. Hayatın en gerçek yönlerinin bu alan içerisinde gerçekleştiğini düşünüyordu. Şiddet kavramı özel alan içerisinde meşrulaştırılmış olsa da kamusal alan içerisinde eylemlerin aracı değildi. Bu alan insanların birbirleri ile ilişki kurdukları, eşit oldukları kendilerini ifade edebildikleri bir yerdi. Bu iki alanın ayrımı Arendt için önemli ve anlamlıdır.

Arendt'in düşün dünyasının gelişiminde yer alan hocası Heidegger, Varlık ve Zaman kitabında bireyi dünya ile ilişki içinde olan varlık olarak konumlandırmaktadır. İnsanı soyut bir şekilde değil somut bir şekilde insanlar ile ilişkili bir varlık olarak tanımlamaktadır. Burada içerisinde yaşadığımız dünyayı insanın eylemleri ile şekillenen anlam yüklü bir varlık alanı olarak görür.³⁴ Arendt bu noktada dünyayı insan ilişkilerinin ve eylemlerinin gerçekleştiği yer olan kamusal alan olarak yorumlamaktadır. Heidegger için varlık, görünürlükle ve açığa çıkma süreci ile ilişkilidir. Bu durum Arendt için kamusal alanda eyleme geçerek görünür kılınması şeklindedir. Heidegger'in varlık felsefesi, Arendt'in siyaset felsefesi için kurucu bir arka plandır. Fakat Arendt, Heidegger'in birey merkezli felsefesini kolektif-politik bir alana taşır.

Özel alanın 'hanenin' ayırt ediciliği insanların orada istek ve ihtiyaç dâhilinde yaşamak olduklarından gelir. Bunu yaşamın insanlara sunduğu bir zorlama olarak görmekteydi. İnsanın yaşamını devam ettirebilmesi için başkaları ile eş/ortak olabilmesi gerekiyordu. Özel alanda geçimi sağlamak erkeğin görevi olunca kadına türünün devamı için doğum yapmak düştüğü açıktı. Hanede olan bu durum zorunluluğun eseri idi. Burada olan her eylem zorunluluk hâkimdi. Özel alandaki mahremiyet kavramı bu alanın başkalarından yoksun olmasından gelir. Bu alanda yapılan eylemleri kimse göremez dolayısıyla yokmuş gibidir. Yapılanlar kaale alınmaz, kişiyi ilgilendiren ise başkalarını ilgilendirmez.

Özel alanın mahremiyetinin kamusal alana karışmasını totalitarizme giden adımlar olarak görmektedir. Dolayısıyla toplumun yararına olan şey özel/kamusal alanın birbirinden ayrılmasıdır. Bu ayrımı iktidar kurgusuna karşı bir teminat/güvence olarak görür. Özel alanın tahribatı ve kamusal alana karışması ile müşterek dünyanın sonu gelmiş olur. Bu iki alan arasında yapmış olduğu ayrımın anlamı toplumsal olanı anlamak için önemlidir.

Kamusal ve özel alan arasındaki ayrımı, ataerkil kamusal alana sahip Antik Yunan polisini bir çatı gibi kullanarak, yaptığı için ikinci dalga feminist teorisyenler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Kişisel olanın politik olduğu söylemlerinin ortaya çıktığı ikinci

³⁴ M. Heidegger, (2024). Varlık ve Zaman. (çev), Kaan H. Ökten, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.

dalga feminizm hareketi için Arendt'in sert bir hatla bu alanların sınırlarını belirlemiş olması onu erkek gibi düşünen bir yazar olarak nitelendirilmesini sağlamıştır. Nitekim o kişisel olanın politik olması konusyla ilgilenmiyor döneminde yaşadığı kadın sorununun farkında olsa dahi bu konuyla ilgili bilakis bir yazı da yazmıyordu. Yaptığı kamusal alan özel alan ayrımını ise bir cinsiyet ayrıştırması olarak değil insan öznesini kullanarak bu ayrımlara herkesin tabi olduğunu vurgulayarak yapmıştır. Arendt, derin okumalar yapılmadığı müddetçe feminizm teorisi için yanlış anlaşılmaya müsait (yanlış anlaşılması onun için ne kadar önemli olurdu bilmiyorum ama) bir yazar olmuştur.

Kamusal alan Arendt için ise özgürlük sahasını oluşturmakta idi. Özel alanda yaşanan zorunluluklarına hâkim olmak kamusal alan da özgür olmak koşulu ortaya çıkarıyordu. Kamusal alan emeğin ve mahremiyetin yer aldığı özel alan ile karşıtlık içerisindedir. Özel alanda mahremiyet duygusu ile birlikte kendimizi diğerlerinden izole ederken kamusal alanda göze görünme, ortada olma ve insani etkinliklerin alanıdır. Güç ile şiddet bu iki alanın kesişimi ile meşruluk taşımaktadır. Arendt şiddeti burada kişinin özgür dünyada yaşamak uğruna kendini zorunluluktan kurtarmak için giriştiği siyaset öncesi bir davranıştır diye açıklar.³⁵ Kamusal alanda kişiler benlikleri ve sözleriyle kim olduklarını gösterirler bu alanda yaptığı eylemler gelecek yüzyıllara aktarıldığı sürece de ölümsüzlüğe taşınacak bir ün kazanma fırsatı elde etmiş olurlar. Bir nevi bu alan kişi için kendini hatırlatma alanıdır.

Kamusal alanda insanlar ilişkiler ağı içerisindedir. Burada yapılan eylemler hiçbir zaman sadece bizi ilgilendirmez. Yaptığımız, söylediğimiz, kimliğimiz bizi diğerlerinden ayırır ve farklılığımızı ortaya koyar. Böylelikle çoğulluğa ve birlikteliğe verilmiş olan önem gösterilmiş olur. Politikacılar engelini aşır ilişkiler içerisinde farklı bakış açısı ve bilgilerimizi bir araya getirerek etkin yurttaşlar olabiliriz. Arendt, etkin yurttaş olmak için bireye sorumluluk yüklemektedir. Bu sorumluluklar herkesin ulaşabileceği görevlerdir.³⁶ Bu görevleri bireysel olarak tek başımıza değil çoğullukla birlikte yaparsak gerçekleştirebiliriz. Gerçeklik duygumuz bir görünüme sahiptir, karanlıkta dahi var olan benliğimizi dışarı çıkaracak olan iz kamusal alanıdır.³⁷ Şeylerden oluşan bu dünyada yaşamak, insanlar tarafından oturuşan bir masa ve müşterek ilişkiler olarak sahiplenilmektedir. Böylelikle insanlar hem birbirine bağlanır hem de

³⁵ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 69.

³⁶Hannah Arendt, What remains? The Language Remains.

<https://www.youtube.com/watch?v=Ma5RqKdUQ8Q&t=251s> Erişim Tarihi(10.08.2024)

³⁷ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 94.

ayrılır. İnsanları birbiri ile ilişki kurmasını sağlayan bu kamusal alan birbirimiz üzerine yıkılmamızı önler. Günümüzde yaşanan siyaset; sadece yurttaşların görevlendirilmesi ve konuların bu yetkililer arasında dönmesi dahası politikanın bazı çerçevelerde sınırlandırılması kişilerin dolaylı olarak özel alana itilmesi kamusal olandan uzak durması anlamı taşımaktadır. Bu da sadece özel alandaki konulara odaklanmayı doğurmaktadır. Dolayısıyla insanlar çoğulluktan uzaklaşıp, kısıtlayıcı bir şeyler dünyasında yaşıyor hale gelerek gitgide kamusal alandan uzaklaşıyor ve yalnızlaşıyor. Bu durumun aksine Arendt siyaset düşünde özel alanda, özel olan birbirinden farklı olan kişilerin kendilerini söz ve eylemler ile açığa çıkarabilecekleri, insanların birbirleri ile ilişkiler ağı içerisinde olabileceği bir özgürlük alanı olarak tanımlar.

Müşterek bir dünyada gerçeklik; herkesin aynıya sahip olması değil, kişilerin farklılıklarına ve buradan doğan çeşitliliğe rağmen çoğulluğun aynı nesneyle ilgilenmekte olmasıdır. Burada nesnenin aynılığı herkes tarafından fark edilebilir olmaktan çıkmışsa insanların yaşadığı ortak dünyanın tahribatı önlenemez. Arendt burada kimsenin ortak bir fikirde olamadığı bu durumu tiranlık durumlarındaki radikal tecrit durumu olarak tanımlar. Aynı şekilde bütün herkesin bir ailenin ferdi gibi davranma durumu kitle toplumu ya da kitle histerisi toplumlarda olur. Yani bu iki durumda da insanlar özel alan içinde kalmışlar ve başkaları tarafından görülme ve duyulma yetilerini kaybetmişlerdir. Kendi tekil deneyimlerinin öznelliği içine hapsolmuşlardır.³⁸ Nitekim özel alana hapsolmanın ehemmiyeti kamusal alanın yok olmasıdır. Böylelikle müşterek bir dünyanın da sonu gelmiş demektir.

1.4 Siyasal Katılımın Modelleri Ve İlkeleri

Yazımın devamında yazmış olduğum toplumsal cinsiyet bölümünü hem daha iyi anlamak hem de Arendt politika anlayışında siyasal katılımın yerini görmek için bu bölüm önemli olacaktır. Siyasal katılımın tanımını yapmakta uzlaşıya varılmış tek bir açıklaması yoktur. Kışlalı; “halkın, devletin vereceği çeşitli düzeylerdeki kararları etkileme süreci”³⁹ olarak tanımlamaktadır. Nelson ve Huntington ise “mevcut iktidarın karar almasını etkilemek üzere sivil halk vasıtasıyla tasarlanan etkinlikler”⁴⁰ şeklinde tanımlamaktadır. Kalaycıoğlu'nun

³⁸Arendt, *İnsanlık Durumu* s. 102-103.

³⁹ A.T. Kışlalı, (1987). *Siyaset Bilimi*, Ankara üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulları Yayınları, 1.b, Ankara, s.355.

⁴⁰ S. P. Huntington, & J.M. Nelson, (1976). *No Easy Choice Political Participation in Developing Countries*. Cambridge, Mass Harvard University Press, s. 4.

tanımı “ bireylerin yaptıkları tercihler verdikleri kararlar neticesinde siyasal iktidara gelecek olanları ve buradaki insanları etkilemek üzere yapılan etkinlikler”⁴¹ olarak tanımlamaktadır.

Tanımlara genel olarak bakıldığında hepsinin ortak noktası siyasal iktidarın seçilmesini ve eylemlerini halkın karar ve tercihleri ile etkilemeleri olarak görmekteyiz. Siyasal katılım tanım olarak iki şekilde görmekteyiz. Birincisi seçimlere ve oy verme davranışına göre olurken ikincisi ise bireylerin tutum ve davranışlarına eylemlerinin sonuçlarına göre tanımlanmaktadır. Bu husus siyasal katılımın anlaşılması noktasında önem arz etmektedir.

Toplumlar içerisinde siyasal katılım şekli farklılık göstermektedir. Toplumun siyasal katılımı algılaması bazı başlıkları ilgilendirir. Bunlar örneğin; eğitim düzeyi, yeterlilik algısı, coğrafi konum, tarihsel süreç, siyasal kültür, kişisel değerler gibi konulardır.⁴² Toplum yapısını oluşturan dinamikler siyasal katılımı anlamamız konusunu da etkilemektedir. Her toplumun siyasal anlayışı bir değildir. Dolayısıyla konuyla ilgili birçok tanım olmakta ve çeşitli alt başlıklar oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte siyasal katılımı etkileyen diğer etmenler yaş, cinsiyet, yaşanılan yerdir.⁴³ Burada tartışılması gereken bir konuda davranışa dönüşmeyen sadece kişinin kendisini ilgilendiren davranışları siyasal katılma içerisine girer mi? Söz konusu sorunun cevabı Kapani’ye göre davranışa dönüşmeyen eylemleri ve kişinin kendine atfedilen davranışlarını siyasal katılma dâhil etmektedir.⁴⁴ Dursun’a göre ise bunun doğru olmadığını savunur. Siyasal katılmanın bir eylem ve davranıştan ibaret olduğunu ve eylem-davranışta bulunmadığı sürece kişilerin siyasal hayatta yer alması belirli rollerde bulunması düşünülemez.⁴⁵

Bu soru özelinde Arendt bakış açısı ile yorumlayacak olursak ise özel alanda kalan ve kamusal alana çıkmayan kişilerin eylemleri var olmuş sayılmıyor. Kişinin var olması için kamusal alanda gözler önünde ve ilişkiler ağı ile mümkün olacağı konusunu yazımın öncesinde yazmıştım. Bu hususta eyleme geçmeyen, gözler önüne çıkmayan yani kamusal alanda yer almayan bireylerin siyasal katılım içerisinde olması düşünülemez. Siyasal katılım eyleme dönüşmeyi gerektiriyorsa bu eylemlerde siyasi iktidarların tutum ve kararlarını etkiliyorsa konu

⁴¹ E. Kalaycıoğlu, (1983). Karşılaştırmalı Siyasal Katılma-Siyasal Eylemin Kökenleri üzerine Bir İnceleme, Gür-Ay Matbaası, İstanbul, s.10.

⁴² G. Atabey, & D.Hasta, (2018), Siyasal Katılım Siyasal Yeterlilik ve Toplumsal Cinsiyet, Nesne Dergisi, 6(13),484-516, s.487

⁴³ D. Dursun, (2016), Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, 8.b, İstanbul, s.244.

⁴⁴ M. Kapani, (2000), Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 12.b, Ankara, s. 131.

⁴⁵ Davut Dursun, age, s. 234.

kamusal alana tabidir. Böylelikle özel alan münasebeti içerisinde olan kişilerin siyasal katılım içerisinde olmayacağını Arendt bakış açısıyla söyleyebiliriz.

Siyasal katılımın birçok tanımını yaptığımız gibi modelleri konusunda da çeşitli siyaset bilimciler tarafından ayrılıklar farklı tanımlar ve ortak özellikler vardır. Bu modelleri biraz açmakta fayda olacaktır.

İlk olarak Siyasal Katılma modelini iki alt başlık altında inceleyecek olursak bunlardan ilki; eylemin yoğunluk ve zorluk derecesine göre ikincisi ise olağan ve olağandışı siyasal katılma modelleri olarak görebiliriz. İlk model olan eylemin yoğunluk ve zorluk derecesine göre siyasal katılma modeli üzerine önemli çalışma yapan L. Milbrath olmuştur. Bu konuyu bir kıstas olarak kabul etmiş ve siyasal katılma eylemlerini üç başlıkta incelemiştir.⁴⁶ Milbrath'a göre kolay eylemler izleyici faaliyetler, zor olanlar geçiş faaliyetleri ve en zor olanlar ise gladyatör faaliyetleri olarak başlıklar altına toplamıştır. Bir partiye üye olmak ve rozetini taşımak, bir kişiyi oy kullanmak için ikna etmek, oy kullanmak gibi eylemler izleyici faaliyetler olarak adlandırılmaktadır. Siyasal toplantıya katılmak, siyasal bir kişi ile temas halinde olmak, geçiş faaliyetleri olarak adlandırılmaktadır. Siyasal bir partide aday olmak bir makamı işgal etmek, siyasal parti üyeliği yapmak gibi eylemleri ise gladyatör faaliyetleri oluşturmaktadır.⁴⁷ Bir diğer yandan olağan ve olağandışı siyasal katılma ise; siyasal iktidarın kurallarına uygun hareket edenler olağan siyasal katılma eylemi gösterirlerken, koyulan kurallara uygun olmayanlar ise olağandışı siyasal katılım eylemi gösterirler. Olağan siyasal katılıma örnek verecek olursak en başta oy kullanmak, siyasi toplantı/mitinglere katılmak politik kişiler ile bağ kurmak iletişim kurmak verilebilir. Olağandışı siyasal katılıma örnek olarak boykot, grev, kamu mallarına zarar vermek, vergi vermemek, protesto, gösteri ve eylemde bulunmak verilebilir.⁴⁸

Bir başka siyaset bilimci olan Dahl ise siyasal katılımı ilgi, bilgi, önemseme ve eylem kıstasları altında incelemiştir.⁴⁹ Burada bahsedilen ilgi; politik olaylara duyulan merak olarak. Bilgi; politik olaylar hakkında bilgi sahibi olunması. Önemseme; politik olayın önem boyutu.

⁴⁶L. W. Milbrath, (1981), Political Participation In *The Handbook of Political Behavior, Volume 4* 197-240. Boston, Springer US.

⁴⁷ E. Kalaycıoğlu, age.

⁴⁸ Davut Dursun, age, s. 238.

⁴⁹ R. A. Dahl, (1963). *Modern Political Analysis*, Englewood Cliffs, Prentize-Hall Inc.

Eylem ise politik olayları karar verme sürecini davranışları etkileme konusunda çaba göstermek olarak ele alınmıştır.

Hungtinton ve Nelson⁵⁰ özelinde bakacak olursak siyasal katılım modellerini hem düzey hem şekil yönünden ele almışlardır. Ele alınan konunun alt başlıkları; seçim etkinlikleri, lobicilik, örgütsel etkinlikler, şiddet, iletişim kurma şeklindedir. Seçim etkinleri; oy kullanma, seçim çalışmalarına katılma, propaganda yapma gibi konuları içermektedir. Lobicilik; yasal bir konuda karar verme süreçlerini ve yetkilileri etkileme çabalarıdır. Örgütsel etkinlikler; hükümetlerin karar verme sürecine etki eden bir örgüte üye olması ve burada siyasal katılımın gerçekleşmesi açısından kişilerin örgüte üye olmasıdır. İletişim kurma; politik kişiler ile temas kurmayı ifade eder, bu temas bireysel ya da örgüt bazında olabilir. Şiddet; topluma uygulanan şiddet neticesi ile hükümetin karar alma sürecini etkilemektir, burada söz konusu şiddet ayaklanma veya isyan gibi adlandırılabilir ve birçok ülkede yasadışı kabul edilir.

Siyasal katılma modelleri birçok siyaset bilimci tarafından farklı sınıflandırılmışsa da hepsinin bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu sınıflandırmaların ilk olarak ortak özellikleri kişilerin eyleme geçmeden önce psikolojik alt yapıları eylemsel motivasyonları ele alınmış daha sonra eyleme geçen hareketlerinden söz edilmiştir. Yani süreç sırasıyla ve adım adım işlenmiştir. Örneğin kişisel bir bilgi birikimi, ilgi, ya da geçiş etkinliği olmadan diğer bir alana geçilmemiştir. Diğer alandan kasıt ilginin, bilginin eyleme dönüştüğü siyasal katılma alanı. Arendt'in bakışıyla özel alanda düşünülmeden kamusal alana geçilmemiştir. Kamusal alana geçen eylemler hiyerarşik olarak düşündüğümüzde piramidin en üstünde durmaktadır.

Genel olarak baktığımızda siyasal katılım modelleri, tanımı, amacı ve işlevi çeşitlilik göstermektedir. Siyasal iktidara bakıldığında mevcut durumda farklı amaçlar ve işlevler söz konusu olabilir. Demokratik ülkelerde toplumsal uzlaşma gözetlenirken, otoriter veya totaliter rejimlerde halk belli bir oranda manipülasyona maruz kalabilir ya da mevcut otoriterin onaylanması için zorlanabilir. Siyasal katılımı etkileyen bazı siyasal etmenler ise şu şekilde Siyasal kültür, parti sistemleri ve seçimlerin nitelikleri olarak sınıflandırılabilir.⁵¹ Devletin şekli, yönetim tarzı, toplumun siyasal kültürü gibi birçok değişken dinamizm siyasal katılıma etki eder. Aynı şekilde devlet ve toplum özelinden ziyade bireysel etmenlerde bu katılımı oldukça etkiler. Kişiler bir araya gelmeden önce özelinde bireydir. Topluma çıkıp eylem içerisine girdiği vakit varoluş kazanmaktadır. Bireysel etkisini topluma da taşımaktadır. Bu

⁵⁰ Huntington, ve Nelson, age.

⁵¹ Atabey ve Hasta, age, s. 491.

noktada siyasal etkinlik duygusu ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde siyasal ilgisi, bilgisi gibi konular siyasal katılım üzerinde etkiye sahiptir.⁵²

Siyasal katılımın bir diğer önemli etkisi sosyo-ekonomik etkenlerdir. Sosyo- ekonomik etkenlerin oluşumunda ise eğitim, gelir, teknolojik ilerlemeler, yaş, cinsiyet, gibi konular oldukça belirleyici rol oynamaktadır. Eğitim; kişilerin bilişsel düzeyini geliştirir. Bilişsel ve algısal olarak gelişen bireyler mesleki statü elde edebilirler. Böylelikle daha iyi bir sosyal çevre ve kişiler ile iletişim kurmakta katkı sağlar. Aslında kamusal alana çıktığımız bir alandır. Tüm bunlara bakarak eğitimin siyasal katılmaya olumlu etkilerinden söz edebiliriz.⁵³ Gelir, sosyo-ekonomik olarak siyasal katılımı etkileyen bir konudur. Gelir düzeyinin artması ile sosyal statüde yükseliş meydana geleceğinden siyasal ilgi düzeyi de artacaktır. Nitekim gelir düzeyinin artışı olumlu yönde bir etmendir. Teknolojik ilerlemelerin takibi hem toplumsal olarak gelişmeyi ve gelir düzeyinde artışı etkilerken öte yandan kitle iletişim araçlarının kullanımı ile birlikte gelişmelerden haberdar olunup siyasala olan ilginin ve bilginin artışına katkı sağlayacaktır.⁵⁴ Yaşın siyasal katılıma etkisi ise orta yaş grubu kişilerde daha fazla eğilim görülürken gençlerde göze çarpıcı bir durum söz konusu olduğunda katılımın arttığı ortaya konulmuştur.⁵⁵

Milbarth(1965) ise bu durumla ilgili 40-50 yaş arası siyasal katılımın zirve yaptığı ve 60'lı yaşlardan sonra ise düştüğünü belirtmiştir.

Siyasal katılımın sosyo-ekonomik etkenlerinin alt başlığı olan bir diğer konu ise cinsiyettir. Ataerkil bir dünyada yaşamının getirileri olarak siyasal katılıma etki eden cinsiyet kadın ve erkek özelinde farklılıklar göstermektedir. Erkeklerin siyasal katılım oranı daha fazla iken kadınlarda bu durum daha azdır.⁵⁶ Kadına rol olarak biçilen ev işleri dolayısıyla özel alandan çıkmak durumunda olamayan kadınlar siyasal etkinliklere de mesafeli olmak durumunda kalmışlardır. Bu durumun bir diğer nedeni olarak siyasetin erkek işi olarak görülmesinden gelmektedir.⁵⁷ Cinsiyet olgusunun siyasal katılıma olan ilgisi devletlerin

⁵² Kalaycıoğlu, age.

⁵³ C. Altan, (2011). Eğitim-siyasal eğilim ilişkisi: Mersin örneği. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 313-329. D. Baykal, age.

⁵⁴ Kalaycıoğlu, age.

⁵⁵ Kışlalı, age.

⁵⁶ H. Coffe, & C. Bolzendahl, (2010). Same game, different rules? Gender Differences in Political Participation, *Sex Roles*, 62, 318-333.

⁵⁷ D. Baykal, age.

toplumsal cinsiyet sistemlerinden kaynaklı olduğunu da söyleyebiliriz.⁵⁸ Toplumsal cinsiyet konusunu bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğim.

1.5 Toplumsal Cinsiyet ve Hannah Arendt

Toplumsal cinsiyet yaşanan toplumun kadın ve erkek üzerine yüklediği değerlerdir. Kişinin biyolojik cinsiyeti ile alakalıdır. Toplumsal değer ve yargılar, kültür, beklentiler cinsiyete yüklenen kimlik ile toplumda öğrenilip nesillere aktarılmasıyla toplumsal cinsiyetin durumunu bizlere yansıtmaktadır. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin bilişsel psikolojik ve kişiliklerinin farklılığını öne sürmektedir.⁵⁹ Bu ayrımların altını çizirken kadın ve erkeğin ne olduğu ya da olmadığı ya da ne olacağı konusuna da değinir. Kültürel olarak cinsiyetlere ait bir algı yaratmakta ve onlara nitelikler atfetmektedir. Bu algılar genel olarak kadınlar için daha narin, kırılğan, anlayışlı, sadakat, duygusallık yüklerken erkekler için ise baskın olmak, güçlü olmak, sert olmak, dayanıklı gibi nitelikler atfeder. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklerin toplum içerisinde kendilerine biçilen rolleri ve kendiliğinden oluşmuş gibi görünen bu işbölümünden çok toplumsal kültür tarafından oluşturulmuş ve zaman içerisinde değişip dönüşüm geçirebilen bir durum olarak kullanılmaktadır. Toplumun kültür yapısı içinde öğrenildiğinden yere, zamana ve kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Bunun gibi özgün toplumsal durumların incelenmesi toplumsal cinsiyet açısından cinsiyet kimliklerinin nasıl şekillendiğini ve tecrübe edildiğini öğrenmemiz yeni bakış açıları elde etmemizin yanı sıra önemli bir konudur.

Toplumsal cinsiyette kadın aile içinde düşünülerek aile ilişkilerini düzenleyen, yemek yapan, ev işleri ile uğraşan sosyal ilişkilerde duygusal gereksinimleri karşılayan taraf olarak görülmektedir. Erkek ise ev geçindiren, para kazanan, koruyucu ve hâkimiyet içerikli roller üstlenmesi beklenir.⁶⁰ Bu nitelikler temel alınarak toplumda cinsiyet kültürü oluşturulmaktadır.

Böylelikle cinsiyet kültürü toplumun cinsiyetlere yüklemiş olduğu bu görev ve nitelikler karşısında iki farklı cinsiyetin bazı davranışlar sergilemesini bekler, aksi bir davranış sergilenmesi durumunda ise toplum tarafından tepkiye maruz kalır.⁶¹ Cinsiyet kültürü ve

⁵⁸ A.g.e.

⁵⁹ Dietrich, J. Schnabel, K., Ortner, T., Eagly, A., Garcia Retamero, R., Kröger, L. ve Holst, E. (2013). Internalized Gender Stereotypes Vary Across Economic Indicators, SOEP papers on Multidisciplinary Panel Data Research, 558, 1- 11.

⁶⁰ Martin, age.

⁶¹ E. Ersoy, (2009). Cinsiyet kültürü içerisinde kadın ve erkek kimliği (Malatya örneği). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2), 209-230.

toplumsal cinsiyet algısı her ne kadar nesilden nesle aktarılmış olsa da toplumdan topluma ve zamana göre farklılık göstermektedir. Kadınların eğitim hayatına başlamaları ve hak arayışları neticesinde almış oldukları haklar doğrultusunda iş hayatına katıldılar. Böylelikle aile içi rollerden arınmaya başlayarak kamusal alanda farklı roller edinmeye başlamışlardır. Yaşanan bu gelişmeler ile zaman içerisinde cinsiyet kültürünün kadına yüklemiş olduğu roller daha esnek hale gelmiştir. Ancak günümüzde hala toplumsal cinsiyetin yüklemiş olduğu roller toplum içerisinde devam etmektedir. Özellikle aile içi roller, ev işi ağırlıklı olarak kadındadır. Bu durum ise kadınların çalışma hayatına ve tutumlarına da etkilemektedir.⁶²

Toplumsal cinsiyet algısı toplumdaki mesleklerinde cinsiyet temelli görülmesine neden olmuştur. Bazı meslekleri kadınsı bazıları erkekse olarak tanımlamıştır. Mesleklerin cinsiyete göre sınıflandırılması nedeniyle düşük maaşlı ve düşük rütbeli meslekleri kadınlara, yüksek maaşlı ve yüksek rütbeli meslekleri erkeklere layık görülmüştür. Bunun nedeni ise yine cinsiyete atfedilen roller neticesinde kadınların ev içi işlere erkeklerin ev geçindirme kalıp yargısıyla oluşmuştur. Dahası eşit iş yapılmasına rağmen kadınların daha az ücretle çalıştırılması yine bu kalıp yargılara dayanmaktadır.⁶³

Toplumsal tutum ve yargıların cinsiyetler üzerine attikleri bu roller cinsiyet eşitsizliğini yaratmaktadır. Bu durum iş hayatında, eğitim hayatında aile içi ilişkilerde eşitsizliğe neden olmaktadır. Çağdaş dünya toplumunda bu eşitsizliklerin ortadan kalkması için hukuksal önlemler alınmaktadır. Ancak cinsiyet kültürünün kodlarını tamamıyla değiştirmek henüz mümkün olmamıştır. Bu kodlar gelenek olarak benimsenip nesilden nesle aktarılmasıyla devam etmektedir.⁶⁴

Özellikle 1970'li yıllardan sonra ikinci dalga feminizm hareketleri kadınların toplumsal roller üzerinden çektiği sorunlara değinmiştir. Eşit gibi görünen haklarını elde etmelerine rağmen birçok kadın toplumsal normların kadına biçtiği geleneksel anne ve eş olma durumlarından bir türlü kurtulamamıştır. Özel ve kamusal alanın ayrımının doğurmuş olduğu erkeği kamusal alanla layık gören ve kadını özel alana hapseden bu zihniyet kadınlar için bir sorun olmuş ve harekete geçmişlerdir. Bu noktada Arendt ile aynı noktada olmayan erken ikinci dalga

⁶²R. J Harris, & J. M. Firestone (1998). Changes in Predictors of Gender Role Ideologies Among Women: A Multivariate Analysis, *Sex Roles*, 38(3/4), 239-252.

⁶³ H. Şimşek, (2011). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi, *Türkiye örneği. DEÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(2), 119 -126.

⁶⁴ D. A. Prentice, & E. Carranza, (2002). What women and Men Should Be Shouldn't Be are Allowed To Be and Don't Have To Be, *The Contents of Prescriptive Gender Stereotypes*, *Psychology of Women Quarterly*, 26(4), 269-281.

feminist teorisyenleri Arendt'in yapmış olduğu ayrımı eleştirmiştir. Kamusal ve özel alan arasındaki ayrımı yok etmeye çalışan ikinci dalga feminist hareketi ve kamusal alan ve özel alan ayrımının öneminden bahseden Arendt için iki düşünce perspektifinin aynı zeminde buluşması pek mümkün görünmüyordu. Ancak bu durum sadece Arendt'i derin okumalar yapmadıkları ve belli bir bakış açısı ile okudukları için böyle görünüyordu. Arendt kamusal ile özel alanı ayırt ederken herhangi bir cinsiyet kimliği gütmemiş aksine emek iş ve eylem gibi etkinliklerin herkes için yapılmasının mümkün olduğunu savunmuştur. Her ne kadar yazılarında kadınların uğramış olduğu hak eşitsizlikleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine değinmemiş olsa da konuya kadın ya da erkek özelinde değil insan olarak bakmıştır.

Arendt'in kavramsal şemalarının içerisinde yer alan çoğulluk, zihinsel yargının politikaları, kamusal alanda özgürlük tartışmaları bizi politika özelinde toplumsal kimlik konusuna getirmektedir. Toplumsal kimlik kavramı genel itibari ile uluslararası arenada önemlidir. Ancak Türkiye özelinde bakacak olursak ise bu konu taraftarlık duyguların gelişmişliği açısından incelenmesi gereken önemli bir konudur. Arendt'in söylemiş olduğu kabileye sadakat söylemi Türkiye özelinden bakacak olursak oldukça geçerli bir tanımdır. Çünkü Türkiye'de yaşayan toplumun taraftarlık duyguları ve kabileye sadakat duyguları gelişmiştir. 20.yüzyılda ikinci dalga feminizm hareketleri sayesinde toplumsal kimlik öne çıkan bir konu olmuştur. İçinde bulunduğumuz ve kendimizi tanımladığımız kimliklerimiz yaşadığımız topluma ve zamana göre değişiklik göstermektedir. İçine doğduğumuz doğal kimlik unsurları da söz konusudur. Bunlar kadın, erkek, Türk, Kürt, Alevi, Sünni olmak gibi kimlikler doğal kimliklerimizi oluşturmaktadır. Arendt için bu kimlik konusu; sahip olduğumuz kimliğimiz açısından herhangi bir baskı, zulüm şiddet görüyorsak o kimliği savunmakla sorumlu olduğumuz bakış açısıdır. Fakat sadece kimlik üzerinden bir politika üretmek doğru değildir. Çünkü kimliklerimiz bizlerin ne olduğunu gösterirken kim olduğumuzu göstermemektedir. Kim olduğumuzu göstermenin yolu kamusal alanda eylediklerimiz ile mümkündür.

Toplumsal cinsiyeti Arendt perspektifi ile değerlendirecek olursak söz konusu bu durum kadın kimliği açısından ataerkil bir düzende dışlandığı, haksızlığa uğradığı için savunulması gereken bir konudur. Ancak sadece kadın kimliği üzerinden yapılan politika Arendt için doğru değildir. Sözüm ona sahip olduğumuz verili kimliklere karşı doğal bir dayanışma oluşturmak ise oldukça zordur. Eğer böyle bir şey mümkün olsaydı dünya üzerinde kadın kimliğine sahip herkes feminizm hareketleri içerisinde yer alıyor olurdu. Sadece kadın olduğu için aynı fikirde olmak durumunda olunmadığı gibi kadınlar eleştiri hakkına da sahiptir.

Burada bahsetmiş olduğumuz dayanışma siyasal alan içerisinde her zaman ulaşabileceğimiz bir konudur. Dayanışma; siyasal alan içinde ortak bir davranış kararı alıp hep birlikte ortak hareket etmek durumudur. Ezilen, hakarete ve haksızlığa uğrayan bir gruba karşı duyulan sevgi ve sadakat farklı bir şeydir. Ancak bu konular için yapılan politik mücadele daha farklı bir konuyu oluşturmaktadır. Yine Arendt bakış açısı ile duygulardan yola çıkılarak yapılan politik mücadele mümkün değildir.

Kadınların kamusal alana çıkıp mevcudiyetlerini kanıtlamaları çok uzun zaman almıştır. Toplumsal cinsiyet algısının yaratmış olduğu eşitsizliklere direnmiş ve hak edinimi konusunda birçok kadın uğraş vermiştir. Kamusal alan erkeksi bir alan olarak görülmektedir. Kamusal alan içerisinde yer alan siyasal alan da günümüzde hala erkeksi alan olarak görülmektedir. Dolayısıyla kadınların politik olana katılımı erkeklere oran ile daha azdır.⁶⁵ Günümüzde kadınların siyasal alana katılmasının hukuksal olarak bir engeli bulunmamasına rağmen toplumsal cinsiyet algısı nedeniyle geri planda kalmaktadır. Siyasal katılım açısından inceleyecek olursak; siyasal katılım ilgi, bilgi zaman ve duruma göre sahip olmayı gerektirmekte ve bu durum dâhilinde erkeklerin bu katılımı daha kolaydır.⁶⁶ Bu durumu düzeltmekte ekonomik ve hukuksal eşitliklerin sağlanması bir yana toplumsal cinsiyetin bir kültür olarak edinmiş olduğu yargıların değiştirilmesi gerekmektedir.

⁶⁵ Coffe, & Bolzendahl, age,

⁶⁶ Atabey & Hasta, age, s. 500.

İKİNCİ BÖLÜM

FEMİNİZM HAREKETİNİN TARİHSEL VE TEORİK ANALİZİ

2.1 Feminizmin Kökenleri ve Tarihsel Gelişimi

Tarihsel Feminist hareketler farklı dönemlerde çağına göre yorumlanması karşımıza çıkmaktadır. Aynı konu başlığı altında farklı alt başlıklara tarihsel süreç içerisinde evrilmiştir. Tarihsel sürece yayılan bu harekete destek verenlerden birisi de filozof Charles Fournier (1772-1837) tarafından kadın haklarının genişletilmesine dair birçok fikri ile ön plana çıkmıştır. 18. yüzyılda kadınların hareketlenmesi ve eşitlik mücadelesine girişimleri ile hem teorikte hem de pratikte bir ilerleyiş başlatmışlardır. Kadınların özgürlük meşalesi yakarak ilerledikleri bu yolda feminizm; ataerkil güç altındaki kadınların eşitlik ve hak arayışları ile birlikte günümüze kadar devam eden haline dönüşmüştür. Böylelikle günümüzde büyük bir alana yayılmış, küresel konuları da ele alan bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramsal olarak açıklamaya çalışırsak Latince kadın anlamına gelen *femine* kelimesinden türemiştir. Kavram olarak sonradan ortaya çıkmış olsa da feminizm hareketinin ideası çok daha öncelere dayanmaktadır. Kadınların kendi varlıklarını anlamlandırmaları ile birlikte kendilerini politik olarak tanımlama mücadelesine girmişlerdir. Feminizm, kadınların özgürleşmeleri ve her alana yayılmaları için politikalar sunar. Diğer politikalardan ayrılması Toplumsal Cinsiyet Hiyerarşisi olarak kategorileşmesidir.⁶⁷ Yanlış kanılardan ayırmak gerekirse cinsiyetçi sömürü ve baskıyı ortadan kaldırmak için kadınların kadınlar için bir direnişidir. Cinsiyet ayrımını, cinsel sömürüyü ve zulmü ortadan kaldırmayı amaçlayan bir harekettir.⁶⁸ Uluslararası bir hareket olan feminizm kamu yönetiminin birçok alanının içerisinde kendisine yer edinen ve edinmeye devam eden ataerkil statükoya karşı cinsiyetler arası eşitliği savunan düşünsel ve eylemsel bir harekettir. Cinsiyete dair eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için hem kurumsal hem de tabanda ki faaliyetleri temsil etmektedir.⁶⁹ Batılı bir hareket olarak ortaya çıkmış olsa da dünyanın farklı bölgelerine yayılarak dört bir yandan görünürlüğünü şekillendirmiştir. Kadınların insanlık statüsü içerisinde yeni bir dünya yaratmalarıdır. Thompson'a göre ise feminizm hareketini bir teori ya da kavram olmaktan ziyade 'kadınlık durumlarını' yeniden tasarlamak için bir araç

⁶⁷ S. Çakır, (2007). *Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi*, Modern Siyasal İdeolojiler, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 412-475, s. 415.

⁶⁸ Hooks, Bell, (2016). *Feminizm Herkes İçindir*, (Çev.) Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım, Bgst Yayınları, 4. B, İstanbul, s. 12.

⁶⁹ A. Malinowska, (2020). *Waves of feminism*, The International Encyclopedia of Gender Media, and Communication. John Wiley & Sons, Inc. (1-2).

olarak görmektedir.⁷⁰ Dolayısıyla kadın hareketi ile çıktığı bu yola 20.yüzyılda cinsiyet eşitliği kuramı olarak devam etmiştir. Temelinde erkeklerin yararlanmış olduğu haklara eşit bir şekilde sahip olmak gayretini gösteren bir harekettir. Tarihi sürece dört dalga olarak yansımış olan feminizm hareketini yazımın devamında inceleyeceğim.

Kadınların ikincilleştirildiği toplumlarda bilinçli bir başkaldırı 17 ve 18.yüzyıllara dayanmaktadır. Burjuva devrimlerinin yaşanmaya başlaması, üretimin kamusal alana yayılması genel olarak kapitalizmin baş gösterdiği dönemde feminizm hareketlerinin de ortaya çıktığını görmekteyiz. Eşitlik, özgürlük fikirlerinin ortaya atılması ile birlikte üretimde kadınların eve kapatılması erkeklerin çalışan durumda olması kadınların hak arayışına girmeleri ile paralellik göstermiştir. Eşitlik ve özgürlük hayallerinin dışında tutulan kadınlar kendilerinin farkına varmış ve hak ettiklerini istemeye başlamışlardır. Kitlesele bir harekete dönüşmesi ise 19. yüzyıla tekabül etmektedir.⁷¹ Aslında bu düşün ideali çok yüzyıllar önce atılmıştır fakat kitlesele olarak bir başkaldırımı 19.yüzyılda görmekteyiz. Örnek verecek olursak Christine de Pizan(1364-1430)' ın 1405'te yayınlanan kitabı *The Book of The City of Ladies*(Kadınlar Kentinin Kitabı) ortaçağda ezilen kadınların siyasi etki ve eğitim haklarını içermektedir. Daha sonraları kadın haklarına öncülük eden isimler; Mary Wollstonecraft(1759-1797), Mary Shelley(1797-1851), Elizabeth Cady Stanton(1815-1902), Lucretia Mott(1793-1880) vs. olarak gösterilebilir. 17.yüzyılda ortaya atılan kıymetli idealar 18.yüzyıldaki Devrimler Çağı ile birlikte alev almaya başlamıştır. Kitlesele bir harekete dönüşmesine imkân sağlayan bireysel özgürlük fikrinin şiddetli yankıları 19.yüzyılda bizleri karşılamıştır. Mücadele, kadınların bir araya gelerek ortak bir gösterim ve stratejisi ile mümkün olacaktır. Feminizm bir ideoloji olarak kadınlar arası dayanışmayı esas alan güncel bir yaşam kültürüdür. Feminizm tarihsel gelişim süreci dört dalgaya ayrılmıştır.

2.1.1 İlk Dalga Feminizm: Hak Eşitliği Ve Seçme Hakkı Mücadelesi

1848 yılında Seneca Şelalesi kongresi ile başlayan bu dönem de dünyanın çeşitli coğrafyalarında ki kadınlar bilinçsele olarak bir araya geldiler. İlk dalga hareketinde dikkat çeken isimlerin başında Mary Wollstonecraft yer almaktadır. Cinsiyetin yarattığı eşitsizliklerin ortadan kaldırılması üstünlük duygusunu yok edecektir. Akıl ve fazilet kadınların kurtuluş

⁷⁰ D. Thompson, (1994). Defining feminism. Australian Feminist Studies, 9(20), 171-192, s. 171-172.

⁷¹ Serpil Çakır, age, s. 417.

reçetesidir.⁷² Erkeğe ait olan hakların kadınlara da verilmesi noktasında çarpıcı fikirleri ile dikkat çekmektedir. Köleliğin kaldırılması ile birlikte kadınlar kısa süre sonra birçok hakka sahip olmadığını fark etmiştir. Bilinçlerindeki ideayı, organizasyon becerileri ile harmanlayarak felsefi şablonlarına kendilerine uygulayarak mücadeleye başlamışlardır.⁷³ Seneca Şelalesi kongresi ile başlayan bu dalga yaklaşık 200 kadının New York'ta bir kilisede bir araya gelerek kadın haklarını tartışması ile tam anlamıyla somutlaşmıştır.⁷⁴ Böylelikle 19 ve 20.yüzyılda kadınlar; sosyal, siyasal, ekonomik haklara sahip çıkmaya başlamıştır. Böylesi bir düşünsel etkinin mücadele alanları; eğitim, çalışma hakkı, siyasete katılım isteği, toplumsal cinsiyet eşitliği, kamusal alanda varlık gösterme hakkı gibi birçok hakları edinim mücadelesi izlemiştir.

Genel olarak baktığımızda ilk dalga feminizm hareketlerine hak eşitliği ve seçme hakkı mücadelesi diyebiliriz. Her insanın yaşadığı toplumda temel hak ve hürriyetlerini cinsiyet ayrımı yapmadan savunan feminist teorisyenlerin başlattığı bu mücadeleyi erkeklerin sahip olduğu haklara sahip olmayı isteyerek, kadının yerinin ev olmadığını göstermeye ilkeli ve düşünsel bir şekilde savunmuşlardır.⁷⁵ Elizabeth Cady Stone, temel haklar öğretisinin kadınlar için bir sürümünü hazırlayan ilk kişidir. Bu bildiri Amerika Birleşik Devletleri'nde 100 kadın ve erkek tarafından imzalanmıştır. Bu bildiri doğuştan kadın ve erkeklerinin haklarının eşit olduğunu, hak bağlamında hiçbir erkeğin üstün olmadığını savunmaktadır.⁷⁶ Kadın haklarının belirsiz olduğu 19 ve 20. yüzyılda kadınların seçme ve seçilebilme hakkı yoktu. Erkeklerin bu haklardan yararlanması kadınların yok sayılması ikilik oluşturmuştur ve kadınları memnun etmemiştir. Kadınlar bu dönemde haklarını alabilmek için mücadele içerisine girmiştir. Bu mücadele sadece kadınların oy hakkı için değil, eğitim, istihdam, mülk sahibi olma, sosyal alanda varlık gösterme gibi konularda da etki yaratmıştır. Aydınlanma ya da Akılcılık Çağı olarak bilinen bu çağda feminist teorisyenlerin kuramları hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Hem biyolojik açıdan hem de toplumsal açıdan kadını erkeklerden daha aşağı gören zihniyete karşı büyük bir başkaldırı olarak feminizm birinci dalgası oldukça önemlidir. 19 ve

⁷²M. Wollstonecraft, (2012). Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

⁷³J. Baumgardner, (2011). Fem: Goo Goo, Gaga and Some Thoughts on Balls. C.A, Selam Press.

⁷⁴H. Özdemir, & D. Aydemir, (2019), Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine, International Social Sciences Studies Journal, 5(32): 1706-1711, s. 1707.

⁷⁵S. N. Işık, 1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler, s41-72. Durakbaşı, A. (2002), Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İletişim Yayınları İstanbul.

⁷⁶J. Donovan, (1997). *Feminist Teori*, (çev.) Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 22.

20.yüzyıl boyunca kadınların hakları oldukça bulanık ve net değildi. Bu noktada tek eşitsizlik kadın erkek üzerine de değildi. Statü farklarından ve ırk özelinde doğan eşitsizliklerde konuya dâhil edilmiştir. Avrupa ülkelerinde soylu erkeklerin eşleri oy kullanma hakkına sahipken toplumun alt tabakasında yer alan kadınlar bu haktan yararlanamıyordu. Bu durum Amerika Birleşik Devletleri açısından ise ırk ayrımcılığına dayanan bir eşitsizlik söz konusu idi. Beyaz ırk oy kullanma hakkına sahip iken siyah ırk ise bu hakları kullanamıyordu. Söz konusu bu durum sadece cinsiyetler arası değil ekonomik ve ırksal eşitsizliklerden de meydana geliyordu. Bu durum ise ikili bir sistemin ayrıcalıklı halini bizlere göstermekteydi. Karanlık dönem diye adlandırdıkları bu dönem için hem Avrupa da hem de ABD’de birçok kadın hak edinimleri için oldukça zorlayıcı mücadele içerisine girmiştir.⁷⁷ Konuya aynı dönemde var olan Osmanlı Dönemi kadınları açısından bakacak olursak toplumda ayrıştırılan üç kategori arasında yer almaktaydılar. Bunlar; gayrimüslimler, köleler ve kadınlardan oluşmaktaydı. Ancak bu üç grup içerisinde yer alan kadınlar için durum daha vahim görünüyordu. Çünkü gayrimüslimler toplumda ikinci vatandaş olmayı anlaşımlar neticesinde kendileri seçmiş isteseler Müslüman olarak bu ayrıcalıktan rahatlıkla kurtulabilme avantajları söz konusu idi. Köleler için de durum yine Müslüman olmaktan geçiyor ya da İslam hukukunun vermiş olduğu kurallardan yararlanabiliyorlardı. Kadınların ayrıcalıklı durumda olması ve hak elde etmeleri mümkün görünmüyordu. Osmanlı Devleti’nde yaşayan kadınlar evlenme, boşanma, miras, şahitlik etme gibi konular açısından eşitsizlikleri karşımıza çıkmaktadır. Bu kurallar İslam hukuku ile konulmuş olan düzenlemelerdir. 20.yüzyılın başlarından itibaren ise Osmanlı’da yaşayan kadınlar toplum içerisindeki varlığını sorgulayarak eş ve annelik rollerini reddetmeye başlamışlardır.⁷⁸ Cumhuriyet ilan edilene kadar ve sonraki süreçte haklarını elde etmek için çalışmalar yapan birinci dalga feminizm kadınları giriştikleri bu mücadelede başarılı olmuşlardır.

Kadını eş ve anne olarak eve ait gören zihniyet 17 ve 18. yüzyılın öncesi ve sonrasında evrensel bir kaniydi. Fakat 18.yüzyıldan sonra tarihsel bir dönüşüm başladı. Sanayi Devrimi’nin etkileri hane içerisinde kadının yerini belirlemeye başladı. Fabrikaların makineleşmesi ile birlikte kamusal alan ve özel alan birbirinden ayrıldı. Akılcılığı kamusal alan ile akıldışılığı hem özel alan hem de kadınla özdeşleştiren Aydınlanma düşüncelerini bu gibi

⁷⁷ F. Akbaş, (2020), Feminizmin Tarihi Coğrafyası, Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 2 s. 6.

⁷⁸ S. Çakır (1996), Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul, s. 246.

gelişmeler desteklemiştir.⁷⁹ Kadınlar, haklarını alabilmek için mücadele ettiği bu yolda I. Dünya Savaşı'ndan sonra gerek ABD'de gerekse Avrupa'da oy kullanma hakkını elde etmişlerdir.⁸⁰ I. Dalga Feminizm kısıtlı imkânlar ile elde edilmiş kadınların kadınlar için oluşturduğu dayanışmadır. Bu dayanışma ile birçok avantaj kazanılmıştır. Bu düşün ilk dalgasında ataerkil aile ve toplum yapısına karşı kadının elde ettiği haklar, kadının toplum içerisinde ki yerinin belirlendiği, var olan düzenin değişmeye başladığı görülmektedir.⁸¹ Dönemin aktivist ve teorisyen kadınları, erkek hegemonyasının toplumdaki yerini keşfetmişler ve bu durumu kadınların lehine çevirebilmeyi başarmışlardır. Böylelikle kadınlar erkeklerin olduğu her masaya oturmak için uzun süreli olacak ve günümüzde hala yanmaya devam eden meşaleyi yakmışlardır.

2.1.2 İkinci Dalga Feminizm: Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kadın Hakları

İkinci dalga feminist hareket, 1960'lı yılların sonundan itibaren başlamış olup 1990'lı yıllara kadar dönemin şartlarına göre şekillenmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte bu alanda birçok faaliyet gelişmiştir. Bu dönemde özellikle sağlık sektörünün gelişmesi, yeni ilaçların keşfi, kadın doğum yöntemleri, kadın hastalıkları alandaki gelişmeler II. dalga hareketi olumlu yönde etkilemiştir. Ancak dönemin şartları beklentileri karşılamamıştır. Birinci dalgadan edindikleri haklar ile bu yeni gelişmelerden özgür bir şekilde faydalanabileceklerini düşünen kadınlar uygulamada farklılık ile karşılaşmıştır. Ataerkil zihniyet ile karşı karşıya kalan bu dönemin kadınları ikinci dalga feminizm hareketini ortaya çıkaran sürecin temelini atmıştır.⁸² Bu noktada feminist aktivistler sağlık alanında ki gelişmeleri kalıplaşmış düşüncelerin dışına çıkararak, ayırım gözetmeden uygulanmasını ve kadına eşitlikçi olunması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu dönem; feminist aktivist kadınların dünya genelinde kadına yasal olarak yapılan ayrımcılıkları cinsiyet gözetmeksizin uygulanması için çalıştığı ve savunduğu bir dönemdir. Televizyonun 20. yüzyılda belirleyici bir güç olması ve kadınların televizyon önünde varlık göstermesi bu dönemi şekillendirmede itici bir güç olmuştur.⁸³ Dönemin feminist filozoflarından olan Simone de Beauvoir; toplumda kadının 'öteki' hale nasıl geldiğini tahlil ederek analizinde tarihsel materyalizmi ve psikanalistini kullandı. Kadınların meslek sahibi

⁷⁹ E. Zaretsky, (1976). *Capitalism, The Family and the Personal Life*, New York, Harper,

⁸⁰ N. Bensadon, & Ş, Tekeli,(1994). *Başlangıcından günümüze kadın hakları*, İletişim Yayınları, s.45-65.

⁸¹ L. Davidoff, (2021). *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (Çev.) Ateşer ve Somuncuoğlu, 5.b İletişim Yayınları, İstanbul., s. 189-263.

⁸² F. Akbaş, age, s. 7.

⁸³ A. Malinowska, age.

olup, özel alandan dışarıya çıkararak kendi ayaklarının üzerinde durmasını kadınların kurtuluşu olarak görmüştür. Yazmış olduğu kitaplarında özellikle *İkinci cinsiyet (The Second Sex)* isimli kitabıyla dünyanın birçok yerindeki kadına ulaşmıştır. Ayrıca bu döneme ilham kaynağı olan diğer bir isim ve kitap ise Bell Hooks'un *Ben Kadın Değil miyim: Siyah Kadınlar ve Feminizm* adlı kitabı olmuştur. Patriarkal kültürden kurtulmasının ve cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadelenin bütün sınıfların birlikte mücadele etmesiyle mümkün olacağını savunmuştur.⁸⁴ Bu dönemde kadınlar 'özel alan' tanımlamasının kadını eve mahkûm ettiğini ve cinsiyet sömürücü bir tutum olduğunu fark etmiş ve eleştirmişlerdir. Kadınlar bedenlerinin kendilerine ait olduğunu, doğum kontrolün yaygınlaştırılması ve kürtaj hakkını tanınması gibi istekler ile gündeme gelmişlerdir. Bu alandaki mücadele ile 1967'de İngiltere'de doğum kontrol yöntemi uygulaması yasallaşmıştır.⁸⁵ Bütün kadınları kapsayıcı olan bu dönem bu harekete destek verenleri saygı ve sevgi içerisinde birbirine yakınlaştırmıştır.

Bu dönemde ABD'de ortaya çıkan radikal feminizm; kadınların karşı karşıya kaldığı eşitsizlikleri erkek egemen zihniyetin ürünleri olduğunu savunmuştur. Kadınların toplumda ki yeri ve aile içine genel bakışı radikal feminizm konuları sayesinde yeniden şekillenmiştir. Erkeğin para kazanan eve bakan rolde olması, kadının ev işleri, çocuk doğurmak ve annelik rolünde olması, erkeğin cinsel gereksinimlerini yerine getirmesi, kadınların erkeğe maddi ve manevi olarak mecbur bırakılması⁸⁶ gibi konular etrafında dönem yeniden şekillenmiştir. İkinci dalga hareketi birinciden ayıran temel noktalardan birisi burada başlamaktadır. Cinsiyetler arası yapılan eşitsizlikleri sosyolojik altyapıdan kaynaklanan toplumun erkeğe ve kadına bakışı ve daha sonrasında kadını toplumun gözünde istenmeyen yere oturtulması dolayısıyla kadına negatif etki getirilmesi neticesi ile ele alınmıştır. Dönemin feminizme destek veren kişileri, kadının negatif statüde olmasını sosyolojik, ekonomik, askeri ve siyasal nedenleri aramışlardır.⁸⁷

Tarihsel süreç içerisinde kadın ve erkeğe yüklenen rollere ve toplumsal kültüre etki eden yapıtların başında *Man the Hunter* çalışması gelmektedir. 1968 yılında Richard B. Lee ve Irven De Vore antropologlarının yayınlamış olduğu makalelerinin derlendiği bir eserdir. Bu eser

⁸⁴M. F. Işık, (2022). Feminizm Kimler İçindir: Bell Hooks. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, (24), 1-12. s. 9-10.

⁸⁵T. A. Ş. Gün, (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri, *Akademik hassasiyetler*, 3(5), s. 169.

⁸⁶ Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, (çev). Y. Salman, 2.b, Payel Yayınları, İstanbul, s. 52

⁸⁷ F. Fidan, (2000). Kapitalizmin Gelişme Sürecinde Kadının Çok Yönlü Konumu medyaya örneği, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 117-132.

avcılığın insan evriminde önemli bir yer aldığı ve bu erkekler avcılığı kadınları dışlayarak kendilerinin yaptığını savunur. İnsan ataları erkek ve kadınların arasındaki biyolojik ayrımı kullanarak belirli işbölümüne sahip olduğunu savunur. Erkeklerin avlanarak evi geçindirdiği kadınların ise evde çocuk doğurup ev işi yaptığına dair keskin ayrımları içermektedir. Erkeklerin fiziksel olarak kadınlarda daha üstün olduğunu dolayısıyla kadınların görevlerinin hamilelik ve ev işleri yaparak avlanma yeteneklerinin ortadan kaldırıldığını savunan bir çalışmadır. Böylesi bir düşünce yarım yüzyıl kadar insan hayatını etkilemiş birçok filme konu olmuş ve toplumsal kültüre de etki etmiştir.⁸⁸ Yapılmış olan bu çalışma ise *Women the Hunter* eseri ile çürütülmüştür. Ancak gelip görelim ki böylesi çalışmalar çok uzun yüzyıllar boyunca toplum içerisinde kadının ve erkeğin yerini bizlere göstermeye çalışarak bu iki cinsiyete eşit olmayan roller yüklemiştir. İşte feminizmin hareket noktası bu gibi düşünceler ile kadını eve hapseden, erkeği özgürleştiren ataerkil zihniyete karşı olmuştur.

Toplumsal cinsiyet rolleri ile mücadele etmeye başlayan kadını evden kamusal alana çıkarmaya ve kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaya çalışan ikinci dalga feminizm hareketleri Arendt perspektifi ile sıkça ters düşmüş dönemi bizlere yansıtmıştır. İkinci dalga hareketinin feminizme katkıları kadınların sosyolojik olarak toplumdaki yerinin ve öneminin anlaşılması patriarkal egemenliğindeki topluma ve aileye karşı bilinçli bir kolektif mücadele edilmiştir. Böylelikle kadınların toplumdaki ve ailedeki yerinin anlaşılması ve bakış açılarının değişmesi toplum dinamiklerinin de değişmeye başlaması ile paralellik göstermiştir.

2.1.3 Üçüncü Dalga Feminizm: Çeşitlilik Ve Katılım Yükselişi

İkinci dalga feminizmin yanlış öğretileri neticesinde kapsayıcı bir metot geliştirerek yanlışları ortadan kaldırmak için tekrardan çalışmalara başlanmıştır. 1990'lı yıllardan sonra kadın kimliğini sınıfsal ve toplumsal yapılar üzerinden ayrıştırarak cinsel, ırksal ve ekonomik boyutu ile incelendiği dönemdir. Kadınlar arasında yapılan ırksal ve sınıfsal ayrım yapıldığını düşünen bu dönemin feminist savunucuları bu engelleri aşip kitlesel bir hareketliliğe çevirmek için çalışmışlardır. Küresel ölçekte kadın sorununu çözmeye ve tek tip bir kadın görünüşünü ret edip çeşitliliği arttırmaya çalışarak kadınların ortak sorununa değinmişlerdir. Bu dönem küresel feminist hareketini etkilemeye başladığı dönemdir. İkinci dalga da makro ölçekli konulardan bahsedilirken bu dalga daha çok mikro ölçekli konulara kaymıştır. Bunun sebebi ikinci dalganın yanlış anlaşılması ve yeniden düzenlenmeye gidilmesi ile alakalıdır. Bu yanlış

⁸⁸<https://www.scientificamerican.com/article/the-theory-that-men-evolved-to-hunt-and-women-evolved-to-gather-is-wrong/> detaylı bilgi için bkz. (08.08.2024)

anlaşılmanın ortadan kaldırılması ile hem çeşitlilik hem de katılım yükselişi gösterilmiştir. İkinci dalganın çizmiş olduğu evrensel kadın imajını eleştirir. Kadınlığı tekil bir özden çıkararak farklı kültürel koşullarda farklı şekilde yaşayan bir kimlik olduğunu anlatan dönemdir. Bu dönemin feminist yazarları cinsiyeti toplumsal bir kurgu olarak nitelemektedir. Heteronormatif düzeni sarsan bir dönemdir. Heteronormatif bir toplum, kadın ve erkeği belli sabit bir düzenin içerisine sokar düşüncesi hâkimdir.⁸⁹ Kadın kavramını tek bir öze sabitlemeden politik bir özne olmayı savunarak daha kapsayıcı ve çoğulcu bakış açısını feminizmin içerisine yerleştirir. Heteronormativite kavramı bu dönem feminist yazarlar için eleştirilmiş ve ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Nitekim çeşitlilik ve katılım yükselişi bu kavramın eleştirisi ve cinsiyet kimliklerinin sabit anlamlardan çıkarılması ile gerçekleşmiştir. Feminizm hareketinin daha çok burjuva kesimin ve beyazların hareketi olarak görmenin dışına çıkıp tüm kadınları özelinde kapsayıcı konular (etnik kimlik, sosyal statü, yaşı, mesleği, ırkı) ele alınmıştır. Feminizmi sadece yüksek tabakaya mal eden kesimi genişletip alt tabakaya ulaştırmaya çalışarak kitlelere ulaşılma imkânı elde edilmiştir. Kadın sorununa evrensel olarak yaklaşmak ve özelinde bireysel incelemek kapsayıcı bir dalgayı beraberinde getirmiştir. İkinci dalgada hak eşitlik gibi daha geniş konular konuşulurken Üçüncü dalgada daha bireysel konular konuşulmaya başlanmıştır. Bireysel olarak eşitlik anlatılmaya çalışılmıştır. Böylelikle daha fazla kadın sorununu dile getirmiştir ve çeşitlilik artmıştır.⁹⁰

Üçüncü dalga feminist harekette herhangi bir siyasi görüş ret edilmiş olup postmodernitenin içinde yer alınmıştır. Liberal aydınlanmanın öncüsü olan ikinci dalga, üçüncü dalgada liberal hümanist teori ile kadın merkezli teori arasında çarpışmalar olduğu gözlemlenmiştir.⁹¹

1990'lardan itibaren ikinci dalga feminist hareketinin eksik ve yanlış görüldüğü noktalara yeni eleştiriler getirilerek feminist hareketinin üçüncü dalgasında görünürlük arttırılmıştır. Tüm dünyada kadınları tek tip bir tipolojiye sokan zihniyete karşı her renkte her dilde her statüde ki kadınları birleştirici argümanlar, söylemler öne çıkmıştır. Böylelikle kadına atfedilen eş, anne kız kardeş olma gibi kavramlara bakış değişmeye başlamıştır. Kadınların kimlikçi farklılıklarını ön plana koyan bütüncül bir birliktelik içinde mücadele edilmiştir. Erkeklerin kadınlara bakışını eleştirmekle kalmayıp aynı zamanda daha genel konulara da

⁸⁹ J. Butler, (2019). Cinsiyet Belası, (çev), Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul.

⁹⁰T. A. Ş. Gün, agm, s.171-172.

⁹¹ Donovan, age, s. 351 352

değinilmiştir. Sosyal sorunlar, eşitlik, çevre sorunları, üreme hakları, eşit ücret, çocuk bakımı ve adalet gibi konular üzerine de çalışmalar bu dalgalanma da yapılmıştır. Feministler kendi içerisinde konular derinleştikçe ve farklı boyutlar kazandıkça ayrılmalarda yaşamıştır.⁹²

Üçüncü dalga feminist teori ile karşımıza çıkan bir diğer kavram ise kesişimsellik olmuştur. Bu kavram çerçevesinde siyah kadınlar ile beyaz kadınlar arasındaki konumsal sorgulamalar ortaya çıkmıştır. Feminist çalışmalarda kadınlar arasındaki farklılıkların göz ardı edilmemesi gerektiği gündemde olmuştur. Kadınlar arası temel farklara duyarlı fakat kimlik üzerinden değil ortak değerler üzerinden kapsayıcı bir hareket oluşturmak ile ilgilidir.⁹³

Sonuç itibari ile 3.dalgalanmada var olan sorunları eleştirmek ile kalmış akımı geniş bir alana yaymışlardır fakat sorunlara kökünden çözüm getirilememiştir. Feminist hareketin kendi içerisinde sınırlarını aştığı bir dönemdir. Aynı zamanda teorik tabanını da ciddi oranda doldurmuştur. Böylelikle günümüz feminist hareketi içinde bir kırılma noktasını oluşturmaktadır.

2.1.4 Dördüncü Dalga Feminizm: Teknoloji, Aktivizm, Toplumsal Değişim

2000'lerden sonra değişen dünya düzeni ve dijital çağa adım atmamızla birlikte 4. Dalga feminizm (hashtag feminizmi) yeni dinamikleri ile ortaya çıkmaya başlamıştır. İnternetin gelişmesi ile birlikte geleneksel yöntemler dijitale dönüşmüştür. İlk üç dalga da kullanılan geleneksel medya iletişim araçları kendini dijital dünyanın ellerine bırakmıştır. Böylelikle feminist çalışmalar hem örgütlenme biçimi olarak hem de anlatı biçimine kadar dönüşüm geçirmiştir. Özellikle sosyal medyanın gelişmesi ile birlikte dünyanın her yerinde ki kadınlar feminist hareket ile ilgili görüş ve yorumlarını paylaşmaya başlayarak bu kitlesel hareketi kitlesel bir ağa çevirmişlerdir. Dolayısıyla dünya genelinde feministler birbirleri ile rahat bir şekilde iletişime geçip bu durum aktivizmi beslemiştir.⁹⁴

Bu sosyal medyanın oluşturmaya çalıştığı yeni toplumsal kültür feministler için yeni bir alanın çalışma sahasıdır. Bu alan oluşan dijital toplumda kadın düşmanlığına son vermeye çalışma, cinsiyet eşitsizliğini gidermeye çalışma ve kadına şiddet tecavüz gibi ahlaksızlıkları ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Dijital toplum kolay örgütlenebilme açısından ve dünya

⁹² Gün, agm, s.172.

⁹³ C. Avcil, (2020). Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru. *Şarkiyat*, 12/4, s.1302-1308.

⁹⁴ Ö. Alikılıç, & B. A. Ş. Şule, (2019). Dijital Feminizm: Hashtag'in Cinsiyeti. *Fe Dergi*, 11(1), 89-111. S.91.

geneline ulaşma bilirliliğinin kolay olması bakımından mücadelenin kapsayıcılığına olanak sağlamaktadır. Dördüncü dalga hareketleri konu başlığını sadece kadın cinsiyeti üzerine sınırlı tutmamıştır. Geniş bir alana hükmederek ezilen, hakarete uğrayan eşit olmayan diğer cinsiyet kimliklerini de göz önüne almaktadır. Mücadele alanı trans fobi, homofobi, ırkçılık, sömürge, ataerki gibi alanlar ile genişleşmiş bu durumları ortadan kaldırmayı amaç edinmiştir. Dördüncü dalgayı diğer dalgalardan daha avantajlı kılan yeri erişilebilir olmasının kolaylığıdır. Bu erişim bilirliliği sosyal medya üzerinden etkin bir şekilde yürüterek birçokları tarafından bu ideolojinin kazandırılmasına katkı sağlamıştır. Teknoloji ve dijital ortamın hızla ilerleyişi kamusal alanı dijital alana taşımıştır. Dijital ortamda kurulmuş olan kamusal alan da kişilerin birbirleri ile etkileşimi yüksektir. Özgürlük alanı ülkeler arasında farklılık göstermektedir. İnsanların sosyal medyada anonim olarak var olabilmeleri ise özel alana hapsolmuş, toplumda sesini duyuramayan insanlar için özgürce kendilerini ifade edebilecek bir alan yaratmıştır. Kendilerini yetkili kişilere anonim olarak duyurabilmekte ve dijital kamusal alanda görünür olabilmenin keyfini yaşamaktadırlar.

Dijital alanda yaratılan kamusal alanın ve feminist hareketlerin oluşturduğu dijital aktivizm kavramı da yine dördüncü dalgalanma ile karşımıza çıkmaktadır. Aktivist eylemleri dijital araçlar kullanarak feminist hareketlere yeni bir dönem getirmiştir. Fiziksel alt yapısını oluşturan interneti ve sosyal medyayı kullanarak kitlesel bir hareket yaratarak toplumun değişim ve dönüşümünü amaçlamaktadır. Aktivistler, dijital medyanın gücünü kullanarak yürütülen bir çalışma olması bakımından geleneksel aktivizmden ayrılmaktadır. Zaman içerisinde anlamı farklı kişiler tarafından farklı tanımlansa da genel olarak insanların duygu ve düşüncelerini sosyal medya ve internet aracılığı ile ifade ederek demokratik bir siyasal katılım yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamusal görünürlüklerini dijital alana taşıma fırsatını bizlere ilerleyen teknolojik gelişmeler sunmaktadır.

Yeniçağın bizlere oluşturmuş olduğu dijital ortam günümüzde feminist aktivistler ana akım medyaya karşılık vermeleri, iktidardakilere sesini duyurmaları ve diğer feministler ile birlikte örgütlenerek bilgilerin hızlı ve anında yayılmasını sağlamıştır. Sosyal medyada oluşan bu kolektif bilinç çoğulculuğun sağlanmasını hızlandırmış ve tartışmaları büyütme gibi amaçlara hizmet etmiştir.⁹⁵ Bu dijital ortamın feminist aktivist uygulamalarda daha çok kitleye hitap ederek kadınlar arasında farkındalık ve dayanışma oluşturan bir mekanizma olduğunu

⁹⁵L. Edwards, F. Philip, & Y. Gerrard, (2020). Communicating Feminist Politics? The Double-Edged Sword of Using Social Media in A Feminist Organisation. *Feminist Media Studies*, 20(5), 605-622.

söylemek mümkündür. Bu dönemde ki gelişmeler ilk dalgalanmadaki konulara ek olarak tecavüz, homofobi, kadının toplumsal hayattaki yeri, haksız çalışma koşulları tek ve gerçekçi olmayan vücut tipi gibi konulara yer verilmiştir.⁹⁶

Toplumsal cinsiyet eşitliği hak arayışı sosyal medyaların varlığı aktivist eylemleri sokaklardan sosyal medya mecralarına çekmiştir. Burada dijital örgütlenmeler kurularak talep ve haklar dile getirilmeye çalışılmış, kamusal alan sosyal medyaya taşınmıştır. Bu iki birlikteliğin yollarının kesişmesiyle doğru orantılı olarak feminizm tüm dünyada geniş alanlarda yerini almıştır.⁹⁷Sosyal medyanın zaman ve yer kısıtlamasından arınmış olması sanal toplulukların kurulması ve örgütlenmesinde daha kolay ve belirleyici bir etki oluşturmuştur. Nitekim bu örgütlenme sokaktan dijitalle evrimleşerek birçok devrimin ve toplumsal hareketlerin yayılmasına katkıda bulunmuştur.⁹⁸ Kadın sorunun görünürlüğü arttırılarak daha bilinçli nesiller yetiştirilmekte ve farkındalık sahibi insanların sayısı da günden güne artmaktadır.

İlk üç dalga feminizm ideolojisinin teorik alt tabanının oluşmasına katkı sağlamıştır ve dördüncü dalganın ne tarafa şekilleneceğinin ana hattını oluşturmuştur. Bu dalga genel olarak yayılcı ve farkındalık oluşturmak için atılan adımların daha çok kişiye ulaşmayı hedeflediği görülmektedir. Bastırılmaya çalışılan kadın seslerinin daha gür bir şekilde ve korkusuzca ortaya çıktığı bu dönem hala devam etmektedir.

2.2 FEMİNİST TEORİLER VE YAKLAŞIMLAR

Bir önceki bölümde feminizm tarihini ve tarihsel arka planında nasıl şekillendiğine değindim. Çalışmamın bu bölümünde tarihi durum ve şartlara göre feminizm arka planında farklı anlayışlar ile sınıflandırılmıştır. Feminizmi iktisadi sistemlere dayanak oluşturarak sınıflandırmaya da gidilmiştir. Feminizmi hem tarihsel hem kavramsal hem de iktisadi olarak parçalara ayırıp incelemek tezimde Hannah Arendt ile olan ilişkisini anlamakta daha kolaylık sunacaktır.

⁹⁶F. Arslan, & G. Derya, (2023). Feminist Aktivizmin Sesinin Duyurulması Sürecinde Yeni Medya: Olanaklar ve Engellere Dair Uzman Görüşleri Üzerinden Bir Değerlendirme. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, (38), s.10-13.

⁹⁷ U. M. Pruchniewska, (2019). Everyday Feminism in the Digital Era: Gender, The Fourth Wave and Social Media Affordances, Temple University, s. 219.

⁹⁸ Ö. Akyılmaz, (2023). Dördüncü Dalga Feminizm Bağlamında Instagram Kadın Hikâyeleri ve Dijital Hikâye Anlatıcılığının Gücü, Doktora Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep, s. 11.

Feminizmin iktisadi olarak konumlandırılışı bu düşünüyü dönemselsel olarak anlamayı ve toplumsal cinsiyet eşitliğine, ataerkilliğe yükledikleri anlam ve rol değerlendirmelerinin ne boyutta olduğunu bizlere gösterecektir. Sınıflandırma; Liberal feminizm, Marksist feminizm, Radikal feminizm, Sosyalist feminizm ve Post Modern feminizm şeklinde olmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliğine verilen anlam farklı anlayışlar ile sınırları belirlemede yardımcı olmuştur. Tarihin getirmiş olduğu ideolojik ayrımlar içerisine ayrı ayrı yerleşmiş olan feminizmi yazımın devamında inceleyeceğim.

2.2.1 Liberal Feminizm: Bireyin Hakları Ve Eşitlik İlkesi

18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan liberal feminizm kadınlara dayatılmış olan toplumsal cinsiyet rollerinden kurtarmaya çalışan ve cinsiyet eşitliğine dayanan bir politik görüştür. Sanayi Devrimi ile birlikte üretimin fabrikalara taşınması, kadın erkek çocuk herkesin çalışmaya başlaması ile birlikte aile içi üretimin dışarıya taşınması evin dışına özgü bir eylem niteliği kazanmıştır. Kamusal alan ve özel alan ayrımının net bir şekilde ortaya çıktığı da gözlemlenmiştir. Akılcılık ve akla dayanan faaliyetler kamusal alan ile akıl dışı ve ahlak esaslı olan faaliyetler özel alana ait olarak resmedilmeye başlanmıştır. Politik bir düşünce olan liberalizm insanın bireyselliği ve rasyonalitesi üzerine kurulmuştur.⁹⁹ Erkeklerin dünyası olan kamusal alanın çizgilerinin çekildiği bu dönemde liberal feministler, cinsiyete dayalı eşitsizliğin ortadan kaldırılması için çalışmış ve çalışmaya devam etmektedirler. Kadının toplumdaki yeri nesilden nesle değişse de liberal feminizmin vermek istediği mesaj aynı kalmaktadır. Rasyonel olarak kadın, erkekler ile aynı sosyal ve politik haklara sahiptir.¹⁰⁰ Bu adaletin sağlanması mevcut politik sistemi ve kurumları değiştirmek ile sağlanır.

Liberal feminizm bireyin hakları, eşitlik ilkesi ve akılcılık üzerine inşa edilmiştir. Cinsiyet temelli ayrımı ortada kaldırarak eşit haklar ile birlikte kadının kamusal alan içerisinde daha çok yer alması kadınlar ile erkeklerin eşit olma yolunu açtığı ileri sürülmüştür. Kapitalizmin kurmuş olduğu kurumları reddetmeden endüstrileşmiş dünyada kadın ve erkek eşitliğini arayan bir feminizmdir.¹⁰¹ Kamusal alanda fırsat eşitliğinin yaratılmasının önü eğitimle başlar. Eğitime erişimde fırsat eşitliğinin yaratılması ile birlikte yasalar önünde

⁹⁹ E. Işık Kütük, (2019). *Kadın Emeği: Farklı Feminizm ve Feminist İktisat Anlayışları Temelinde Bilgi Kuramsal Bir İrdeleme*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, S. 80.

¹⁰⁰ J. C. Oxley, (2011). Liberal Feminism, *Just the Arguments: 100 of the Most Important Arguments in Western Philosophy*, 258-262, s. 259-259.

¹⁰¹ J. Seiz, (1999). Game Theory and Bargaining Models, *Elgar Companion to Feminist Economics*, 379-390, s. 347.

eşitliğin mümkün olacağını söyleyen liberal feministler 18.yüzyıldan günümüze kadar delillerinin izlerini sürmek mümkündür.

18.yüzyılda Mary Wollstonecraft'ın (Kadın Hakları Savunması) adlı eseri eğitimde eşitlik üzerine temellendirilmiştir.¹⁰² John Stuart Mill, Harriet Taylor ile devam eden süreçte 20. yüzyıla gelindiğinde Betty Friedan (Kadınlığın Gizemi) aynı fikirler ile kadınların güçsüz sınıfta olduklarını ve kendi çabaları ile güçlü sınıfta yer alan erkekler ile aynı yere geçebileceklerini savunur.¹⁰³ Toplumun kadına dayattığı eş ve annelik rolleri mutsuz olmalarını sebep olmaktadır. Bu yüzden çözüm olarak Friedan, kadının özel alandan çıkıp kamusal alana geçmesini tavsiye eder. İlk liberal feministler eğitimde eşitlik üzerine dururken daha sonraki çağdaş liberal feministler bu alanı genişleterek eşitliği sosyal politik ve ekonomik alana taşımışlardır.

Feminizmin eski versiyonu olan liberal feminizm birinci ve ikinci dalga feminizm ile iki farklı bölüme ayrılmıştır. Ancak günümüzde hala devam etmektedir. Bu akım kadın ve erkek eşitliğini savunan kadınların seslerini yükseltmesi ile başlamıştır. Birinci dalga feminist akıma konu olan kadının ev içine itilerek sosyo-ekonomik hayattan uzaklaştırılması ile birlikte geri plana atılmıştır. Ekonomik olarak güçleri olmayan kadınlar erkeklerin karşısında güçsüz duruma düşmüşlerdir. Dönemin düşünürleri ve aktivistler bu durumu kadının lehine çevirmek için kamusal alana çıkılması, eğitimde eşit fırsatlar sunulması ile toplum normlarının erkeğin lehine olan durumdan kadın ve erkeğin birlikte yol yürüyeceği ortak bir lehe çevirmeye çalışmışlardır. Böylelikle kadın erkeğe daha az muhtaç olarak ve kendi hayatı ile ilgili kararları kendisinin alabileceği duruma gelerek güç elde etmiş olacaktır.¹⁰⁴

2.2.2 Radikal Feminizm: Toplumsal Cinsiyet Sistemi Ve Patriarkanın Eleştirisi

Radikal feminizm 1960'lardan sonra kadınlar tarafından geliştirilmiş bir kuramdır. Savaş karşıtı kadınlar ve medeni haklar için mücadele eden kadınların sesi olarak ortaya çıktı. 20. yüzyıl kadınları radikal erkeklerin kadınlara karşı aşağılayıcı tutumları ve ataerkil davranışlarının eleştirisi üzerine tepki ile ortaya çıkmıştır. Gerek toplum içinde kadınların mevcut durumu gerekse topluluk önünde kadınların konuşması erkekler tarafından yuhalanıp,

¹⁰² Ebru Işık Kütük, agt, s. 81.

¹⁰³ S. Çakır, (2007). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi, s. 46.

¹⁰⁴ A. Aksu & D. V. Yılmaz, (2020), Feminist Teorilerde Kadın Kimliği. The Journal of Social Sciences, 37(37), 406-412, s. 408

müstehcen tezahüratlar ile perçinlenmesi sonucunda¹⁰⁵ ‘Yeni Sol’ kuramlarına ve örgütlenmesine karşı bir direniş olarak kadınlar tarafından şekillenmiştir. Radikal erkek grupları içerisinde ikinci sınıf muamele gören kadınlar kendi içlerinde örgütlenmeye gitmişlerdir. Kadınlar toplum içinde ikincilleştirilip ezilmesinin sebebini patriarkal sistem ve ataerkinin kadını sömürmesi olarak sınıflandırmıştır.¹⁰⁶ Kadınların, erkeklerin çıkarlarına hizmet ettiği bu güç ilişkisi toplumsal örgütlenmeden cinsel hayata kadar yaşamın her yerine sarılmıştı. Cinsiyet kavramının toplum içerisinde edinmiş olduğu yer, en temel çatışmayı ortaya çıkarmıştır. Aile içerisinde rol paylaşımında kadının daha fazla rol üstlenmesi sorumlulukların erkeklerden daha fazla olması kadını kamusal ve sosyal alandan uzaklaştırmıştır. Sadece aile ve çocuktan sorumlu olan kadın öznesi iş hayatından uzak kalarak kendi içinde yaşama itilmiştir. Bu nedenlerden dolayı radikal feministler kadının aile içindeki yerini, iş hayatını, toplumsal sınıfı evliliği inceleyen geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu düşünceler içerisinde, kişisel olanın politik olduğu, erkek egemenliğine karşı kadınların kolektif bir bilinç sergilemesi gerektiği, kadın ve erkeğin; temelde, üslupta, kültürde farklı olduğu düşüncesi ile birlikte gelecekteki toplumların temelini kadınların tarzının oluşturması gerektiği düşünce sistemidir.¹⁰⁷

1968 hareketlerinde vücut bulan radikal feminizm birinci dalga feminist hareketin ötesine geçerek savaş karşıtı duruşu ve emek piyasasındaki sömürge konularından uzaklaşarak daha radikal mücadeleyi seçmiştir. Marksist ve sosyalist feminizmden ayrıldığı nokta radikal feministlerin emek piyasası ile daha az ilgilenmeleridir. Çalışma hayatında cinsiyet temelli ayırım ve taciz konuları daha çok ilgi alanları olmuştur.¹⁰⁸ Liberal feministler birey olarak kadını ele alıp sorunlarına ve haklarına yönelmiştir. Radikal feminist kadınlar; kadın-erkek eşitsizliğini ön plana koyarak mücadelesini ataerkilliğe karşı gerçekleştirmiştir.

Mevcut siyasi sistemdeki ataerkin hiyerarşi eleştiri ile bu yapıları baltalamaya çalışmıştır. Kadınları ikincilleştiren patriarkal sisteme eleştiri geliştirmişlerdir. Toplumsal cinsiyet sisteminde adil olmayan konuları lehine çevirecek konular ön plana çıkmıştır. Ataerkin

¹⁰⁵ Marge Piercy, (1969), *The Grand Coolie Dam Morgan, Sisterhood*, s.421-438.

¹⁰⁶M. Atan, (2015). Radikal Feminizm “Kişisel olan politiktir” Söyleminde Aile, *The Journal Of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(2), 1-21, s. 8.

¹⁰⁷ Josephine Donovan, *age*, s. 266-267.

¹⁰⁸ M. Atan, *agm*, s. 9.

düzenin yeniden üretildiği, gerekirse patriarkal sistemin ortadan kaldırılması konusunda uygun şartlar sağlanması konuları ile daha radikal tarafa yönelmiştir.

2.2.3 Marksist Feminizm: Ekonomik Ve Sosyal Temeller Üzerinden Kadın Sorunu

Bu hareket ilk olarak 1970'lerin başlarında Marksizm okuyan ve ideolojik olarak benimseyen bir grup tarafından ortaya atıldı. Marksistler arasında bir azınlık tarafından desteklenen bir ideolojiyi feminizm ile birleştirme çabasıdır. Marksizm'i kadınların bakış açısı ile kadınların kurtuluşuna yönelik bir program olarak görerek kadın hareketi bağlamında ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹ Marx ve Engels'in kadın sorunlarına karşı sınırlı spekülasyonlarına rağmen iki düşünce sisteminin birleşmesi ile oluşmuştur. Marksizm'in önemli kavramları olan "emek, maddeci gerekçilik, sınıf bilinci, eşitlik, yabancılaşma" feminizm düşüncesiyle buluşarak farklı açılımlar oluşturmuştur. Kadınları Marksizm'in içerisine alan ve temel kavramları kadınlara uyarlayan bir çalışma olmuştur.

Bolşevik İhtilali ile Sovyet Rusya'da meydana gelen uygulamalar kadınlar için farklı bir deneyimi beraberinde getirmiştir. Devrimden sonra kadınlar için atılan somut adımlar ve sonrasında Engels'ten Lenin'e, Bebel'den Kollontai'ye kadar birçok sosyalist düşünürler kadınların özgürleşmesi için yazdılar.¹¹⁰ Ev işlerinin toplumsallaşması gerektiği yazılar devrimden sonra gerçekleştirilmeye başladı. Engels, kadınları erkeğin kölesi olarak gören zihniyete karşı çıkmış ve özgür olduklarını yazmıştır.¹¹¹ Erkek egemenliğinin kurulmaya başlaması ile kadınların tarihsel yenilgisi de başlar. Bu yenilgi kadını eve, özel alana ve ev işlerine hapseder böylelikle kamusal üretimin dışına itilmiş olur.¹¹² Engels kadının toplumsal dönüşümüne dikkat çekmektedir. Tarihsel, sınıfsal ve ekonomik koşullar ile kadının toplumda ikincil konumunu ortaya koyar. Bu yaklaşım Marksist ve sosyalist feminist düşünceye önemli bir ışık tutar. Kadının özgürleşebilmesi için sadece toplumsal cinsiyet ilişkilerinin değil aynı zamanda üretim biçimlerinin de dönüştürülmesi gerektiğini savunur.

Marksizm temelinde erkekler tarafından erkeklere özgü olarak geliştirilmiştir.¹¹³ Dolayısıyla feminizm ile birleştirmek noktası kuşkuya ve sorulara yol açmaktadır. Böylelikle

¹⁰⁹ F. Haug, (2016), Marxism-feminism. Historical Materialism, 24(4), 257-270. s.258

¹¹⁰ S. Çakır, (2008). Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist feminizm, Toplum ve Demokrasi Dergisi, 2(4), 185-196, s.187.

¹¹¹ F. Engels, (2003). Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Eriş Yayınları, s.48.

¹¹² Age, s.56.

¹¹³ J. Donovan, age, s. 133.

kadınların özelinde sorunlara odaklanması imkânsız olmasa da zorlaştırır. Doğayı veri olarak kabul eden Marx, kadını da doğa ile iç içe geçirmiştir. Bunun yanında Engels ise kadını aile ile bütünleştirmiş kadının aile içindeki cinsel durumunu ve sorununu eleştirmemiştir.¹¹⁴ Yine bu görüşe göre burjuva kadınlar proleter kadınlar gibi sorunlar yaşayıp ikincilleştirilmemiş ve ezilmemiştir. Bu ezilmeyi kapitalizme bağlar ve cinsiyet olarak bakmaktansa sınıfsal bir ayrıma odaklanmıştır. Buradaki sınıf ayrımı ise erkeklere özgü bir ayrımdır. Kadının konumu erkeğin bulunduğu sınıfa göre şekillenir. Kadınlar, babasının ya da kocasının bulunduğu sınıfta yer alır. Marksizm de, kadının ev içinde gördüğü işin, emeğin üstelik hiçbir ücret almadan yapılan sorumlulukların bir karşılığı yoktur. Kadın konusu Kapital'de kadınlık durumu olarak ele alınan bir tartışmadan ziyade; kadın ve çocuk emeği, kapitalist üretim ilişkilerinde cinsiyetin rolü ya da aile içi emeğin dönüşümü gibi konular iktisadi bağlamda ele alınmıştır.¹¹⁵ Cinsel yönünü ele aldığı yer ise kadının kendinden başka satacak bir şeyi olmaması düşüncesi ile bunu zorunlu emek olarak görür. Kapitalizmin her şeyi para olarak satın alabilecek bir meta olarak değerlendirir. Kadının ev içinde ve kamusal alandaki emeğini ele alması güçtür. Komünist Manifesto'da kadın konusunu burjuva toplumun eleştirisi olarak ele almaktadır. Kadının burjuva sisteminde ortak bir mal olarak kullanıldığı ve komünistlerin bu durumu açığa çıkarttığı yer alır.¹¹⁶

Sosyalist feministler, kadınların ezilmesini erkeklerin durumuna göre değerlendirirler. Kıyaslama yapılırken erkek statüsünün değerlendirilmesi, aile ile kapitalizm arasındaki ilişkinin incelenmesi ve yabancılaşma kavramının kadının ev içindeki durumu ile ilişkilendirilmesi üzerine durur.¹¹⁷

Sonuç olarak baktığımızda Marksist feministler kadın sorunlarını spesifik olarak incelemekten daha çok emek piyasasında inceler. Aile ile kapitalizm arasında ilişki kurmaya, kadın emeğinin karşılığı, kadının çalışma hayatında düşük ücretlere ve daha sıkıcı işlerde çalıştırılması gibi konulara odaklanmıştır. Ekonomik ve sosyal temeller üzerinde, Marksizm penceresinde kadınların düşünce sistemidir.

¹¹⁴ Catharine, A. Mackinnon, (2003), *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, (çev.) Türkan Yöney, Sabir Yücesoy, 1.b, Metis yayınları, İstanbul, s. 33.

¹¹⁵ K. Marx, (2022). Kapital Cilt I, (çev), Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 15. Basım, İstanbul, s.378-386.

¹¹⁶ K. Marx & F. Engels, (2021). *Komünist Manifesto*, (çev) Aycan Özüpek, Dorlion Yayınları, 1. Basım, Eskişehir, s. 57-58.

¹¹⁷ S. Çakır, Kapitalizm ve Patriarkaya Karşı, age, s. 191.

2.2.4 Postkolonyal Feminizm: Kültürel Ve Kimlik Temelli Ayrımcılık Mücadelesi

Yıllar içerisinde gelişip dönüşen feminist düşüncesi postkolonyal feminizm için temel referansları oluşturmuştur. Feminizm ikinci dalgalanma döneminde postkolonyal teoriden etkilenecek; kadın sorununu batı merkezli düşünceyle ele alınmasına eleştiri getirmiştir. Kolonyal/sömürgeci hareketlere karşı eleştiri niteliği taşıyan postkolonyal dönemden feminizm de nasibini almıştır. 1990'lerden itibaren ise etkisini arttıran postkolonyalist anlayış batı tarzı düşünce sistemine eleştiriler getirmeye devam etmiştir. Uluslararası disiplinlerde feminizm yaklaşımının büyük bir çoğunluğu batı tarzı düşünürler ile geliştirilmiştir. Nitekim postkolonyal anlayış feminizme içten bir eleştiri getirerek batı dışı tarzı yaklaşımda bulunarak, batı dışı kadın öznesini feminizme dâhil etmeye çalışmışlardır.¹¹⁸ Batı'nın kendi düşünce sistemini ve değerlerini Doğu'da ki kadınlara dayatmaya çalıştığı konusunda eleştirilerde bulunulmuştur.

Feminist teori içerisinde yer alan konular uluslararası konulara bir içerik oluşturma da eksiklikler yaşadığından dolayı pek çok konu tekrardan tartışılmaya başlamıştır. Feminizmin uluslararası teorisi Batılı olmayan kadınları dışarıda bırakarak onların anlaşılmasına sebep olduğu için bir eleştiri niteliğinde postkolonyal feminizm düşüncesi ortaya çıkmıştır. Üçüncü dalga feminizm ile kendisini göstermeye başlamış bir yapı sökücü teori olarak ortaya çıkmıştır. Yapı sökücü olmasının sebebi tüm dünya genelinde kadınların taleplerinin Batılı feministlerin yazmış olduğu şekli ile olmadığını göstermeye çalışmalarındandır. Yapı sökücü feminist teorisyenler üçüncü dünya kadınlarını bir arada toplayarak bir dayanışma ağı kurmaya çalışmışlardır. Kadın sorununu Batı merkezci bir anlayış ile değerlendirmenin Batı'dan uzakta yaşayan diğer kadınlar için feminizm hareketlerinin aynı sonucu vermeyeceğinin düşüncesidir. Bu yönü ile kültürler arası eleştiri alanı, coğrafi konumun ve toplumsal yapının önemini ortaya koyarak olaylara farklı bir bakış açısı getirmiştir. Kadınların yaşamış olduğu toplumu ele alarak konuya bakmanın daha doğru olduğunu düşünmektedirler.

Postkolonyal feminist teorisyenlere göre Batılı feministler, Güney'deki kadınların uğradığı ırkçılık ve sömürgeciliği göz ardı ederek teori üretmişlerdir. Onların savunması bu gibi durumları göz ardı ederek eşitlik savunuculuğu olmuştur. Ancak eşitlik diğer argümanları göz ardı ettiğinde çözüm getiremeyebilmektedir.

¹¹⁸ M. N. Arman, & D. Şerbetçi (2012). Postkolonyal Feminist Teoride Milliyetçilik, Militarizm Ve Savaş Karşıtlığı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 65-83, s. 68.

Postkolonyal düşünürlerden olan Gayatri Chakravorty Spivak tarafından yazılan “Madun Konuşabilir mi?”¹¹⁹ makalesi büyük ses getirmiş ve feminist okumalar içerisinde yerini almıştır. Yapı sökücü tavrıyla döneme damgasını vuran postkolonyal feminizm, Batı düşünürleri tarafından ele alınan konulara yıkıcı açıklamalar getirmiştir.¹²⁰ Üçüncü Dünya Kadınlarının isteklerinin ne olduğu ile ilgilenmek yerine, Batı tarzı feminizmin ortaya koyduğu düşünceleri, değerleri eleştirip tartışarak yapı sökücü bir teori olarak yerini almıştır. Kültürel ve kimlik ayrıcalıklı feminizm eleştiri alanının etkili bir formudur. Postkolonyal feminizmin amacı kadınların aynı amaç doğrultusunda örgütlenmesi gerektiğini öne sürerek, kadınları batı tarzının içine gömen feminist teorisinden ayırmaktır. Batıda yaşamayan kadınların sorunlarına dikkat çekmek ve batı düşünürleri tarafından görmezden gelinen veya eksik yazılan yerlere vurgu yapmak için bu yaklaşım ön plana çıkmıştır. Böylelikle tüm dünya kadınlarını bir arada toplayıp ‘ortak mücadele’ içerisinde buluşturulma bağlamı yaratılmaya çalışılmıştır. Batılı feminist yazarlar kendilerini bir model olarak görerek, doğuda ki kız kardeşlere aynı yolu izlemeleri gerektiğini dile getirmişlerdir.¹²¹ Ancak her toplumun dinamiği ve yapısı birbirinden farklıdır. Batı’da dile getirilen sorunların geçerliliği aynı dönem için Doğu’da geçerli olmayabilir. Batılı kadınların karşı koyma gücüne Doğu’da ki kadınlar sahip olmayabilir. Burada sözgelimi anlatılmak istenen tek bir bölge açısından bir teoriyi konuşmak ve model göstermek doğru görünmeyebilir. Postkolonyal feminist yazarların dile getirmek istediği Batılı feminist yazarların bu konudaki eksiklikleri ya da ortaya koymadığı gerçeklerdir. Bu doğrultuda en çok batı tarzı feminist yazarlarını eleştirmişlerdir.

¹¹⁹ G. C. Spivak, (2016). *Madun Konuşabilir mi?*. (çev), Emre Koyuncu, Dipnot Yayınları, Ankara. bkz.

¹²⁰ S. Marcos, & M. Waller, (2006). *Farklılık ve Diyalog: Feminizmler Küreselleşmeye Meydan Okuyor*, (Çev.) Ahmet Fethi, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, s. 313.

¹²¹ Arman & Şerbetçi, age, s. 75.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANNAH ARENDT VE FEMİNİZM

3.1 Feminizmin Kamusal Alan ve Özel Alan Perspektifinden Değerlendirilmesi

Feminist teorinin birçok bilimsel disipline karşı olan eleştirisi var olan kavramların erkek düşünce tarzının üzerine yerleştirilmesinden gelmektedir. Erkek ve kadın cinsiyet temelinde bu tarz düşünce hiyerarşik bir yerde durmaktadır. Alt konumda olan 'kadın' öznesi daha yukarıda olan 'erkek' öznesi tarafından yönetilmesi ve baskılanması niteliğine sahiptir. Cinsiyet ayrımı temelindeki düşünce ikicilik yaratır. Beden, zihin, bilim, akıl, duygu, güç gibi kavramlar cinsiyet ayrımına göre şekillenir. Bu değerlerin bazıları erkeğe, bazıları ise kadına atfedilir. Dolayısıyla eril alan olarak görülen kamusal alan, siyasal alan, otorite, iktidar gibi öznesi erkek değerlerine göre şekillenen kavramlar karşısında kadın öznesi geri planda kalır.¹²² Feminizm bu ikiciliği pratikte gidermenin yanı sıra teorik kavramlar içerisinde de gidermenin peşindedir. Kamusal alan ile özel alan ayrımının feminizm yazında önünde sonunda ilişkisi vardır.

Antik Çağ'dan beri felsefe ve politik alanlarda kamusal-özel birbirlerine karşıt ama birbirleri ile ilişkili olarak tanımlanmıştır. Nitekim bu iki alana hem felsefi hem de politik anlamlar yüklenmiştir. Sokrates'in politika içindeki ahlak anlayışı, Platon'un siyasi toplumu organizmaya benzetmesi ve Aristoteles'in ortak iyi anlayışının politika ya da kamusal alana yönelmesi kadın olarak görülmeyen vatandaşların bilgili ve erdemli yaşamasını amaç edinmiştir.¹²³

İkinci dalga feminizmin kamusal ile özel alan ayrımının yurttaşlık ve demokrasi tartışmalarında sorun sallaştırdığı bir konudur. Bu dönemde bu kuramlar ve kavramlar üzerine yazılan yazılar feminizm perspektifini farklı bir boyut ile ele almaktadır. Bu dönemdeki yurttaşlık kavramının önemli sorunu kamusal alanda üzerinde kurulu olması ve özel alandaki işlerin önemsiz görünmesidir. Bu önemsizlik kadının alanı olarak görülen özel alan kadını kapsadığı için kadınların özel alan içindeki sorunlarını da görmezden gelecek algısı vardır. İkinci dalga feminist hareket bu iki alan arasındaki sınırların ortadan kalkması gerektiğini düşünürken Arendt için bu iki alan arasındaki ayrımın sınırları oldukça önemlidir. Hannah Arendt'in 20.yüzyılda ele almış olduğu kamusal ve özel alan arasında yaptığı ayrımların kadını

¹²² A. Alkan, (2000). " Özel Alan-Kamusal Alan" Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekân. *Kültür ve İletişim*, 3(5), 71-95, S. 72.

¹²³ M. A. Ağaogulları, (1989). *Eski Yunanda Siyaset Felsefesi*, 1.B, Verso Yayınları, Ankara, s. 104.

eve hapsediği konusunda üstelik kadın bir profesör olarak yazması feminist yazarların hedefi haline gelmiştir.¹²⁴ Antik Yunan'dan beri kamusal alanın erkek öznesine kapı açtığı düşüncesi ve Arendt'in bu cinsiyet temelli ayrımın üzerinde durmaması konusunda feminizm ve Arendt arasındaki bağ açmaz bir konuya dönüşmüştür. Arendt, kamusal alan üzerinde yaptığı çalışmalarda daha çok Aristocu bakış açısı üzerinde durmuştur.¹²⁵ İnsanın koşullarını belirleyen üç konu emek, iş ve eylem etkinliklerini öne sürmüştür. Aristoteles'in *bios politikos* (politik yaşam) ı kamusal ve siyasal meselelere kendini adanmıştır. Aristocu bakış açısı insanların özgürce seçebilecekleri üç yaşam (bios) tarzını öne sürmüştür. Yaşamın göstergesi olan bedenin düşünmesi ve eyleme geçmesi ile yaşamın muhakemeye tabi tutulabilmesi akıl yoluyla mümkündür. Kişinin özgür davranışlarını iradesiyle ya da irade dışı şekilde tamamen ya da geçici olarak kaybeden herkesi dışlamaktaydı.¹²⁶ Arendt'in üç etkinliğinin ilki olan emek, doğum büyüme ve ölümün döngüsel biyolojik sürecine karşılık gelir. İş olarak adlandırılan etkinlik doğa dışı olarak tanımlar, doğum ve ölümden ayırıp şeyler dünyasında tamamen farklı yapay dünya oluşturur. İnsan kişiliğinin yaratıcı tarafını ortaya çıkarır insan yaşamını devam ettirecek görevler üzerine odaklanır. Bireysel özgürlük için yeterli şartları oluşturamaz. İnsan özgürlüğe özel alanda sahip olamaz bunun için kamusal alana açılması gerekmektedir. Eylem burada devreye girer ve yapay olan şeyler dünyasında insan ilişkileri arasındaki yegâne etkinliktir. Kamusal alana geçmekte eylem gereklidir. Arendt'in Aristocu düşüncedeki temel farkı eylemin *bios politikos*'un içinde geçerli olan tek gerçek meselesi olarak düşünmesidir. Emek ve iş kendi başlarına *bios politikos*'u oluşturabileceği düşünülürken Arendt'in iş ve emek kavramları özel alan ile sınırlı kaldığı ve kamusal alana ancak eylem ile taşınabildiği için mümkün değildi. Kendi başına iş ve emek politik bir yaşam tarzı oluşturamazdı.¹²⁷ Kamusal alanın görünürlük alanı olduğunu ve özel alandaki mahremiyet alanını bir hak değil kamusalın yokluğu, görünür olmayan bir yer olarak düşünmekteydi.

Kavramlara bakıldığına göre kamusal ve özeline süreç içerisinde bazı değerlendirmelere tabi tutulduğu ve ikiciliği oluşturduğu görülmektedir. Duygusallık, sertlik, akıl, fedakârlık, bencillik, savaşkanlık gibi kavramların bu ikicilik içinde kadına ve erkeğe atfedilmiştir. Kadın daha duygusal olarak görülürken erkek daha duygusuz ve serttir. Kadının yapısı ve anaçlığı ile daha fedakâr olurken erkek daha bencildir. Erkek aklın simgesi olarak batılı politika

¹²⁴ F. Berktay, age, s. 194.

¹²⁵ A. Alkan, age, s. 75.

¹²⁶ Arendt, İnsanlık durumu, age, s. 42-43.

¹²⁷ Age, s. 45.

felsefesinde yerini alır. Erkek akıl simgesidir ve kusursuzdur, kadın akıl dışı, duyguları ile hareket eden bir varlıktır düşüncesi vardır.

Bugüne değin oluşturulmaya çalışılan modern toplum böylesi bir “aklın” imgesidir. Feminizm böylesi bir aklın oluşturduğu toplumunun eleştirisi ile ortaya çıkmıştır. Feminist yazarlar kamusal ve özel alan ayrımının kadınların erkeklerden daha aşağıda ve boyunduruğu altında kaldığının üzerini örttüğünü savunmaktadırlar. Cinsiyet özelinde yaratılan bu ikicilik ve dışlayıcılık karşısında feminist kuram bir başkaldırı oluşturmaktadır. Feminist perspektifi oluşturulmuş olan bu kamusal alanın erkek alanı olarak görüp kadınların taleplerini ve eylemlerini dışlayacak şekilde düzenlendiğini savunmaktadır.¹²⁸ Erkek egemen toplumun eylemleri kadınlar öznesini sınırlandırmakta ve boyunduruk altına almaktadır. Kadınların özel alana yani hane içine itilip aile yaşamıyla sınırlandırılması kadını kamusal ve politik olandan yoksun bırakmıştır. Kamusal alanda görünebilmesinin yolu toplumsal cinsiyet rollerinin tekrar gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi ile mümkündür.

Feminist teoriler, kamusal alanın erkek egemenliğine eleştiriler getirerek, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. İlk olarak kadını özel alanda kamusal alana taşımış görünürlük kazandırmış ve daha sonra kamusal alandaki eşitliği sağlamaya çalışmıştır. Feminizm perspektifi kamusal alanın eşitlikçi ve adil bir yapıya kavuşabilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Nitekim kadınlar kamusal alandaki varlıkları gelişmiş bir ülke statüsü, demokrasinin gelişmesi, ekonomisi ve eğitimi için elzemdir. Bunun sağlanabilmesi için kadınların ihtiyaç ve taleplerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.¹²⁹

Arendt düşüncesiyle kamusal ve özel alanı feminist perspektifiyle inceleyecek olursak insanı insan yapan şey eyleme geçmesidir. Eylem ancak kamusal alan ile mümkündür. Varlığımızı kanıtlayabilmemiz için haneden çıkıp kamusal alana çıkmamız gerekmektedir. Bu bakış açısıyla bakacak olursak kadınlar yüzyıllar boyunca hane içine hapsedilmiş ve birçok haktan(eğitim, sağlık, özgürlük, siyasal, oy kullanma vs.) mahrum bırakılmıştır. Özel alana hapsedilmiş kadın özgür değildir, yaptıkları kaale alınmaz, yokmuş gibidir.¹³⁰ Dolayısıyla kadınlar yüzyıllar boyu aile içi roller üstlenmiş ev işleri, annelik görevleri ve eşini memnun

¹²⁸ C. Pateman, (1989). *The Disorder Of Women: Democracy, Feminism And Political Theory*. Stanford University Press, USA, s. 12.

¹²⁹ Y. T. Sandıkçı & S. Soy, (2024). *Feminizm Ve Kamusal Alan: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Kavramsal Bir Derleme Ve Halkla İlişkiler Bağlamı*, İstanbul Esenyurt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, voll, sayı1, 51-66, s. 55-56.

¹³⁰ Arendt, *İnsanlık Durumu*, age, s. 104.

etme gibi konuların dışına çıkamamıştır. Tarih sahnesi kadınlardan arındırılmış ve erkekler ev sahipliği yapmıştır. Yani burada görmekteyiz ki özel alan varoluşsal kimliğimizi yok etmekte görünürlüğümüzü elimizden almaktadır. Kamusal alana çıkmak ve orada yaratılan çoğulluk ile kişiler, hak edinimi kazanacaktır. Kadınlar seslerini duyurmaya başladığı 1800'lü yıllar kamusal alana çıkışında ayak sesleriydi. Kadınlar yazdılar, çizdiler, protesto ettiler seslerini duyurdular ve çoğaldılar. Bütün dünya kadınları seslerini çıkarmaya ve yazmaya başladılar. Nitekim bu kamusal alana çıkışın ayak sesleri kadınların erkekler karşısında haklarını da kazanmalarını beraberinde getirmiştir. İşte bu kendini gösterişin ancak kamusal alanda insan ilişkileri ile mümkün olacağı görüşü Arendt perspektifinden kadınların ortaya çıkışıdır. Ancak şunu demekte fayda var ki Arendt bu kavramlar üzerine çalışırken kamusal alanın ve özel alanın kadın erkek ayrımı içerisinde olduğu konusunda yazmamıştır. Öyle ki birçok feminist yazarlar tarafından kendi kimliğine ihanet ettiği düşüncesiyle eleştirilmiştir. Dönemin feminist yazarları Arendt'i erkek gibi düşünmek ile suçluyordu ve kadın olduğu için farklı (cinsiyet farklılığı) düşünmek zorunda olduğu kanısında idiler. Kadın ve erkek cinsiyetleri birbirinin karşıtı iki cinsiyet olarak düşünülmemekte ve aralarında hiyerarşik bir denge bulunmakta düşüncesi vardı. Özel alan, kadının alanı, kamusal alan erkeğin alanıydı. Bu durumu tersine çevirmeye çalışmak ise eşitliği ve hakkaniyeti sağlamak mevcut düzeni değiştirmek yerine onu ancak pekiştirebilir olma gerçeğini göz ardı ediyorlardı. Bu noktada Arendt ataerkinin övgüsünü yapmış gibi görünüyordu.

1970'li yıllarda feminizm kadınların tüm haklarına sahip olmasına ve kamusal alanda görünürlük kazanmalarına rağmen kadının konumunun hala özel alan, annelik, ev içi işler ile sınırlı kalmasına karşı mücadele içerisindeydiler. Bu yıllarda "kişisel olan politiktir" sloganı dillerden düşmeyen bir cümleydi. Arendt bu cümle ile hiç ilgilenmediğinden yazılarının yersiz ve zararlı görülmesi doğaldı.¹³¹ Arendt'in ele aldığı kamusal alan ve özel alan ayrımı cinsiyet ayrımı ile yaptığını düşünüyorlar ve tarihsel süreçte kadının dışlanmışlığını görmezden geldiği için eleştiriyorlardı.

Arendt gerçekten de burada cinsiyet temelli ayrım mı yapıyordu yoksa cinsiyetleri görmezden gelip 'insan' motifi ile mi yazıyordu. Zira o, profesyonel politikacılar engelini aşip etkin ve etkili bir vatandaş olabilmek için bireylere görevler yüklemekteydi. Bu görevleri ne cinsiyet ayrımına ne de meslek ve statü ayrımına göre yapmıştır. Ortak dünyaya karşı sorumluk duyan herkesin üstlenebileceği görevleri dile getirmiştir. Bu görevleri yaparken ise

¹³¹ F. Berkday, age, s. 196.

birbirimizden ayrı değil birbirimiz ile birlikte yapmamız durumunda gerçekleştirebileceğimizi söylemiştir.¹³² Kamusal alandaki eylemlerin ilişkisini kadın ya da erkek özneleri üzerinden değil insani yetkinlikler konusunda işlemiştir.

Antik Yunan'dan beri süre gelen kamusal ve özel alan ayrımını yapan Arendt o dönemlerde yapılmış olan cinsiyet temelli ayırım üzerinde durmadan kaleme aldığı yazılar neticesinde eleştirilmiştir. O dönemin polis politikasındaki sınıfsallık kadın öznesini dışarıda tutmaktadır. Arendt'in bu noktada yapmış olduğu çalışma o dönemki sınıfsal politikayı idealleştirdiği düşünülüp hatalı bulunmuştur. Antik Yunan politika anlayışında kadın ve köleler özel alanda yer alırken erkekler kamusal alanda özgürce politika yapmaktaydılar. Özel alanda yer alan kadınlar ve köleler aynı sınıfa dâhildiler.¹³³ Nitekim bu ayrımın farkında olan Arendt bu cinsiyet ayrımının üzerinde durmaması ve kamusalı-özelden sert ayrımlarda bulunarak ve o dönemlere atıfta bulunarak yazdığı için eleştirilir. Poliste yapılan bu cinsiyet ayrımcılığını bilinçli olarak görmezden geldiği düşünülüyordu. Arendt'i detaylı okuyup politika düşüncelerini iyi analiz ettiğimizde cinsiyet ve kimliğe bakış açısının ne olduğunu daha iyi anlarız. Hiç kimsenin kamusal alana çıkmadan mutlu, özgür ve kamusal alanda iktidara katılmadan bir pay sahibi olamayacağını belirtir.¹³⁴

Arendt için özgürlük ve eylem alanı olan kamusal alan bireyi kendi özlüğünü başkaları ile ilişki ağında gerçekleştirdiği sahne olarak görür. Mahremiyet alanı olarak gördüğü özel alan ise kamusala çıkmadan önce bireyin kendini geliştirdiği ve farkına vardığı yerdir. Bu ayrımları yaparken herhangi bir cinsiyet temeli üzerinden yapmaz. Onun için önemli olan kadın ya da erkek olma durumu değil insan olmak durumudur, "İnsanlık Durumu"dur. Emek, iş ve eylem etkinlikleri insan için vardır ve Arendt için önemli olan kim olduğumuz(kadın-erkek) değil "yaptıklarımızdır".¹³⁵ Politikayı ve insanı anlayış biçimi nedeniyle kamusal ve özel alan arasında böylesi bir ayrımı düşünmüş ve yazmıştır. Ayrımlarındaki katı tutumu ise kamusal alana tüm insanlığı kapsayacak nitelikte bakmasından gelir. Burada yapmış olduğu bireyi tüm sıfatlarından ayırıp insan olarak bakmasından ve algılamasındandır.

Feminist eleştiriler genel olarak kamusal alan ile özel alan ayrımının cinsiyetçi doğasıyla birlikte geleneksel tanımlayıcı öğelerine yapılmıştır. Bu açıktır ki bu ayırım cinsiyet

¹³² Age, s. 65.

¹³³ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 122.

¹³⁴ H.Arendt(2021), *Devrim Üzerine*, (çev.) Onur Eylül Kara, 3.b, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 342.

¹³⁵ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 33.

temelli bölünmeye karşılık gelmektedir. Erkeğe atfedilen 'akıl' ile şekillenen toplum kadını kamusal alandan dışlamıştır. Bu iki kavram yüzyıllardır birbirinin karşıtlığını oluşturmaktadır. Kamusalın ya da özelin ne olduğunu, ne olmadığını ayırt etmem kolay değildir. Bu kavramlar toplumsal olarak yapılandırıldıklarından dolayı ne anlama geldikleri yaşanan yüzyılda ve yaşanan yere göre değişmektedir. Antik Yunan'da ki kamusal-özel anlayışı ile 20.yüzyılda anlaşılan kamusal-özel bir değildir. Günümüzde anladığımız kamusal-özel bundan 30 sene öncesi için bile aynı değildir. Zira toplumlar gelişip ilerlemekte ve kavramlara her yüzyılda yeni anlamlar yüklenmektedir. Bugün Batı'da doğup büyüyen bir bireyin kamusal-özel alana bakışı ile Doğu'da doğup büyümüş bir bireyin kamusal-özel alana bakışı aynı yüzyıl içinde yaşasalar bile aynı olmayabilir.

Feminist kuramın bu geleneksel kavram tanımlarını eleştirip toplumsal cinsiyet eşitliği temel alınarak tekrardan yazılması gerektiğini savunmaktadır. Nitekim kamusal alanın erkek ilişkilerine dayandırılmış olması düşüncesi temel bir sorgulama alanı yaratmıştır. Cinsiyetçi kavramlar, düşünceler ve politikalar feminizmin tartışmacı, eleştirel, çözümleyici ve üretken yapısının içinde eleştirel bir şekilde yer alır. Kamusal alanda mevcut olan bu cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi gerekmektedir.

3.2 Feminizm ve Vita Activa

Vita Activa siyasi düşünce tarihi kadar eskiye dayanan bir kavramdır. Arendt'in kullanmış olduğu bu terim insanın yeryüzündeki varlığını ve doğa ile ilişkisini anlamak için siyaset felsefesinde önemli bir kavramdır. Bu kavramın feminizm için önemini yazımın bu kısmında anlatacağım.

Vita Activa kavramları Hannah Arendt siyaset felsefesinin yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu dünyadaki şeyler ile alakalı bir kavramdır. Özgür varoluşsal etkinlikleri gerçekleştirmemizi ve insanı hayvandan ayıran anlamları anlamamızı kapsayan terimdir. İnsani çabayla dünyaya katılmış her ne varsa insanlık durumunun içinde yer aldığını söyler.¹³⁶ Vita Activa'yı üç temel insani etkinlik olarak açar. Emek, iş ve eylem. Bu üç etkinliğin doğasını insanlar ve insanların yaşadığı şeyler dünyası oluşturur. İnsani etkinlikler arasında en alt sırada yer alan emek, insanın biyolojik yaşam döngüsü, yaşam sürecine karşılık gelir. Emek kavramı türün devamlılığını sağlar aynı zamanda bireysel sürekliliğin devam etmesidir. Arendt'e göre

¹³⁶ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 38.

insan çalışan bir dünya kurmaz, kendi yaşam sürecini devam ettirmeye çalışır. Dolayısıyla dünyasız bir toplumsal yaşama sahiptir. Emek tek benci bir yaşam alanı sunar.

İş insanın doğa dışı etkinliğidir. Ölüm yaşam döngüsünün dışında yer alır. Yapay bir şeyler dünyası olan iş bu dünyanın sınırları içinde vardır. Bir ürünün ortaya çıkarılış sürecini kapsayan iş insani etkinlikler sıralamasında ikinci sıradadır. İş kavramı hazır olarak bulduğumuz dünyaya kendimizden bir şeyler katar. Kalıcılık ve süreklilik kazandırır.

Eylem ise maddeler dünyasında maddenin aracılığı olmadan insan ilişkilerini temsil eder. Eylem siyasi yapılar kurdurarak tarihin koşulunu yaratır. Siyasi düşüncenin ise merkezi kategorisini oluşturur.

Modern dünyada tek benci yaşamının tek değer haline gelmesi Vita Activa'nın üç etkinliği arasındaki ayrımın görünmez oluşundandır.¹³⁷ Arendt için ev içine özel alana mahsus olan etkinlikler kamusal alana karışmış durumdadır. Modern dünyada giderek artan sanayileşme ve teknolojik ilerlemeler iş alanının, yaşamın araçsallaşması ile de emek etkinliğinin yetilerini kaybederek politik ve sosyal olan arasında çatışma meydana getirmiştir. Böylelikle eylem etkinliğini dışlayıcı bir davranış ile emek-iş arasında ittifak söz konusu olur. Fakat bu ittifak emek etkinliği ilerleyen teknolojik gelişmeler neticesinde egemen hale gelerek imal eden yani işi yapan insanı tehdit eder. Aşırı tüketim kültürü hemen tüketilip geri dönüştürülen şeylere yol açarak iş etkinliğinin oluşturmuş olduğu kalıcı bir dünyayı anlamsız kılar.¹³⁸ Tüketim toplumunda bütün insani faaliyetler emek etkinliğine indirilmiş bir sorun yaratmaktadır. İnsan yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması noktasında sürekli olarak çalışmaktadır. İnsanın dünya ile olan ilişkisi her şey ekmek parası içine dönüşmüş bir sürekliliği olmadan devam ediyor.

Emek etkinliğinin iş ve eylem etkinliklerine göre üstün tutulmaya başlamasındaki nokta toplumda sadece geçimi sağlamak için karşılıklı bağımlılığa dönüşmesi ve kamusal olan hiçbir şeyin önem taşıyıp taşımadığıdır. Bütün bir toplum açgözlülük halinde ye, kullan, iç at toplumuna dönüşerek daha fazla tüketmek haline geliyor. Böylesi bir toplumun ise daha sonra birey temelinde kendisinin dahi gereksiz olduğu haline gelebilir. Dolayısıyla böyle bir toplumun günümüzde yaratmış olduğu kamusal değil özel alanın açıkta gösterilmesidir.

¹³⁷ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 357.

¹³⁸ F. Berktaş, age, s. 230.

Arendt'in politik olmayı neden küçümsediğini ve eylem etkinliğini neden üstte gördüğünü benimsemiş olduk. Temel insan haklarını koruyacak onu üstte tutacak yurttaşlık tutumu yükselten bir anlayışa sahiptir. 20.yüzyılın vahşetinde yaşamış bir kadın olarak direnmeyi kişilerin eyleme geçmesi, direnmesi, bir şeyler yaparak mümkün olunacağını bilincindedir. Bu noktada feminizm tarihi eyleme geçmiş kadınlar için tüm dünya genelinde önemlidir.

Feminist tartışmalar içerisinde yer alan kadın öznesinin anlamı farklı kültürlerde farklı anlamlar taşımaktadır. Açıklamaya ve anlamaya çalışılan kadın öznesi kavramını tüm dünya kadınları genelinde yazmak feminizmin kapsayıcılığı açısından önem arz etmektedir.

Kadın öznesinin anlam arayışında özellikle feminizme post modern etkinin düşün kaynakları arasında yer alan Judith Butler olmuştur. Heteroseksüel yönelimin kadın erkek ikircikliğini cinsiyet, beden, cinsellik ve toplumsal cinsiyet açısından oluşturduğu için heteroseksüelliği tamamen ret ettiğini ileri sürmektedir.¹³⁹ Heteroseksüel yönelimin toplumun temel düşüncesini oluşturduğu ve kadın erkek arasındaki ayrımı perçinlediğini, bir güç ilişkisi yarattığını öne sürmektedir. Butler, toplumsal cinsiyetin doğallaştırılması açısından post yapısalcı etkiye evrilmiştir. Arendt, kadın ya da erkek olmaktan ziyade düşünlerine insan gözüyle bakmıştır. Tüm farklılıkları kapsayıcı özne anlayışı vardır. İnsanlar eşit olmasaydı birbirlerini anlayamazlardı ve geleceği planlayamazlardı eğer farklı olmasalardı insanlar kendilerini anlatmak için çaba göstermeyecek eylemde bulunmayacaktı.¹⁴⁰

Tarihsel süreç içerisinde kadınların kimlik arayışı uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Bu kimlik arayışı eyleme geçtiği vakit ses çıkarmış ve tüm dünya geneline yayılmıştır. Günümüz için bu kimliği birçok şekilde tanımlayan yazarlar, akımlar, düşünceler vardır. Arendt açısından ele alacak olursak kadının biyolojik döngüsünde dünyaya gelmesi ve ölmesi arasında emek kavramı oluşturmaktadır. Emek kavramı yaşamsal bir döngü içerisinde özel alan ile alakalı gösterilir. Kadının ev içinde yaratmış olduğu iş kamusal dökülmediği için bir kalıcılık elde etmemiştir. Dolayısıyla kamusal alandan dışlanmış kadınları belli bir tarihe kadar görememekteyiz. Feminizm düşüncesi kadını iş ve emekten dışarı çıkarmış ve eyleme geçirmiştir. Eyleme geçmiş olan kadın kamusal alanda görünürlük kazanmıştır. Bu görünür olma çabası günümüze kadar devam etmiş ve devam etmektedir. Erkeklerin dünyası olan

¹³⁹ J. Butler, (2014) Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi, (çev.) Başak Ertür, 4.b. Metis Yayınları, İstanbul, s. 12-25.

¹⁴⁰ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 258.

kamusal alanda eyleme geçmek, varlığımızı kanıtlamak, şeyler dünyasına kalcı eserler bırakmak kadın cinsiyeti açısından oldukça zorlayıcı olmuştur. Ne yazık ki tüm dünya genelinde her kadın aynı eşit hakka sahip değil hatta bazı ülkelerde kadının kamusal alana çıkılmasına hala müsaade! edilmemektedir. Feminizm düşüncesi tüm dünya kadınlarının özgür ve eşit şartlar altında yaşaması için kamusal alanda eyleme geçmiş bir ideolojidir.

Arendt'in emek iş ve eylem etkinliklerini birbirinden ayırmış ve eylem etkinliğini hepsinden üstte tutmasını kadınların hak arayışı ve mücadelesi açısından önemini daha iyi anlamış olduk.

3.3 Feminizm ve Siyasal Katılım ilişkisi

Siyasal katılım yoğun eylemler dizisine sahip geniş bir yelpazede yer almaktadır. Siyasal katılım ilişkilerine etki eden birçok etken söz konusudur. Bununla birlikte aktif katılımın önünde bazı engellerin bulunduğu dikkat çekmektedir. Siyasete ilginin yoğun olduğu ülkemizde, siyasal katılım ilişkisi cinsiyet temelinde farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar erkeklerin siyasal alanda çoğunlukta olduğu, kadınların daha az eğilimli olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınların siyasi katılımında önünü kesen bazı engeller mevcuttur. Feminizm ile bağlantısal olarak bu engelleri göz önüne alıp kadın öznesinin toplum içerisindeki yerini tartışacağız.

Dünya nüfusunun yarısı kadınlardan oluşmasına rağmen kamusal alanda ve politik alanda görünüşleri aynı çoklukta değildir. Bunun nedeni; toplumsal ve kültürel normların kadınlara yüklemiş olduğu ev işi görevler, annelik vasfı, siyasal partilerin kurumsal yapıları, iş dünyasında kadınların ikinci planda kalması ve uygulanan politikaların etkisidir. Siyasi kültür ve siyasi sistemin bireylerin siyasi davranışları üzerinde de etkisi olduğu aşikârdır. Dolayısıyla kültürden kültüre değişen siyasal davranış ve katılım farklılıkları görmemiz mümkündür.¹⁴¹ Bireyler eyleme geçip geçmemek konusunda karar vermek zorundadır. Karar vermek eylemi sadece oy kullanmak için değil aynı zamanda kime oy verileceğini de etkiler. Ama bazı siyasal davranışlar karar verme eylemi gerektirmez yurttaş olarak yapmamız ve zorunlu olduğumuz konular da vardır. Vergi verilecek kurumu ve miktarını bizler seçemeyiz bu konuda belirlenen yasalara uymak konusunda zorunluyuz. Ancak vergi indirimi vaat eden bir siyasal partiye oy verme kararını biz veririz. Toplumu oluşturan yurttaşlar kendilerine biçilmiş roller ile birbirine bağlıdır. Bu rolleri oluşturan normlar kültürel olarak değişiklik göstermektedir. Siyasal katılım

¹⁴¹ L. W. Milbrath, age, s. 198.

modelini demokratik toplumlarda görmek daha mümkündür. Halkın siyasal katılımında kararlar alması ve devletin yönetici kişilerini seçmesi bir siyasal katılımıdır. Ancak anti-demokratik ülkelerde bu durum iki şekilde seyir edebilmektedir. Toplumunu oluşturan yurttaşların herhangi bir siyasal katılımı mevcut değildir ya da siyasal katılım olarak gösterilen oy kullanma hakkını bir sonuç elde etmek için değil göstermelik olarak siyasal bir zorlama yolu ile mevcut kişileri meşru göstermek için yapılmaktadır.¹⁴²

Türkiye temelinde siyasal katılım ilişkilerine bakacak olursak partiler liderlerin belirleyiciliği altında oldukları ve parti içinde demokrasinin çok fazla gelişmemesinden dolayı partinin siyasal ortamını genel olarak liderleri belirler. Ataerkil bir siyasal alan içerisinde olan Türkiye için kadınların durumu ve örgütlenmesi nadiren partilerin gündemindedir. Toplumsal kültürün kadına atadığı ev, aile ve çocuk tanımlarından kadını çıkarıp siyasal alan içerisine sokmaya pek istekli değildirler. Kadınlara birey ya da insan olarak bakmaktan önce anne ve eş olma özelliklerine bakarak aile merkezli politikalara kadını yerleştirirler. Söz konusu siyasal partiler parti ana gövdesini kadınlar yapmaktansa onları siyasal söylemleri içinde eş ya da anne sıfatları ile kullanırlar.¹⁴³

Siyasal katılım ilişkileri kadınlar için parlamentoya katılımı da gerektirir. Bu katılımın artmasında veya azalmasında bazı roller vardır. Bu rollere siyasal nedenler eşlik etmektedir. Siyasi partilerin kadınları desteklemesi de katılım oranlarını etkilemektedir. Siyaset içerisinde erkek egemen bir tutumun sergilenmesi kadınların parlamentoya katılımlarını olumsuz etkilemektedir. Bu durum kadınların siyasete olan ilgisini kısıtlayıp geri planda durmalarını sağlar. Diğer bir deyişle erkek egemen bir siyasetin işleyişi erkeklerin günlük pratiklerine göre ayarlanmaktadır. Kadınların günlük pratiklerine göre ayarlanmaz. Böylelikle siyasal partilerde bundan nasiplenerek kadınları desteklemede daha gönülsüz davranabilmektedir. Siyasal katılım ilişkilerinde kadın hareketlerinin etkisi oldukça fazla olmuştur. Zaman içerisinde kadınların destek görmesi ve kamusal alana çıkmadaki ısrarları ile politika içerisinde yer almaya başlamışlardır. Bu süreçte kadınların taleplerini onaylatması kolay olmadı. Devletin, iktidarların, partilerin ikna olmaları zaman ve emek gerektirdi. Ancak bu zaman ve emek karşılığında ise önemli değişimler yaşandı. Özellikle 70'li yıllardan sonra feminizm hareketlerindeki araç ve yöntemlerin değişmesi ile birlikte kadınların kamusal alandaki

¹⁴² G. Moyser, (2003). Political Participation, Understanding Democratic Politics An Introduction, London Publication pp.174-186, s. 175.

¹⁴³ S. Çakır, Erkek Kulübünde Siyaset, age, detaylı bilgi için bkz., s. 133-142.

benlikleri daha çok ortaya çıkmaya başlamıştır. Kadın mücadelesinin ilhamı keşfedilerek diğer nesillere aktarıldı. Durumun sadece kadınlar için kamusal alana çıkıp iş yapmak ya da eğitim haklarından yararlanmak ile sorunun çözülmeyeceği anlaşıldı. Siyaset alanında kendilerini göstermeleri ve seslerini daha uzaklara duyurmaları gerekiyordu. Kadınlara aitmiş gibi görünen özel alan mücadele alanı olarak görülmeye başladı ve buradaki sınırlar kaldırılmaya çalışarak toplumsallaştırılmaya ve politikleştirilmeye çalışıldı. Beden politikası etrafında kadın hareketleri toplanmaya başlandı.¹⁴⁴ Bu hareket eşliğinde ataerkile olan mücadele politika önünde daha yoğun bir uğraşı haline geldi. Ataerki dediğimiz bu kavram kadınların sömürülmesi ve aşağılanması yolunda tarihi açıdan kendisini bizlere gösterir. Erkek meclisi, erkek siyaseti, erkek alanı, erkekler ligi gibi kavramların özünde kadınları yok saydığı ötekileştirdiği aşikârdır. Bu durumlar kadınların siyasal katılım ilişkilerine olumsuz yansımaktadır. Feminizm hareketleri günümüzde de hala devam eden bu siyasal katılımı kadın sayısını arttırmak ve erkek egemen siyaseti kırmaya çalışmaktadır.

Toplumların demokratik ya da anti-demokratik rejimlerinin yanı sıra kişilerin siyasal katılım etkinliklerini bireysel olarak yaşadıkları edimimleri de etkilemektedir. Davranış ve inanç kalıplarımız bizi bir alana yönlendirmektedir. Siyasal alana olan ilgimiz ve kaygımız siyasal katılım etkinliğimizi etkilemektedir. Kişiler siyasal katılımı bir vatandaşlık görevi olarak görebilir veya tam tersi pasif bir tutum sergileyebilir. Bireylerin kendisini bir gruba dâhil hissetmesi ise yine siyasal katılımımızı etkilemektedir. Bu aidiyet hissini ise özel alanda şekillenmiş olan kişiliğimiz belirlemektedir. Kişilik özellikleri siyasal katılımı etkileyen diğer bir bireysel faktör olarak görülmektedir. Zira dışadönük olmak veya özgüvenli olmak ile tam tersi içe kapanıklık ve anti-sosyal davranışlar siyasal katılım etkinliklerinde etkin rol oynamaktadır. Bireysel faktör olarak görülen bir diğer önemli konu ise cinsiyettir. Toplumda edinmiş olduğumuz rollerin davranışlarını toplumsal kültürden almış olduğumuz cinsiyet normları belirlemektedir.

Özellikle 20.yüzyıl ve sonrasında kadına tanımlanan haklar neticesinde özel alandan çıkmaya ve kamusal alanda iş yapmaya başlamıştır. Ancak kadına yakıştırılan meslekler erkeklerden farklı olmuştur. Kadınların ev içi rolleri ile algılanmalarından dolayı öğretmen, hemşire, hasta bakıcı, ev hanımı gibi meslekler kadın mesleği olarak görülmüş, buna karşılık siyasal alan, esnaflık, mühendis, asker ve polis gibi meslekler erkek mesleği olarak görülmüştür. Kadınların yapmış olduğu meslekler daha apolitik bir zeminde ve kamuyu

¹⁴⁴ M. Maria, (2011). Ataerki Ve Birikim, (çev.) Yıldız Temurtürkan, Dipnot Yayınları, Ankara, s. 71.

ilgilendirmeyen meslekler olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁵ Dolayısıyla erkek alanı olarak görülen siyasal alan içerisinde kadınların mevcudiyeti oldukça azdır. Bu durum oy verme davranışı açısından bakıldığında ise yine kadınların erkeklere oran ile daha az olduğu görülmektedir. Kadınların eşleri ya da babaları tarafından oy kullanma davranışını etkilediği bu çalışmada yazmaktadır.¹⁴⁶ Kadınların siyasi görüşleri erkekler tarafından belirlenmektedir.

Aile ve ev içi konuları toplumsal kültürel normlar tarafından kadınlara atandığı için bu durum geniş zaman isteyen siyasal katılımı etkilemekte olup kadınlar erkeklere oranla daha düşük bir katılıma sahiptir. Zaman içerisinde kadınların eğitim seviyelerindeki artış sonucu siyasal katılım oranları da artış göstermiştir. Yapılmış olan bu kadın erkek arasındaki ayrım politik olandan ayrı düşünülemez. Erkekler toplum içerisinde statü ve güce daha kolay sahip olurken kadınlar kamusal ve siyasal alanda görünür olmak için daha çok çaba göstermektedir.¹⁴⁷

Sosyoekonomik alanda yapılan eşitsizlikleri kadınlar daha fazla hissetmektedir. Politik alanda var olma çabası kadınların eğitim ve kariyer seviyelerine ulaştıktan sonra mümkün olabilmektedir. Eğitim seviyesindeki artış toplum genelinde kadınları kamusal alanda artışı ve siyasal katılıma olan artışı etkilemiş olsa da kadınların aile içi sorumlulukları hala temel rolleri olarak görülmektedir. Nitekim bir annenin çocuğunu bırakıp işe gitmesi onu sorumsuz ve ilgisiz anne yaparken babalar için aynı düşünce yoktur. Ev işlerinin aksaması çalışan annenin sorumluluğunda görülürken baba figürü bu durumdan toplum içinde bağımsız görülmektedir. Toplumsal kültürün cinsiyet rollerine etkisi kadını daha pasif bir alanda tutmaktadır. Bu durum siyasal alanda da kendisini net bir şekilde göstermektedir. Politik alan erkek alanı olarak görüldüğü için kadınların politik alandaki mevcudiyeti oldukça azdır. Toplum tarafından siyasetin erkek işi olarak görülmesi erkeklerin siyasal alanda kendilerini daha etkin olarak göstermesine yol açmıştır. Sosyoekonomik durumu etkileyen üç temel etkinlik vardır. Bunlar; meslek, eğitim ve gelirdir.¹⁴⁸ Bu üç değişken birbirlerine bağlı olarak toplum içerisindeki bireyin yerini belirlemektedir. Yine bu değişkinlere bağlı olarak kadınların meslek edinimleri aldıkları maaş erkeklere göre daha dezavantajlı konumdadır. Bireylerin siyasal olarak toplumsallaşmasını ve kamusal alana çıkmasını sağlayan eğitim bireyin siyasal katılımına çok

¹⁴⁵G. Özkılıççı, & İ. M. Uzun, (2022). Siyasal Katılım Kadınların Siyasi Temsilinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Değerlendirilmesi, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 8(1), 77-93, s. 86.

¹⁴⁶ Toplumsal cinsiyet sosyolojisi, (2011). Siyaset Ve Katılım, Anadolu üniversitesi, 3.ünite, 1.b. Ağustos, s. 68-69.

¹⁴⁷ B. Türkoğlu, G. Sayılan, (2016). Politik Psikoloji Çalışmalarında Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsel Azınlıklara Yönelik Tutumlar İçinde Siyaset Psikolojisi, Nobel Akademi, Ankara, s. 52.

¹⁴⁸ L. Milbrath, age, s. 223.

boyutlu katkı sağlar. Siyasal tutum ve davranışların anlaşılması ve öğrenilmesi ilk olarak eğitim ile öğrenilir. Vatandaş olma bilinci eğitim sayesinde verilir ve siyasal katılım etkinliklerinde eyleme geçilmesine destek sağlar. Ülkemiz açısından ele alacak olursak eğitim seviyesindeki artış ile siyasal katılım oranlarındaki artış doğru orantılıdır.¹⁴⁹ Gelir durumu bireylerin siyasal katılımını etkileyen diğer bir değişkendir. Bu değişkende kişilerin gelir durumu arttıkça siyasal alanda daha faal olması yönünde çalışmalar yapılmıştır.¹⁵⁰ Kadınların daha yüksek sosyoekonomik bir yer sağlamaları erkeklere oranla daha zor ve çaba gerektirmektedir. Kadınların siyasal katılım etkinliğinde erkeklere oran ile daha azınlıkta olmaları toplumsal rol dağılımında merkezi bir konumda olmamalarından ve zorluk yaşamalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Ataerkil yapı, bireyin daha dünyaya gelmeden sistematik bir şekilde kültürel koruma altına alındığı ve ilişkilerin çoktan örgütlendiği bir yapı halini almıştır. Kadın ve erkeğe biçilen rollerin, statünün, mesleklerin, politikanın tabanını toplumsal yapı oluşturmaktadır. Toplumsal yapı ataerkil bir düzende yer alıyorsa orada kadın erkeğin yaşam koşullarındaki eşitliğinden bahsetmek güçtür. Toplumun yapısını oluşturan kültür, dil, coğrafya, eğitim seviyesi birbirleri ile bağlantılı değişkenlerdir. Kapsayıcı bir nitelikte olan toplumsal yapının siyasete etkisi de oldukça büyüktür. Toplumun belirlemiş olduğu kadın ve erkek roller çerçevesinde siyasi katılım etkilenmektedir. Ataerkil düzenin içerisine sıkışmış kadının rolleri oldukça kısıtlı olduğu için erkek hegemonyası birçok alana sirayet etmektedir. Kadının siyasi arenada kayda değer görünmesi zorlaştırılmış ve politik olan erkeğe ait kalmıştır.

Siyasi partilerin kurumsal yapıları ve göstermiş oldukları erkek adayların çoğunlukta olması yine bu katılımı kadınlar için dezavantajlı hale getirmektedir. Kurumsal bir engel olarak görülen bu durum toplumsal kültürün siyasi partilerin pratiklerine olan etkisi olarak görülebilir. Kültürel normların vermiş olduğu ataerkil kurallar, kadınları siyasal alandan alıkoyan bir diğer etkendir. Erkek egemen siyasetin kültürel olarak etkileri kadınları siyasal alana daha az uygun görmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde toplumsal ve siyasal hayat içerisinde yer alan kadınlar birçok mücadele içerisinde olmuştur. Mücadelelerden arda kalan durgunluk dönemlerinde ise kadınlar saf dışı tutulmuştur. Dolayısıyla zaman içerisinde bazı hakları elde ettikten sonra, siyasi katılım

¹⁴⁹H. B. Eser, & P. Sarışahin, (2016). Cinsiyet-Siyasal Katılım İlişkisi: SDÜ Örnek Olayı, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi*, 7(15), 38-58, s. 43-44.

¹⁵⁰ A. T. Kışlalı, (2006). *Siyasal sistemler: Siyasal çatışma ve uzlaşma*, İmge Kitabevi, İstanbul, s. 224.

hakkını elde etmişlerdir. Kadınlar sanayi devriminin getirmiş olduğu toplumsal değişimin ve sınıf mücadelelerinin sonunda siyasal alana çıkmaya başlamıştır. Aile içerisinde dahi karar verme hakkı bulunmayan kadının toplumsal değişmiş ve dönüşüm içerisinde hak eksikliklerinin farkına varmış mücadele etmeye başlamıştır.¹⁵¹ Kadınların hak mücadelesi 1830 yılında ABD’de başlamış ve 1890 yılında Wyoming eyaletinde kadınlara ilk defa seçme hakkı verilmiştir.¹⁵² 19. yüzyıl kadınların siyasal katılım mücadelesi için oldukça önemli bir yüzyıldır. Nitekim sırasıyla diğer ülkelerdeki kadınların hak arayışı başlamış olup zaman içerisinde haklarını almışlardır. Pek çok ülkede özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra kadınlara siyasi katılım hakkı tanınmış olsa da uygulama da eksiklikler devam etmiştir. Kadını özel alandan çıkaracak zihniyet henüz var olmadığı için kadınlar bir müddet ise bu alanın izlerini üzerlerinden atmaya çalışmışlardır. Günümüzde etkisi hala devam etmekte olup kadın erkek rolleri tartışılmaktadır. Siyasete gereken ilgiyi gösteremeyen kadınlar 1945-1970 yılları arasında ağır bir siyasal katılım halinde kalmıştır. Her ne kadar seçme haklarını kullansalar da seçilme hakkını toplumun ataerkil yapısı nedeniyle kullanamamış dolayısıyla siyasi alandan dışlanmışlardır.¹⁵³

1970 yılı sonrası feminist hareketlerin söylemleri siyasal temsilcilerin ve bürokrasinin kullanmış olduğu eril söylemlerin yerine eylemi, eşitliği ve dayanışmayı mümkün kılan katılımcı demokrasi modelini savunan ve yurttaşlık bilincine önem veren biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Siyasal olanın ne olduğu sorusu ve bu soru dâhilinde siyasal katılımın etkilerinin ve sınırlarının neler olduğu kadınlar için cevabı önemli sorular idi. Siyaset kavramının tek bir anlamı yoktu aynı şekilde siyasal katılımında dar bir açıyla bakılacak yanı yoktu. Kamusal alan içinde sadece iş hayatının olduğu bakış açısı ile politik alan içinin sadece parlamentoda alınan kararlar olduğu bakış açısını yıkacak yeni bir algıya gereklilik vardı. İşte bu alanlar içerisinde kadınların seslerini duyurabileceği ve örgütlü bir şekilde karar alma mekanizmalarının içerisinde yer alacak bir yapıya olan ihtiyaç söz konusuydu. Kadınları geleneksel açıdan bir taraf ilan eden algıyı ortadan kaldıracak bir ön koşula ihtiyaç vardı. Siyasal alan içerisinde karar alma statüsüne katılmalarını mümkün kılacak kapsayıcılıkta bir eyleme gereklilik vardı. İkinci dalga feminizm hareketleri bu konuyu özel alan ve kamusal alan

¹⁵¹ T. Minibaş, (1996). *Siyasal Partiler Yelpazesinde Kadının Konumu, Türkiye’de Kadın Olgusu*, Say Yayınları, İstanbul, s. 74.

¹⁵² G. Say, (1998). *Siyasal Degisimde Kadın Boyutu*, Kurtiş Matbaacılık. İstanbul, s. 5.

¹⁵³ M. K. Marduç, (2015). *Uluslararası Belgelerde ve Anayasalarda Hukuki ve Siyasal Eşitlik Bağlamında Kadın*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 9.

arasındaki ayrımı yok etmekte bulmuştur.¹⁵⁴ Özel alanda yer alan basıcı eşit olmayan cinsiyet odaklı ayrımların ortaya çıkarılması için kamusal-özel alan arasındaki ayrım incelenmeli ve sorgulanmalı algısı ortaya çıkmıştır. Nitekim bu algı Arendt perspektifi ile feminizm hareketini birbirinden uzaklaştırmıştır.

12 Eylül askeri darbesinden sonra kadın sorunu Türkiye özelinde önemli bir yer edinmiştir. 1982 Anayasası'nda kadın kollarının siyasi partilerde örgütlenmesi yasaklanmıştır. Bu madde daha sonra çıkarılmıştır ancak erkek siyasi alanı için itici bir güç oluşturmuştur. Böylelikle kadın sorununu perçinlenmiş ve faaliyetler yürütülmeye başlanmıştır. Kadına yüklenmiş olan fedakâr anne ve iyi bir eş imajı liberal söylemler doğrultusunda değiştirilmeye özgür, kariyer sahibi feminizm söylemlerinden haberdar olan kadın öncülüğünde modern kadın imajı çizilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁵ Askeri darbe ile birlikte demokrasinin zedelenmesi kadınlar için yeni bir arayış dönemi ortaya çıkarmıştır. Demokratik ve sivil toplum hareketi söylemleri feminizm radarı içerisine girmiştir. 1975 yılında Birleşmiş Milletler' in ilan ettiği 'Kadın On Yılı'nın yol açtığı konular Batı'da kadın hareketlerinin yükselişe geçtiği dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadın hareketlerinin yükselişinden etkilenen Türk akademisyenler ve yazarlar 1980 yılının kadın sorununu perçinlemesi ile tartışmaya başlamışlardır. 1980'den sonra feminist aktivistler bilinç yükseltme toplantıları yapmış ve feminist hareketin eylemi olarak kabul edilmişlerdir.¹⁵⁶ Bu süreçte yazılan kavramlar, projeler, yasalar, toplantılar, eylemler 1990'lı yılların feminizm hareketlerine yansımıştır. Elde edilen sonuçlar Türkiye'nin son 24 yılına da ışık tutmaktadır.

Günümüzde kadınların siyasal katılım etkinlikleri toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Bunun alt yapısının toplumların kültürel normları, eğitim düzeyi, kadın-erkeğe biçilen roller, siyasi yapının temelleri yer almaktadır. Demokratik toplumlarda kadınlar siyasal haklarını elde etmişlerdir. Ancak bu hak edinimlerini ne denli kullandıkları ve ne kadar çoklukta oldukları tartışma konusudur. Sadece oy kullanmak bir siyasal katılım göstergesi değildir. Kamusal alanda yer almak, kamuda görev yapmak merkezi ve yerel yönetimlerde koltukları doldurmak gibi mahiyetler kadınların siyasal katılımını temsil etmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ S. Çakır (2019). *Erkekler Kulübünde Siyaset*, Sel Yayınları, İstanbul, s. 49.

¹⁵⁵ A. A. Güneş, (1998). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 240.

¹⁵⁶ B. Karagöz, (2008). Türkiye'de 1980 Sonrası Kadın Hareketinin Siyasal Temelleri Ve İkinci Dalga Uğrağı, Dergi Park, cilt3sayı7, s. 177.

¹⁵⁷ G. Say, age, s. 5.

Feminizm Türkiye açısından kadınların etkin siyasal katılımı için mücadelesine devam etmektedir. İlerleyen sosyal medya ve teknoloji ile birçok kadına daha güçlü ses olmaya devam etmektedir. 2000'lerden sonra dijital çağa ayak basmamızla birlikte gelişen sosyal medya feminizm hareketlerinin örgütsel yapısını buraya taşımıştır. Böylelikle daha kolay örgütsel yapı oluşturulup tüm dünyadaki kadınlar ile daha kolay iletişim içerisinde olunabilen çağ başlamış oldu. Feminist aktivistler hızla yürütmüş olduğu sosyal medya örgütlenmesi ile birlikte ana akım medyaya ulaşıp seslerini duyurmaları sağlanmıştır. Bu süreç kadınların siyasal katılımını arttırmış ve yalnız olmadıklarını hissetmişlerdir.

3.4 Feminizm ve Toplumsal Cinsiyet

Feminizm, kadın ve erkek cinsiyetlerinin arasındaki farklılığın küçük olduğunu ve hak edinimlerinin, adaletin, hukukun eşitliğini savunmaktadır. Bireyleri cinsiyet temelli bir ayrıma tabi tutulmasının yanlış olduğu ve birey olarak görülmesi gerektiği savunusundadır. Toplumsal cinsiyet olarak sirayet eden toplumda içerisine roller biçilerek devam eden kültürü toplumsal cinsiyetsiz kişiliğe, anlayışa ulaştırmak amacıdır. Biyolojik cinsiyet eşitsizliğini önlemek feminizm kuramı için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine, kadınların uğradıkları sorunlara ve toplum içerisinde ikinci bir konumda olmalarına çözüm aramaktadır.

Devlet politikaları açısından kadınları ele alacak olursak kadınlar ulus devlet içerisinde bu devletin inşasında rol aldığı bilirse bile bu tür senaryolar erkek zihniyeti ile erkekler için yazılmış başrol erkek ve yardımcı karakter kadın olarak belirlenmiştir. Bu durum Cynthia Enleo tarafından kadınlar bir ulusun ya korunmaya muhtaç yanı ya da ele geçirilip ezilen bir savaş ganimeti olurlar.¹⁵⁸ Her iki durumda da şan şöhret sahibi ya da ülkeyi kurtaran erkek oluyor. Kurulmuş olan bu ulus devletler erkeklerin egemenliğine dayanırken kadınların itaat etmesine dayanmaktadır.¹⁵⁹ Ulusun annesi olan kadınlar namuslu olmak zorunda ve denetlenip sınırlandırılabilir olmalıdır. Bu şekilde oluşturulan ulus kimliği erkeklerin çıkarına ve birliğine dayalıdır. Kadınlar biyolojik olarak doğurgan oldukları için bedenleri içerisine sıkıştırılıp onlara karışılması normleştirilmiştir. Bu konuyla ilgili zaman içerisinde bedenleri ve fikirleri ile ilgili yasalar konulup kaldırılmıştır. Kadınlar sevilip korunacak, ya da daha da kötüsü öldürülebilecek ve şiddete maruz kalacak sembollere indirgenebilmektedir. Bunu ise namusun

¹⁵⁸ C. Enleo, (2003). Muzlar,Plajlar Ve Askeri Üsler (çev.) Ece Aydın, Berna kurt, Çitlembik Yayınları, İstanbul.

¹⁵⁹ S. Çakır, Erkek Kulübünde Siyaset, age, s. 115.

sadece kadına ait olduğu düşüncesi ile namus ve töre cinayetleri denilerek yapılan şiddetin ve caniliğin kılıfı kullanılmaktadır. Kadın varlığını özgün ve kendine ait bir bakış açısı ile değil kocaya ait mülk içerisinde onların kurallarına uymak zorunda olan bir anlayış söz konusudur. Bu toplumsal cinsiyet kurgusu Türkiye temelinde zaman e mekânsal olarak değişiklik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve kültürel tabanını oluşturan İslam dininin getirmiş olduğu kurallar oluşturulan ataerkil toplum içinde kadını özel alana hapsedti. Nitekim bu durum zaman içerisinde kadınların mevcut duruma başkaldırısı ile taçlanarak feminizm hareketleri altında değişip dönüşüm geçirdi. Toplumsal düzeyde değişiklikler hala istenilen seviye olmasa bile cumhuriyetin ilanı ile birlikte hukuksal açıdan talepler formüle edildi. Osmanlı İmparatorluğunun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti toplumsal rollerini nesil yetiştiriciliği ile devam etmiştir. Kurulan bu ulus devletinin bekası için kadın sorununun çözülmesi ve sosyal, ekonomik, eğitim ve hukuksal açıdan hakların verilmesi önemli görüldü. Ancak kadınların hane içi ile özdeşleştirilmesi ve kadına anne gözü ile bakılması toplumsal kültür açısından zaman içerisinde belli bir seviyeye gelse de tam anlamı ile değişiklik göstermedi.

1970'lerden sonra feminist yazarlar cinsiyet kelimesine ve toplumsal cinsiyet kavramına yeni bir açıklama getirmiştir. Kavramsal olarak aynı gibi görünse de temelde farklılıklar içermektedir. Feministler için cinsiyet kavramı kadın ve erkek özelinde doğuştan biyolojik olarak tanınan farklılıktır. Toplumsal cinsiyet diye tabir edilen kavram ise kadın ve erkek cinsiyetlerine toplumun yüklemiş olduğu kültürel anlamlardır.¹⁶⁰ Toplumsal cinsiyetin ayrımının hem toplumsal hem de siyasal olarak ayrıldığı vurgulanmaktadır. Erkek ve kadın cinsiyet ayrımının küçük olduğu ve insana birey olarak değerlendirilmelidir. Kadın ve erkek arasında yapılan ayrımcılık her iki cinsiyeti de temelde olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Toplumsal alanda kadın ve erkek cinsiyetlerinden roller açısından beklentiler oldukça farklıdır. Bu kalıplar toplum tarafından atandığı için değiştirilmeye müsaittir. Zira bundan 50 yıl önce kadına bakış ile günümüzde bakış arasında oldukça farklılık vardır. Yaşam devam ettikçe toplum değişip dönüşüm geçirmektedir. Dolayısıyla konuya bütüncül toplumsal bir göz ile bakılmalıdır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi, kadına verilen hakların garanti altına alınması uluslararası belgeler ile devletlerin sorumluluğu altındadır. Türkiye devleti ise cumhuriyetin ilanından bu yana toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için hukuki olarak birçok adım atmıştır. Özellikle eğitim seviyesindeki artış ile kadınların kamusal alanda

¹⁶⁰ F. Nalbant, & T. Korkmaz, (2019). Feminist Teori Temelinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 165-186, s. 170.

görünürlüğü daha çok ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak hem Siyasal alan içerisinde hem de kamusal alanda de var olmaya çalışan kadınlar günümüzde hala birçok sorun ile karşılaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin toplum nezdindeki sirayeti devam etmektedir. Kadın ve erkek arasında yapılan ayırmadan dolayı kadınlar kamusal alanda erkekler ile eşit sayıya gelememiştir. Özel alan içerisinde sınırları çizilen kadınlar hayatın birçok alanında görünür ve özgür olmak için erkeklerden daha çok mücadele vermektedir.

3.5 Kadınlar için Arendt, Arendt için Kadınlar

Feminizm bağlamında baktığımızda Hannah Arendt için feminist bir yazar olarak tanımlamak zordur. Kaleme aldığı metinlerde feminizm ile açık bir bağlantı kurmak mümkün değildir. Fakat bu durum oldukça karışık ve tartışmaya açık bir konudur. Zira Arendt cevap vermektense soruları kışkırtan, açığa çıkartan bir yazardır. Onun düşünce tarzı uzaktan ya da yakından ideolojik bağlılığa ya da taraftarlığa izin vermez. İnsanlık tarihi yeni bir yüzyıla girerken Arendt'in düşüncelerini siyasi, felsefi ve toplumsal düzeyde yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Günümüz feminizm ve politika anlayışlarının mevcudiyeti bizleri Arendt'in yazılarına tekrardan götürmüş satır aralarında anlam arayışına teşvik etmiştir. Arendt'i günümüz dinamikleri ile okuyup anlamak önem taşımaktadır. Arendt'in çalışmaları düşünmeyi ve genişletilmeyi gerektiren önemli kavramları bizlere sunmaktadır. Düşüncesinin zenginliği ileri düşünceler için zemin oluşturmaktadır. Feminizm ideolojisi ise sadece kadın güzellemesi yapan bir sav olmaktan ziyade siyaset alanının içerisinde kamusal alana tesir eden özel hayat içerisinde kadınları çıkarmaya çalışan bir eşitlik adalet ve çoğulluk gibi kavramları mümkün kılmaya çalışan bir harekettir. Arendt'in değinmiş olduğu kavramlar ile birlikte hayatın içindedir. Dolayısıyla geliştirmiş olduğu kavramlar ile feminist kurama katkıda bulunmuş olacaktır.

Arendt'in bir ideolojinin karşıtı ya da taraftarı olarak görmek onun düşünme eyleminden uzaklaştırmaya sebep olmaktadır. Düşünüp tartışılmadan tek tip bir düşünceye hapsetmek Arendt özelinde yanlış bir kanıya varmak olacaktır. Bir yazarı, kuramcıyı, teorisyeni anlamak için onun düşün dünyasına katkı yapan dönem ve kişileri de anlamak gerekmektedir. Arendt bir feministti demek yanlış olacaktır. Yanlış olması bir yana onu feminist olmadığını bilmek ön kabulümüzdür.¹⁶¹ Taraf ilan etmek ise Arendt düşünde yanlış olacaktır. Ancak kendisini feminist olarak görmemektedir. Tek bir konuya politik bir yaklaşımla bakmanın kuşkuculuğunu

¹⁶¹ B. Coşkun, Kadınlık Durumu İle İlişkisinde Hannah Arendt, Düşünme Dergisi, sayı4, s. 2.

taşır ve kadın sorunun politik olandan koparılmaya çalışıldığının doğru olmadığını bilir.¹⁶² Dünyayı okumanın tek bir taraf gözle bakılarak yapılmasının insan düşüncesini soyutlamaya yöneltir. Bir konuyu sabit bir ideoloji ile bakmak o konuya dar bir perspektif ve genelleştirme ile bakmak durumu sunar. Bu durum ise dünya çoğulluğuna bakmanın ve geniş bir zihne sahip olmanın uzaklığını hissettirir. Böylelikle yazmış olduğu yazıları bir perspektif ile bakmaktansa kapsayıcı bir tutum ile yazmıştır. Ancak dönemin feminist yazarları tarafından bu tutumu oldukça eleştirilmiştir. Zira kişisel olanın politik olduğu anlayışının dillerden düşmediği 1970’li yıllar Arendt’in yazımında ki keskin ayrımları kadını ötekileştirmek için yazıldığı anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Özel alan ile kamusal alan arasındaki keskin ayrımları ev içindeki görevleri politikleştirmeye çalışan feminist teori için bir uzlaşmada bulunması mümkün görünmemekteydi. Yazılarında Antik Yunan polisini öne çıkararak Arendt erkeğe özgü politik anlayışı kamusal alanda yüceltmek ile suçlanmaktaydı. 20.yüzyılda bir kadın düşünür olarak feministler tarafından ciddiye alınmamasının sebebi tam olarak eril politika anlayışı güttüğü ve özel ile kamusal ayrımında zorunluluğun yeri olarak gördüğü özel alanı bütün dışlananları ile birlikte aşağı gördüğü varsayımı düşünülüyordu. Özel alan, ev, aile gibi kavramlar dışılık kavramları gibi görünmekte ve Arendt için kişiselliğin kaybı tehlikesini temsil etmektedir. Kamusal alan, politika, eylem gibi kavramlar kişinin kendine özgü farklılığını yaratan ve özgürlüğünü ortaya koyan kavramları temsil eder. Dolayısıyla Arendt erkek olmayı idealaştırdığı yönünde eleştirilere maruz kalır ve onun felsefe anlayışının feminizmle uyumsuz olmasa bile ilişkilerinin çözülmesini de oldukça zorlaştırmaktadır. Nitekim birçok düşünür tarafından feminist olarak görülmemekte ve Arendt’in de öyle bir iddiası bulunmamaktadır.

Patricia Atenbernd Johnson’a göre Arendt bir feminist değildir, Yahudi kimliğine sahip çıktığı kadar kadın kimliğine sahip çıkmamıştır der.¹⁶³ Yaşadığı dönemde kadın hareketlerinin farkındadır ancak bu hareketlere kamusal bir tepki vermediğini biyografisini yazan Elisabeth Young-Bruehl söylemiştir.¹⁶⁴ Arendt’in politika anlayışını detaylı bir şekilde inceleyen Fatmagül Berktaş Arendt’in kendisini hiçbir zaman feminist olarak görmediğini söylemektedir.¹⁶⁵ Kültürel feministlere göre kadın olunduğu için kadınca düşünme zorunluluğu,

¹⁶² F. Berktaş, age, s. 193.

¹⁶³ Johnson, Arendt Üzerine, age, s. 127.

¹⁶⁴ E. Young-Bruehl, (2004). *Hannah Arendt: For Love Of The World*, Yale University Press.

¹⁶⁵ F. Berktaş, age, s. 193.

cinsel farklılık çizgisinde düşünülmesi gerektiği vurgusunda oldukları için Arendt'i kadın olarak 'erkek gibi düşünen' bir yazar olarak görmekteydiler. Böylesi bir düşünce ataerkil bir düşüncenin tam zıttı bir düşünme şeklidir. Nitekim bu zıtlık kadın ve erkek olarak kökünden itibaren devam etmektedir. Fakat bir şeyi olduğundan tam tersine çevirmek ile bir değişiklik yapılabilir mi yoksa olan durumu öznelerini değiştirerek daha da perçinlemiş olma ihtimalimiz bulunmaz mı?

Her ne kadar feminist bir kadın olarak kendisini görmese de düşüncesinin yönleri feminist düşünce ile uyum içerisinde olmuştur. Bir etiğe duymuş olduğu ilgi, feminist etik tarafından onaylanmakta ve ona başvurulmaktadır. Kendisini feminist düşüncenin bir taraftarı, düşünürü, yazarı olarak görmemiş olsa da çağdaş feminist teorilerine oldukça katkıları olmuştur. Erken dönem feministlerin Arendtçi okumalarındaki derinliğin az olması nedeniyle ilk etapta anlaşılmamıştır. Onun kullanmış olduğu kavramlar çoğulluk, benzersizlik dayanışma eyleme geçme doğumluluk gibi feminist teori açısından zenginliklerdir. Ortaya koymuş olduğu doğumluluk kavramı feminizm literatüründe kullanılmıştır. Aynı zamanda özel alan ve kamusal alan olarak niteleyip ayırmış olduğu kavramların keskin çizgileri toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusu ile bağlantılıdır. Özel alanı ev işleri kamusal alanı uzak görünmez olan, özgürlüğün kısıtlandığı alan olarak gören Arendt için kadınların bu rolleri üstlenmesi toplumsal rolleri eleştirmesinden gelir. Kendisinin feminist olmamasına rağmen duygu ve düşüncelerinin çoğulluğu feminist olmayanları harekete geçirici bir rol oynar.¹⁶⁶ Kadın olarak kendi kimliğini öne çıkarmak ile ilgili isteksiz olan Arendt erkek kimliği ile bir sorunu olmasından değil kategorileştiren, bölüştüren, bilinen kimlik açısından tanımlamayı ret eden politik bir duruş sergilemektedir.

Arendt'in felsefesi ikinci dalga feminist hareketin temel fikir ve kavramlarının değerlendirildiği ve yeniden çerçevesinin çizdiği bir araç haline gelmiştir. Arendt kendisini bir feminist olarak görmese bile beden ve cinsiyetin siyasi ve toplumsal önemi gibi sorular ile pek ilgilenmemiştir. Demokratik politika, çoğulculuk ve dayanışmanın önemine olan ısrarcı düşünceleri feminizm teorileştirme girişimleri için önemli hale gelmiştir. Eyleme geçmenin, özgürlüğe ulaşmanın önemini mücadele, direniş ve aktivist bir politika davranışıyla cinsiyetin ve bağlayıcı kimlik kategorilerine siyasi alanı kamusal ve özel alan olarak bölerek eylemci bir karşı çıkmayı amaçlaması feminizm türleri için önemli hale gelmiştir.¹⁶⁷ Cinsiyet olgusunu

¹⁶⁶ B. Honig, (1995). *Feminist Interpretations of Hannah Arendt*, Penn State University Press, USA.

¹⁶⁷ B, Honig, age, s. 137.

politik bir soru olarak görmedi. Kadınların özgürleşmesi, kadın hakları mücadelesi veya iktidarın cinsiyete dayalı yönleri ile ilgilenmedi. Herhangi bir feminist grup içinde yer almadı ya da lehine konuşmalarda bulunmadı. Feminizm teorisi üzerine özellikle bir çalışması olmaması, kadın hareketlerini destekleme konusundaki isteksizliğine rağmen akademisyenler Arendt'in çalışmalarını feminist amaçlar için tartışıp geliştiriyor. Arendt'in kapsamlı biyografisini yazan Elisabeth Young Bruehl'e göre Arendt'in bu denli feminist politikadan uzaklaşması, kimlik politikalarına karşı isteksizliği Siyonist hareketin etkisinden uzaklaşması dolayısıyla her türlü kişisel ya da politik olan ideolojiye karşı bir düşünür olarak öne sürer.¹⁶⁸ Arendt'in politik düşünceleri feminizm ile karşı gibi görünse de onun çalışmalarının derin analizi çağdaş feminizmin radikal iddialarına bir yakınlık taşımaktadır.¹⁶⁹ Arendt'in kendine özgü olarak kabul ettiği güç, topluluk ve eylem argümanlarının arasındaki yakın ilişki siyasi topluluğun ve bireyin kendileri ile birleşip ya da farklılaşarak paylaşılan bir ortak dünya vizyonu sağlar.¹⁷⁰

Kadınların kamusal alandan geri planda kalmasını ya da özgürleşme çabalarını göz ardı etmemiştir. Fakat mecbur kalmadığı sürece bu duruma değinmeyi tercih etmemiştir. Bu tür genellemelerin 'çoğulluk' düşüncesine aykırı olduğu da göz ardı edilmemelidir. Onun iktidar kurgusu çoğulcu zihinsel yargının politikası ve özgürlükçü yapıdadır. Feminist hareket buradan yola çıkarak cinsiyete, bedene ya da kız kardeşliğe yönelik argümanlar ortaya koymaktadır. Bir sınıfı ya da bir grubu ayrıcalıklı olarak kabul etmeyi ve savunmayı tercih etmemesinin sebebi bu gibi düşüncelerin parçalanmaya ya da ayrılmaya yol açmasındandır. Arendt'in idealindeki kapsayıcı kamusal fikrine oldukça ters bir durumdur. Kendi döneminde bahsetmeye çalıştığı kimlik sorunu politik bir olgudur. Bu durum Arendt'in Yahudi kimliğini reddetmesi ile kadın kimliğini reddetmesi arasındaki bağlantıyı anlamamıza yardımcı olur. Çoğu zaman Yahudi olması ve kadın olması üzerine kendisinden beklenen davranışları ve düşünceleri sergilemediği daha eleştirilerde bulunduğu için feministler ve Yahudiler tarafından eleştirilmiştir.

20.yüzyılda Yahudi ve kadın olarak doğmuş Arendt'in entelektüel başarıları onun bir grubun üyesi olması konusunda hatırlatmalara yol açmıştır. Nazilerin Yahudileri yok etmeye çalıştığı dönemde yaşamış olan Arendt Yahudi kimliğini kullanmanın ve tanımlamanın bir görev olduğunu düşünür. Böylesi bir durumda ancak bir Yahudi olarak bu duruma karşı

¹⁶⁸ E. Young-Bruehl, age, s. 97.

¹⁶⁹ S. Benhabib, (1993). Feminist Theory and Hannah Arendt's concept of public space, *History of the Human Sciences*, 6(2), 97-114, s. 99.

¹⁷⁰ M. Harstock, (1985). Sex And Power: Toward A Feminist Historical Materialism, s. 222.

çıkabilirsiniz, ben Yahudi değilim insanım demek yersiz olacaktır.¹⁷¹ Kim olduğumuz ya da ne olduğumuz ile hareket etmektense bir kimlik saldırı altında iken ona sahip çıkmanın önemini vurgulamaktadır. Politik bir olgu olan kimlik direnişe konu olabilecek tarzda bir şeydir. Saldırıya uğrayan bir kimliği savunmak için o kimliğe sahip olmak gerekmemektedir. Kadınların maruz kalmış olduğu eşitsizliklere direnmek için kadın olmaya gerek yoktur. Arendt'in düşüncesini; feminizmi kadınlar arası bir mücadele olarak değil de kadınların ezilmesine karşı çıkan (kadın-erkek) olarak ortak hareket etmek gerçek bir dayanışmayı mümkün kılması olarak anlamak önemlidir.

Dayanışma kavramına önem veren Arendt için buradaki Yahudilik kimliği bir özcü tanım olmaktan ziyade politik dayanışma biçimidir. Feminizm burada kadın öznesini ele alarak biyolojik aynılığa dayanan bir kimlik sorununa dikkat çekiyor. Buradaki teorik olarak özcülüğe karşı bir duruş sergilerken diğer yandan toplumsal olarak kadınların özgür olmak için vermiş olduğu mücadeleyi mümkün kılıyor. Ezilen hor görülen bir gruba karşı duyulan sevgi politik mücadele alanına girmemektedir. Bu durum Fatma Berktaş'ın belirttiği gibi 'kabileye sadakat'¹⁷² olarak durumları tarafsız değerlendirmeden bizleri alıkoyar. Ortak bir dünya kurgusu için başkaları ile birlikte eyleme geçmek, dayanışmaktan başka çaremiz yok. İçinde yaşamız olduğumuz aşırı bireyci dünyayı ancak başkaları ile paylaşırsak olabildiğince zengin ve mutlu bir dünya yaratmış oluruz.

Feminizmin içerisinde olmak ve kadın haklarını savunmak bir grubun içerisinde olmak anlamı taşımaktadır. Kendisinin bu konu ile alakalı Günter Gausla yapmış olduğu röportajda 'hiçbir zaman bir halkı ya da kolektif bir grubu sevmediğini yalnızca arkadaşlarını sevdiğini ve bilip inandığı tek sevginin bu olduğunu dile getirmiştir.¹⁷³ Buradan da anlaşıldığı gibi bir grubu temsil etmek, savunmak Arendtçi bir düşünce sistemi değildir. Dolayısıyla cinsiyeti kadın olmasına rağmen kadınlık durumunu ele almaz. Onun görüşü ortak dünya olarak paylaşılan insanlık durumudur.

Onun asıl meselesi yaptıklarımızdır. Zira hiçbir şey yaptıklarımızdan daha önemli değildir¹⁷⁴ der. İnsanlık Durumu kitabının temel konusunu yaptıklarımıza yani eylemlerimize

¹⁷¹ H. Arendt, (1979). The Recovery Of The Public World, St. Martin's, New York, s. 333.

¹⁷² F. Berktaş, age, s. 26.

¹⁷³H. Arendt, (2011). What Remains? 'The Language Remains' Essays in Understanding: 1930-1954 Formation, Exile, and Totalitarianism içinde (s. 1-23), Schocken Books, New York.

¹⁷⁴Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 33.

bağlar. Eylemlerimiz bizleri hayatın içerisindeki varlığımızın kanıtıdır. Her eylemde kişi kendi mevcudiyetini ifşa eder. Kişilerin var olma durumu eylemi zorunlu kılacağı içindir ki önemli olan tek şey yaptıklarımızdır. Aşikâr olmayan, özelde kalan hiçbir eylem, eylem değildir. Eylem üzerindeki önemli düşünceleri ele aldığımızda feminizm hareketinin de kamusal alanda kadınların çoğulluk oluşturarak eylem göstermeleri ile mevcudiyetlerini kanıtlamış ve hak elde etmişlerdir.

Ataerkinin egemen olduğu kamusal alan, feminist teorisyenler için kirli politik iktidar mücadeleleri olarak düşünülür kadınlara bu alana girmesi onları da kirleteceği düşüncesi hâkimdir. Arendt felsefesinde politika alanı bireysel özgürlük alanı olarak görmüş ve bunu anlatırken erkek egemen Antik Yunan polisinden hareketle yola çıkmıştır. Böylesi bir durumda feminizm teorisyenleri için nasıl bir yol gösterici ya da bu alanların Arendt perspektifi ile yeniden dönüştürülmeye çalışılması sağlandı. Arendt'in yapmış olduğu kamusal ve özel alan arasındaki ayrım cinsiyetçiliği körükleyen ve kadını özel alana hapseden kamusal alana sadece erkeği layık gören totaliter eğilimlere karşı koruyucu bir hat çizen okumalar yapılarak anlamaya çalışılıyor. Eleştirildiği yerden feminizm için anlamlı okumalar yapılmaya, yurttaşlık bilgisinin yeniden inşasına, politika anlayışının dönüştürülmesi açılarından olanaklar sunulduğu ortaya konuluyor. Dolayısıyla Arendt'in yapmış olduğu benzerlik ve farklılıklar kamusal-özel alan pratiklerini diğer bir bakış açısıyla yeniden ele almayı sağlıyor dahası politika anlayışından yapılan çıkarımlar önem taşıyor. Yazılarında rastladığımız özgürlük, dayanışma, eylem, çoğulluk gibi etkinlikler feminist teori için oldukça önemli bir yer ediniyor. Mary Dietz, feministler tarafından eleştirilen İnsanlık Durumu kitabı için proaktif bir toplumsal cinsiyetin alt metni olarak bulduğunu dile getirmiştir.¹⁷⁵

Feminizm ile Arendt arasında süregelen tartışmanın sebepleri arasında Arendt'in politikaya olan çoğulcu bakış açısı ile feminizmin kadınlar özelinde, cinsiyet, kız kardeşlik beden gibi tek bir cinse indirilmiş bakış açıları ile çatışmasıydı. Ayrıca Arendt'in kadın bir profesör olması feminist teorisyenlerin ondan beklemiş olduğu destektir. Arendt için bir grubu ya da topluluğu ayrıcalıklı kılacak bir bakış açısını reddetmektedir. Arendt'in örgütlenmelere dair bakışı feminist hareketler gibi çoğulcu bir politika yanlısı olmaktansa belli bir grubun mücadelelerini önemseyen özcülük tehlikesine karşı duruş şeklindedir. Nitekim böylesi bir duruşu reddetmektedir. Kamusal alan içerisinde ayrımcılığa yol açan, salt bir grubun kendi

¹⁷⁵ M. Dietz, (1995). Feminist Receptions of Hannah Arendt, in Feminist Interpretations of Hannah Arendt, pp. 17-50, Pennsylvania State University Press, s. 18.

haklı mücadelesini yürüterek hiyerarşik bir güç ilişkisi kurması ayrımcılığını Arendt felsefesi reddetmektedir.

Arendt, 1990'lı yılların sonuna kadar feminist yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Bu süreçten daha sonraki yıllarda yazılarına farklı bir perspektif ve detaylı analiz ile okunmaya başlamıştır. Üçüncü dalga feminizmin çeşitlilik ve katılım yükselişi yaşaması nedeniyle Arendt felsefesine de bakış çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Bu çeşitli okumla ve yeni yorumlar feminizm içerisinde Arendt'e olan yargıları kırmaya da başlamıştır. 90'lı yıllardan itibaren ikinci dalga feminizm etkisi kırılmış ve üçüncü dalga feminist hareketleri başlamıştır. Üçüncü dalganın kapsayıcılığı ikinci dalgaya göre oldukça fazla olmuştur. İkinci dalganın eksikliklerini kapatmak ve feminist teorinin tüm dünya kadınlarının sesi olması konusunda çalışmalar başlamıştır. Tüm dünya kadınlarını tek bir tipolojiye sokan anlayış tümüyle reddedilmiş ve kadınları birleştirici argümanlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Her bir kadının özündeki farklılıklara değinilmiş ve bu farklılıklar içinde bir bütün oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu feminist teorinin yeni dalgası Arendt felsefesini böylelikle daha farklı bir perspektif ile incelemeye almıştır. İnsanlar farklı olmasalar da birbirlerini anlaşır kılmak için çana göstermeyecek ve konuşmayacaklardı.¹⁷⁶ Benzerlik ve farklılığın önemine bilen Arendt, feminizm ile anlaşmazlığı üçüncü dalga ile ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu noktada Arendt'in kişilerinin biricikliğine ve özgürlüğüne olan inancı ile farklılıkları önemseydiği çoğulcu politika anlayışı göz önüne alındığında diğerlerini dışarıda bırakmayan kapsayıcı bir düşünce sistemi olduğunu görmekteyiz. Onun siyasi felsefesi ve kavramlara bakış açısı feminizm teorisinin gelişip dönüşmesi ile daha farklı anlamaya ve yorumlanmaya başlanmıştır.

İnsani farklılık öteki olmak ile aynı anlamı taşımamaktadır. Ötekilik çoğulluğun önemli bir nedenidir. Tanımlamış olduğumuz her şeyin bir diğerini yani söylenmeyenleri oluşturur. Her türlü yaşamın içerisinde çeşitlilik ve farklılık durumu söz konusudur. Bu farklılığı ortaya koyacak olan insanın kendisidir. İnsan olan şey paylaşmış olduğu ötekilik ile benzersiz olur ve paylaştığı farklılık beşeri çoğulluğu oluşturur.¹⁷⁷ Arendt'in şeyler dünyasında insan olanların farklılık, çeşitlilik ve ötekilik kavramları üçüncü dalga feminizmin kapsayıcılığı durumu ile paralellik göstermektedir. Bu nedenledir ki 1990'lı yıllardan sonra Arendt okumaları farklılık göstermeye başlamıştır.

¹⁷⁶ Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 258.

¹⁷⁷ Age, s. 259.

Feminizm hareketinin önemli kavramlarından birisi ise dayanışmadır. Birlikte, el ele vererek dayanışma sağlanması daha çok kişiye ulaşmayı sağlamak ve güçlü olmak için önemlidir. Arendt bu noktada dayanışmayı ortak bir kimliğe dayandırmamaktadır. Onun dayanışma anlayışı kolektif eylem bilincinin gelişmesini mümkün kılar. Gücünü çoğulluktan alan eylem birlikte hareket etmeyi ortaya çıkarır. Dolayısıyla farklılığı oluşturan insanlar ortak bir amaç için bir araya gelerek farklı görüşlerini ortak bir eyleme esin verecek şekilde kurgularlar. Bu durum eylemi gerçekliğe dönüştürür. Farklı insanların bir araya gelerek eylemde bulunması, ortak bir sorunu dile getirmeleri kendilerini kamusal alana dönüştürmüş olacaktır. Arendt için feminist teorisyenler ile ortak nokta ötekilik ve farklılık kavramını ayırtmak, dışlamak için değil ortak bir harekete adanmak ve dayanışmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Dışlayıcı grup kimliklerini bir temel olarak almayı farklılığı dayanışmanın bir gücü olarak görmektedir. Böylesi bir dayanışma anlayışı kavramlar arasındaki diyalektik ilişki için önemlidir. Arendt düşündeki dayanışma dışlayıcı baskıcı ya da zorlayıcı bir davranış sunmaz. Bizlere kolektif açıdan düşünme hareket etme imkânı verir. Bu dayanışma kimlik bazında değil kişilerin ortak eylemlerini konu edinir. Arendt'e göre bu dayanışma aynı zamanda iktidarın bir biçimidir. İnsanlar bir araya gelip eylemde bulduklarında ve birbirleri ile dayanışma sergilediklerinde iktidar ortaya çıkar.¹⁷⁸ İktidar politik durumların bir unsuruymuş gibi görünse de aslında bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu hareketin özelliğidir dayanışma ve birliktelik olduğu müddetçe kamusal alanda var olabilir. Ortak bir eylem için bir araya gelemeyen insanlar için iktidarda yok olup gider. Çoğul bir dünyanın potansiyelini oluşturur.¹⁷⁹ Böylesi bir iktidar ise feminist hareketlerini bir arada tutar ve kulak verir. Feministler ise başka muhalif toplumlar ile birlikte ittifak olarak çeşitliliğini artırır. Arendt için farklılık kolektif bilincin temelini oluştururken aynılık politik temelin kolektif bilincini oluşturmaz. Baskıcı ve zorlayıcı dayanışma modellerine kıyasla bu dayanışma modeli feminizm hareketi için önem arz etmektedir.

Kadınların siyasal alana yalnızca kadın sorunlarıyla girmeleri bu çoğulluğun kaygılara ve sorulara cevap vermeyeceğinin kaygısını mümkün kılabilir. Bu durum kamusal alanın bozulmasına mevcut durumun yozlaşmasına sebebiyet verebilmektedir. Kişilerin kendi özcü çıkarlarından ziyade ortak dünyaya duydukları sorumluluklarından dolayı hareket etmeleri Arendt felsefesi perspektifi dünyayı başkaları ile paylaşmak savını vurgulamaktadır. Politikaya

¹⁷⁸ Arendt, Şiddet Üzerine, age, s. 46.

¹⁷⁹ F. Berktaş, age, s. 216.

yön vermek ve değiştirmek için çıkarlar söz konusudur ancak Arendt için bu çıkarlar başkalarının çıkarları ile aynı doğrultuda olduğu müddetçe gerçek olabilmektedir. Bu noktada kardeşlik ile dayanışma birbiri ile karıştırılmamalıdır. Zira kardeşlik dediğimiz olgu ezilenler eziyet görenler aşağılananlar arasındaki ittifakı ele alırken dayanışma politik taleplerin gerçekleşmesi için bir araya gelinmesidir. Arendt ezilenler ve aşağılananlar arasındaki bu kardeşlik duygusunu küçümsemez ama politik eyleme de dayandırmaz.¹⁸⁰ Feminizm kız kardeşlik, iyilik merhamet gibi savlara kendisini dayandırdığı müddetçe politik topluluk sorunlarının cevabını bizlere vermez. Kadınlar uzunca zaman özel alanda kalmış ve kamusal alandan mahrum bırakılmıştır. Kamusal alandan mahrum bırakılmak yaşam için elzem olan şeylerden mahrum olmak ile aynı anlamı taşımaktadır. Kadınlar bu mahrumiyet duygusunu özel alana sıkışıp kaldıkları süre boyunca yaşamışlardır. Kişinin özel alandan çıkamaması kendi benliğine gömülüp kalması politikayı yok eder ve bu düzenin vatandaşı değilmiş gibi hareket eder. Eylem bu noktada insanlar arasındaki ilişkiye anlam kazandıran bir etkinliktir ve kendisini kamusal alanda gösterir. Dünyayı başkaları ile paylaşmak deneyimine kavuşmak ve kamusal ortaklık kurmak için feminist hareketlerine başlamışlardır.

Arendt okumalarında değinilecek bir diğer konu ise biz kimiz sorusu ile biz neyiz sorularının anlamını bulmaktır. Bu konuya varılacak yanlış bir çıkarım Arendt'i feminist teorisi açısından yanlış ele almak olacaktır. Bu doğrultuda kadınlığa olan vurgunun Arendt açısından neden önemli olmadığı da anlaşılmış olacaktır. Arendt eylem etkinliğini kimin edimi ile ele almaktadır. Eylemlerimiz ne sorusu olarak değil kim sorusuna verilecek yanıt ile doğru cevaplanacaktır.¹⁸¹ Eylem ile konuşma etkinlikleri Arendt özelinde birbiri ile alakalı önemli davranışlardır. İnsanın kendisine özgü eylemi 'kimsin sen' sorusuna cevap vermek zorundadır.¹⁸² İnsanların eylemlerinde kim olduklarına dair mecburi bir dışavurum söz konusudur. Buradaki kim sorusu cinsiyetten bağımsız bir sorudur. Erkeklik ya da kadınlık durumu değil insanlık durumudur. Cinsiyet temelli bir eylemden söz etmek yerine, bu eylemi insanlık düzeyinde değerlendirmek daha isabetlidir. Zira insanlar, eylemlerini yalnızca cinsiyetlerinden değil, kim olduklarından ve kim olmak istediklerinden hareketle gerçekleştirirler; farklılıkları da bu varoluşsal temelden kaynaklanır.

¹⁸⁰ Age, s. 219.

¹⁸¹ B. Coşkun, agm, s. 10.

¹⁸² Arendt, İnsanlık Durumu, age, s. 261.

Feminizm hareketinin mücadelecî yönü, yeni bir politika anlayışı ve kamusal alan yaratma konusundaki gücü düşünöldüğünde, Arendtçi politika anlayışının somut bir tezahürünü mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, kamusal ve toplumsal alanın dönüşümüne yönelik güçlü bir alternatif sunar.

SONUÇ

Hannah Arendt'in felsefesi, feminist teori açısından zaman zaman zorlayıcı, düşündürücü ve kafa karıştırıcı olmuştur. Arendt'in kavramlara dayalı anlam inşası; kamusal/özel, özgürlük/zorunluluk ve kadın/erkek gibi ikiliklerde yaptığı ayrımlar, okuyucular için zihinsel bir gerilim yaratmaktadır. Bu çalışma, Arendt'in siyaset felsefesinden yararlanarak feminist teoriye farklı bir anlam katmayı amaçlamaktadır.

Arendt'in kendisini feminist olarak tanımlamaması ve toplumsal cinsiyet konularına doğrudan değinmemesi, onun feminist kuramla ilişkisini karmaşıklarırsa da, bu sessizlik feminist düşünce açısından hem eleştirel hem de yapıcı bir zemin sunar. İkinci dalga feminizm, Arendt'in kavramsal ayrımlarını maskülen bir bakış açısının ve anti-feminist bir duruşun yansıması olarak yorumlamış; buna karşın 1990'lı yıllarla birlikte gelişen üçüncü dalga feminizm, Arendt'in siyasal felsefesine daha esnek ve ılımlı bir yaklaşımla yönelmiştir.

Arendt'i tek boyutlu bir perspektifle değerlendirmek zihinsel bir daralma yaratmaktadır. Ancak onun iktidar anlayışı ve siyasete dair özgün yaklaşımı, feminist teoriye yeni tartışma alanları açmakta; Arendt'e yönelik eleştirilerin, düşünsel katkıları yeniden değerlendirme fırsatı sunduğu görülmektedir.

Birinci bölümde Hannah Arendt'in siyaset felsefesi, yaşamı ve temel kavramları derinlemesine incelendiğinde, onun ne ataerkil düzeni kökten dönüştürme amacıyla bir mücadele yürüttüğü ne de kadın ve erkek arasında var olan hiyerarşik yapıyı tersine çevirmeye çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Politikayı bireysel özgürlük alanı olarak tanımlayan Arendt, ikinci dalga feminizm çevrelerinde "erkek gibi düşünen kadın akademisyen" eleştirilerine maruz kalmış olsa da, onun düşünsel çerçevesinin feminist teoriye katkı sunma potansiyeli göz ardı edilemez. Arendt'in siyaset felsefesi ile feminizm gibi toplumsal cinsiyet merkezli bir teorik alan arasında doğrudan bir bağ kurmak ilk bakışta güç görünse de, bu çalışma tam da bu ilişkinin imkânlarını ve tartışma alanlarını açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

İkinci bölümde feminizmin kökenleri ve temel kavramları incelendiğinde, bu hareketin yalnızca dönemin popüleritesinden doğmuş geçici bir akım olmadığı, aksine tarihsel olaylar ve toplumsal ihtiyaçlar temelinde gelişerek kadınların hak, eşitlik, adalet ve özgürlük arayışlarını politik bir güce dönüştürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Tıpkı diğer ideolojiler gibi feminizm de zaman içerisinde değişim ve dönüşüm geçirmiş; farklı düşünsel yaklaşımlar doğrultusunda çeşitli kollara ayrılmış ve farklı toplumsal bağlamlarda yeniden biçimlendirilmiştir. Her ne kadar dönemsel gereksinimlere göre çeşitlilik arz etse de, feminizmin özünde kadınların

ataerkil düzende hak talebiyle şekillenen bir mücadele olduğu görülmektedir. Bu çalışma, feminizm ile Arendt'in siyaset felsefesi arasındaki kesişim ve ayrışma noktalarına odaklanarak feminist teorinin Arendt bağlamında nasıl yeniden yorumlanabileceğine dair farklı bir okuma sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamı kadın ve erkek cinsiyet kimlikleri üzerine olduğu için bu alan dışına çıkılmamıştır.

Bu çalışma, farklı dönemlerden geçerek dönüşüm yaşayan feminist teori ile Hannah Arendt arasında bir ilişki kurmanın ilk bakışta güç görünmesine rağmen, bu bağı kurmayı ve Arendt'in kavramsal çerçevesiyle feminist teoriye yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Özellikle 1990'lı yıllar ve 2000'li yılların başında ortaya çıkan üçüncü dalga feminizm ile birlikte teknolojik gelişmeler, feminist argümanların evrimi ve kavramlara yönelik yeni yaklaşımlar, bu ilişkinin kurulmasında önemli bir kolaylaştırıcı rol oynamış ve çalışmanın kapsamını genişletmiştir.

Uzun süre boyunca Arendt okumalarının tek yönlü bir perspektiften ele alınması, derinlemesine analizlerin yapılmaması ve düşüncelerinin tam anlamıyla kavranamaması, Arendt ile feminizm arasında kurulmaya çalışılan ilişkiyi ağır eleştirilerin odağı haline getirmiştir. Erken dönem ikinci dalga feminist okuyucular, Arendt'in cinsiyet kavramlarına dair sessizliği ve feminizme karşı ilgisizliğini, düşünsel yaklaşımında bir eksiklik olarak değerlendirmişlerdir.

Bu çalışmada, ikinci dalga eleştirileri tarihsel bağlam içinde göz önünde bulundurularak yeniden okumalar gerçekleştirilmiş ve bu okumalar cinsiyet temelli bir yaklaşımla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu yeniden değerlendirme süreci sonucunda, 1990'lı yılların sonlarına doğru Arendt yorumlarında kademeli bir değişimin yaşandığı gözlemlenmiştir. İkinci dalga feministler, Arendt'i kadın hakları ve cinsiyet meselelerine doğrudan değinmemesi açısından eleştirirken, Honig, Dietz, Zerilli, Allen ve Berktay gibi postmodern teorilerden etkilenen düşünürler, onun kavramlarını toplumsal cinsiyet ve insan ontolojisi çerçevesinde değerlendirmeye başlamışlardır.

Bu noktada tartışma, Arendt'in cinsiyet konularına değinip değinmediğinden ziyade, bedeni ve cinsiyeti doğal bir performatif olarak kabul edip etmediği sorusuna evrilmiştir. Dolayısıyla Arendt'i nasıl bir perspektifle okumamız gerektiği meselesi, yapılan yorumlarda belirleyici bir farklılık yaratmıştır.

Dünyayı anlamlandırma çabası içerisinde olan ve sürekli sorular sorup cevap arayan Arendt'in ele almış olduğu kavramlar okuyucuların zihninde ilk başta çarpıcı bir etki yaratabiliyor. Eylemlerin kamusal alanda gerçekleşmesi ile özgür olunabileceği ve var olabileceğimiz düşüncesinde olan bu düşünürün herhangi bir ayrımcılık içeren konudan uzak durması onun konuyu insan özelinde ele almasından kaynaklanır. Bu ayrımlardan o kadar çok uza durur ki mevcut olan politik alandaki birçok ayrımdan doğan haksızlığı da görmez olur. Bu bakış açısı ile ele aldığımızda kendi döneminde yükselmekte olan feminist hareketlerden uzak kaldığı, lehine konuşmalar yapmakta isteksiz olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla dönemin erken ikinci dalga feminist teorisyenlerinin radarına girerek konu ile alakalı bir kadın olarak dışarıda kaldığı için eleştirilir. Bir konunun kamusal alanda politikayı etkileyecek derecede olması o konunun edinmiş olduğu çoğullukla alakalı olduğu düşüncesi sadece kadınlar özelinde hareketmiş gibi görünen feminizmin varlığını göz ardı ettiği düşünülmüştür. Bu iki bağlamın uzunca yıllar birbiri ile anlaşamamış olmasına sebebiyet vermiştir.

Üçüncü ve dördüncü dalga feminizm hareketlerinin yeni kavramlar ile ortaya çıkması durumu Arendt kavramlarını birbiri ile bağlar duruma getirmiştir. Bu kavramlar üçüncü dalgalanma ile çeşitlilik, katılım yükselişi, kimlik, özneye bakış, evrensel ölçekte dağılım gibi konulara odaklanırken dördüncü dalgalanma ile birlikte teknolojinin ilerlemesinin etkisiyle hareketin daha hızlı yayılması, aktivizm, kolay örgütlenebilme ve toplumsal değişim konularına odaklanılmıştır. Bu kavramların ortaya çıkışı ya da yeniden yorumlanması yapılırken Arendt'in kavramları ile tekrardan karşılaştırılmış ve iki bağlam arasında ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

Kadınların erkeklere oranla daha az siyasal katılım içerisinde bulunmaları durumu Arendt perspektifi ile ele alınmış feminizm açısından değerlendirilmiştir. Nitekim bu bağlamların birbiri ile olan bağları şu bakış açısını bizlere kazandırmıştır. Kamusal ve özel alan ile yapmış olduğu ayrımlar kadın ve erkek arasında toplumsal düzeyde yapılan ayrımlara benzemektedir. Burada Arendt'in yapmış olduğu ayırım cinsiyet temelli değil şeyler dünyasında yaşayan insan öznesi ile alakalıdır. Ancak Arendt'in özel alana vermiş olduğu anlam kadınların yüzyıllardır yaşamış olduğu durumu bizlere göstermektedir. Onun bakış açısı ile özel alan emek ve iş gibi daha özel konuları içeren mahrumiyet bölgesi olarak görülmektedir. Bu alanda kısıp kalmış insan şeyler dünyasında var olamaz, özgür olamaz anlayışı vardır. Bu perspektif ile baktığımızda kadınların yüzyıllardır özel alanda kısıp kaldığını özgür olmadığını görmekteyiz. Öte yandan özel alan dediğimiz kavram sadece ev hane ilişkilerinin yanı sıra politika öncesi faaliyet alanıdır. Zihinsel yaşamın gereği olan içsel düşünme, sakinlik ve

huzurun alanıdır. Bu alanı yorumlamak konuya nereden baktığımız ile alakalıdır. Diğer bir taraftan özel alanın toplumsal ve iktisadi konular tarafından ortadan kaldırılması ve neticesinde politik alan ile iç içe geçmesi durumu doğrultusunda totalitarizmin kollarına kendini bırakır. Böylesi bir durumda aile ilişkileri bozulur, aile içindeki kişiler birbirine yabancılaşır ve birbirlerini ihbar edecek duruma gelirler. Bu kurgu şiddet potansiyelini artırır, politika alanı şiddet alanına döner dahası sonsuz bir tüketim içerisinde değerlerin yok olduğu insan kitlesi ideolojisine döner. Yapmış olduğu kamusal ve özel alan arasındaki bu ayrım toplumun totaliter bir ağin içerisine düşmeden bir önlem niteliği taşımaktadır. Yapmış olduğu kavram ayrımını cinsiyetler özelinde ayırdığımızda özel alandan nasibini alan cinsiyet öznesi kadın olarak görülmektedir. Kamusal alan için yapmış olduğu açıklama ise yüzyıllardır erkeğin konumunu bizlere göstermektedir. Kamusal alana bakış açısı insanların ancak kamusal alanda özgür olacağı, varlıklarını kanıtlayabileceği ve yapmış olduğu eylemlerin bir anlam kazanacağı konusundadır. Bu perspektif ile baktığımızda erkek varlığı süregelen zaman boyunca hep kamusal alanda olmuş ve özgür bireyler olarak hayatlarına devam etmiştir. Yapmış oldukları eylemler kalıcı olarak tarihe geçmiş böylelikle zaman içerisinde ataerkil toplumun inşası da gelişmiştir. Bu durumu kadınların lehine getirmek, onları özgür, eşit ve politik alanda var edebilmek için feminist hareketler başlamıştır. Bu hareketlerin politikada bir yaptırım olması için belli bir çoğulluğa ulaşması kanısında olan Arendt bu konu hakkında yine doğru yere parmak bastığı görülmektedir. Nitekim feminist hareketler belli bir çoğulluğa ulaştıktan sonra politika içerisinde belli yaptırımlar elde etmiş ve haklarını kazanmaya başlamıştır.

Feminist teorilerinin kapsayıcılığı ile Arendt'in kamusal alan tezahüründe ki insanların özgürce eylemlerde bulunduğu alan olarak bir noktada birleşir. Feminizm teorilerinde bugün hala tartışılmakta olan kamusal-özel alan ayrımları ile Arendt'in yapmış olduğu ayrım birbiri ile çatışma içerisindedir. Kamusal alanı, Antik Yunan'ın eril kamusalılığı üzerinden tezahür etmesi ve özel alandaki dayanışma, mahrumiyet ev işleri gibi konuların toplumsal açıdan kadını yansıtır oluşu bu çatışmayı körüklemiştir. Bu noktada Arendt okumalarında yanlışa düşülen yer onun yapmış olduğu ayrımı kadın ve erkek üzerinde yapıyor gibi görünmesidir. Zorunluklar alanı olarak gördüğü özel alanın yok olmaması ve kamusal alandan ayrı tutulması ikisinin birbiri ile bağımsız ama bir olması bakış açısı söz konusudur. O, bu alanlara herhangi bir cinsiyeti hapsedmez bu alanın kadının ya da bu alan erkeğin diyerek bir toplumsal cinsiyet rolleri çizmez. Antik Yunan eril kamusal alanın çatısını kullandığı için cinsiyet ayrımı yapılmış gibi görünmektedir. Ancak doğrudan da kadınların özel alan içerisinde sömürü altında olduğunu da vurgulamaz. Feminizm günümüzde hala devam eden bu ayrımlar arasında

toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya çalışmaktadır. Nitekim bu eşitlik sağlandığında özel ve kamusal ayrımının bir cinsiyet tarafı olarak görülmesi durumu ortadan kalkacaktır.

Genel itibariyle feminist teorilerinin ortaya çıkarmış olduğu akımlar, dalgalanmalar ve ideolojiler temelinde toplumsal bir sorun olarak görünen kadın öznesinin ataerkil toplumda hak arayışıdır. Toplumdaki bu düzene karşı bir çıkıştan doğan feminist hareket kadının toplumsal hayattaki konumunu rollerini ve haklarını alma mücadelesidir. Geleneksel toplum normlarını kural dışı ederek kadınların içselleştirdiği eşitliği ve özgürlüğü ulusal ve uluslararası politik düzeyde bilinmesini sağlayarak çözüme kavuşturulması için hareket edilmiştir.

Feminist teorinin toplumsal cinsiyet konusundaki bakışı ile Arendt'in eylem etkinliğinde bulunan insanı cinsiyetsiz bir gözle yazması, politik alan içerisindeki insanı cinsiyet kavramlarından azade tutuşu iki bakış açısını bir araya getirmektedir. Feminist hareketler içerisinde kadın ve erkeğin eşitliği konusundaki çaba ve bu çabanın dönüşüm geçirdikçe iktidar, politika ilişkilerindeki eşitsizliğe odaklanması Arendt'in iktidar kurgusu ve politik yaklaşımları ile benzerlik içerisinde.

Arendt'in politik yaklaşımına değinmişken şunu da söylemek gerekir. Onun için politik alanda eyleme geçen bir hareketin salt çoğunluğunu kadınların oluşturması durumu hatalıdır. Kadın bir akademisyen olması ondan beklentileri ve bu bakış açısını birçokları tarafından yanlış bulunmaktadır. Ancak kadın olduğu için kadın odaklı bir görüşe sahip olmak zorunda olmadığı gibi kadın odaklı politikaları da eleştirmeye hakkı vardır.

İkinci dalga feminizm hareketinin ortaya atmış olduğu 'kişisel olan politiktir' sloganı Arendt ile feminizm teorisyenleri arasındaki ilişkinin bir araya gelmesini zorlaştırmıştır. Feministler özel ve kamusal alan arasındaki bu ayrıma itiraz ederek kadının yeri olarak görülen özel alandan kadını çıkarmaya çalışmışlardır. Bu dönemde iki farklı düşüncenin uzlaşması da mümkün görülüyordu. Arendt'in yazmış olduğu ayrım Antik Yunan polisinin eril kamusal alan zihniyetine dayandığı varsayımı onu erkek gibi düşünmek eleştirilerine maruz bırakmaktaydı. O dönem içerisinde feminizm hareketinin ciddiye alınmaması sebebi bu erkek egemen zihniyete dayalı politika anlayışı olmuştur. 1970'li yıllarda kadınlar haklarına erişmiş vaziyette olmalarına rağmen hala toplum içerisinde kadın erkeğe biçilen roller kapsamında kadın özel alandan, ev içinden çıkamamış ve annelik-eşlik rollerine hapsedilmişti. İkinci dalga hareketlenme bu rollere hapsedilen kadınları özgürleştirmek adına özel ve kamusal alan arasındaki ayrıma itiraz ediyorlardı. Arendt bu eşitsizliğin ve sosyal sorunun farkında olsa dahi kişisel olanın politik olması düşüncesi ile aynı yöne bakmıyordu. Nitekim bu durum ise

Arendt'i kamusal ve özel alanı cinsiyetleştirdiği ve kadınların maruz kalmış olduğu bu toplumsal sorunu görmezden geldiği kanısıyla eleştiriyorlardı. Ancak Hannah Arendt yazmış olduğu İnsanlık Durumu eserinde emek, iş ve eylem etkinliklerini cinsiyet temelli bir kategoride olmadığını altını çizer. Bu etkinlikler herkesin yapabildiği dışıl ya da eril olarak ayrılmadığı öznesinin insan olduğu faaliyetler olarak niteler.¹⁸³ Feminizm ve Arendt arasında gerilimi arttıran bu konu ileriki zamanlarda farklı bakış açılarına ve sorunlarına değinmeye başlayan feminist hareketler neticesinde yumuşama dönemine girilmiştir.

Arendt, feminist hareketin içerisinde kadın olmasıyla değil düşünceleri doğrultusunda yer almış olduğunu düşünmekteyim. Bunu belli etmek için illa ben kadınların arasındayım, onlar için mücadele ediyorum demesi gerekmez. Bazı saldırılar pasiftir ama etkilidir. Özellikle bu konu ile ilgili üzerinde durmuş olduğu eylem etkinliğinin şeması, özgürlüğün nasıl elde edileceği, şiddete nasıl maruz kalındığı ve politika içerisindeki tehlikesi dahası doğumluluk kavramı kavramları üzerinde insanı düşünmeye sevk etmesi bir hareketin teoride ve pratikte etkilenmesi için yeterlidir. Eylem kavramı sadece kişinin kendi hareketlerinden ziyade öteki olanı yani diğer eyleyenleri de etkiler. Bu bağlamda bakacak olursak kavramların bağlamsal ilişkisi feminizm hareketine ve teorisine radikal şekilde yeniden düşünmek alanı açmaktadır.

Eylem insanların özgürlüğünü tanınması ve sahip çıkması için bizlere yardımcı olur. Kendimizi tanımamızı ve kim olduğumu neler yapabileceğimizi bizlere gösterir. Böylelikle şeyler dünyasında yaptığımız işler neticesinde kalıcılık sağlar ve bir iz bırakarak dünyayı kendimizin kılarız. Arendt özgür yaşamaya çok fazla önem verdiği için eylemek kavramını başlangıçların yaratılması, yolumuzu bulmamız için vurgulamaktadır. İçerisinde yaşadığımız modern çağda en temel ve en değerli olanın yaşamak olduğu düşüncesine rağmen insanların vicdansızca katledilmesi ve buna seyirci kalınması aşırı ironiktir. Bizzat tanık olduğumuz katliamların yanı sıra Arendt'in kendi döneminde yaşamış olduğu kendi dininden insanlara yapılan katliamlara ve bunu bizzat deneyimlemesine rağmen yaşamdan ümidini kesmemesi, karamsarlığa kapılmaması takdire şayandır. O bütün bunlara rağmen insanca ve özgürce ümidimizi kaybetmeden yaşamak için geçerli sebepleri bizlere hatırlatır. İnsan ve yaşam var oldukça umut hep vardır. Tarihin sonu gelmeyecek ve sonmuş gibi görünen her olay yeni bir düzenin başlangıcı olacaktır.

¹⁸³ F. Berktaş, age, s. 196.

KAYNAKÇA

- Arendt Hannah** (1979). *The Recovery Of The Public World*, St. Martin's, New York.
- Arendt Hannah** (2011), *What Remains? 'The Language Remains' Essays in Understanding: 1930-1954 Formation, Exile, and Totalitarianism* içinde (s. 1-23), Schocken Books, New York.
- Arendt Hannah** (2021). *İnsanlık Durumu*, (çev.)Bahadır Sina Şener, 10.b, İletişim yayınları.
- Arendt Hannah** (2021), *Devrim Üzerine*, (çev.) Onur Eylül Kara, 3.b, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arendt Hannah** (2014). *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri 1939-1954* (çev.) İbrahim yıldız, Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Arendt Hannah** (2022). *Geçmişle Gelecek Arasında*. (çev.) Bahadır Sina Şener, Onur Eylül Kara, 8.b, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arendt Hannah & M. Heidegger** (2012). *Mektuplar 1925-1975*, (çev.) Melek Paşalı, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Arendt Hannah** (2021), *Siyasette Yalan*, (çev.) İmge Oranlı, Berfu Şeker, 2.b, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Arendt Hannah** (2021), *Şiddet Üzerine*, (çev.) Bülent Peker, 10.b, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hannah Arendt on Hannah Arendt the Recovery of the Public World (1979) (haz) Melvyn A. Hil, St Martin Press.
- Ağaoğulları, M. A.** (1989), *Eski Yunanda Siyaset Felsefesi*, 1.B, Verso Yayınları, Ankara
- Akbaş, F.** (2020), *Feminizmin Tarihi Coğrafyası*, Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 2.
- Aksu, A. & Yılmaz, D. V.** (2020), *Feminist Teorilerde Kadın Kimliği*. *The Journal of Social Sciences*, 37(37), 406-412.
- Akyılmaz, Ö.** (2023), *Dördüncü Dalga Feminizm Bağlamında Instagram Kadın Hikâyeleri ve Dijital Hikâye Anlatıcılığının Gücü*, Doktora Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Alkan, A.** (2000). " Özel Alan-Kamusal Alan" Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekân. *Kültür ve İletişim*, 3(5), 71-95
- Altan, C.** (2011). *Eğitim-siyasal eğilim ilişkisi: Mersin örneği*. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 313-329.

Altenbernd, Johnson, P. (2013), *Arendt Üzerine*, (çev.) Derya Aybakan Saliya, 1.b, Sentez Yayınları, Ankara.

Alikılıç, Ö. & Şule, B. A. Ş. (2019). Dijital feminizm: Hashtag'in Cinsiyeti. *Fe Dergi*, 11(1), 89-111

Arman, M. N. & Şerbetçi, D. (2012). Postkolonyal Feminist Teoride Milliyetçilik, Militarizm Ve Savaş Karşıtlığı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 65-83.

Arslan, F. & Derya, G. (2023). Feminist Aktivizmin Sesinin Duyurulması Sürecinde Yeni Medya: Olanaklar ve Engellere Dair Uzman Görüşleri Üzerinden Bir Değerlendirme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (38).

Atabey, G. & Hasta, D. (2018), Siyasal Katılım Siyasal Yeterlilik ve Toplumsal Cinsiyet, *Nesne Dergisi*, 6(13),484-516.

Atan, M. (2015). Radikal Feminizm “Kişisel olan politiktir” Söyleminde Aile, *The Journal Of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(2), 1-21.

Avcil, C. (2020). Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru. *Şarkiyat*, 12/4.

Baumgardner, J. (2011). *F'em: Goo Goo, Gaga and Some Thoughts on Balls*. C.A, Selam Press.

Bell, Hooks, (2016), *Feminizm Herkes İçindir*, (Çev.) Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım, Bgst Yayınları, 4. B, İstanbul.

Bensadon, N. & Tekeli, Ş. (1994). Başlangıcından günümüze kadın hakları, İletişim Yayınları.

Benhabib, S. (1993). Feminist Theory and Hannah Arendt's concept of public space, *History of the Human Sciences*, 6(2), 97-114

Berktaş, F. (2012). *Dünyayı Bugünde Sevmek*. İstanbul: Metis Yayınları.

Berlin, I. (2014), Two Concepts of Liberty, In *Reading Political Philosophy*,(231-237).

Butler, J. (2014) *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, (çev.) Başak Ertür, 4.b. Metis Yayınları, İstanbul

Catharine, A. Mackinnon (2003), *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, (çev.) Türkan Yöney, Sabir Yücesoy, 1.b, Metis yayınları, İstanbul.

Coşkun, B. Kadınlık Durumu İle İlişkinde Hannah Arendt, *Düşünme Dergisi*, sayı4,

Coffe, H. & Bolzendahl, C. (2010). Same game, different rules? Gender Differences in Political Participation, *Sex Roles*, 62, 318-333.

Çakır, S. (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul

Çakır, S. (2007), *Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi*, Modern Siyasal İdeolojiler, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 412-475.

Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(4), 185-196

Çakır, S. (2019), *Erkekler Kulübünde Siyaset*, Sel Yayınları, İstanbul.

Dahl, R. A. (1963). *Modern Political Analysis*, Englewood Cliffs, Prentize-Hall Inc.

Davidoff, L. (2021), *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (Çev.) Ateşer ve Somuncuoğlu, 5.b İletişim Yayınları, İstanbul.

Dietrich, J. Schnabel, K., Ortner, T., Eagly, A., Garcia Retamero, R., Kröger, L. ve Holst, E. (2013). Internalized Gender Stereotypes Vary Across Economic Indicators, *SOEP papers on Multidisciplinary Panel Data Research*, 558, 1- 11.

Dietz, M. (1995), *Feminist Receptions of Hannah Arendt*, in *Feminist Interpretations of Hannah Arendt*, pp. 17-50, Pennsylvania State University Press,

Dursun, D. (2016), *Siyaset Bilimi*, Beta Yayınları, 8.b, İstanbul

Durakbaşa, A. (2002), *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları İstanbul.

Donovan, J. (1997). *Feminist Teori*, (çev.) Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İletişim Yayınları, İstanbul.

Edwards, L. Philip, F & Gerrard, Y. (2020), *Communicating Feminist Politics? The Double-Edged Sword of Using Social Media in A Feminist Organisation*. *Feminist Media Studies*, 20(5), 605-622.

Engels, F. (2003). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Eriş Yayınları.

Enleo, C. (2003), *Muzlar, Plajlar Ve Askeri Üsler* (çev.) Ece Aydın, Berna kurt, Çitlembik Yayınları, İstanbul.

Ersoy, E. (2009). Cinsiyet kültürü içerisinde kadın ve erkek kimliği (Malatya örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 209-230.

- Eser, H. B. & Sarışahin, P.** (2016), Cinsiyet-Siyasal Katılım İlişkisi: SDÜ Örnek Olayı, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi*, 7(15), 38-58
- Ettinger, E.** (1996). *Bir Aşkın Anatomisi*, Hannah Arend-Martin Heidegger, (çev.) Pınar Kür, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- Fidan, F.** (2000). Kapitalizmin Gelişme Sürecinde Kadının Çok Yönlü Konumu medyaya örneği, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 117-132
- Gün, T. A. Ş.** (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri, *Akademik hassasiyetler*, 3(5).
- Güneş, A. A.** (1998). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Harris, R. J & Firestone, J. M.** (1998). Changes in Predictors of Gender Role Ideologies Among Women: A Multivariate Analysis, *Sex Roles*, 38(3/4), 239-252.
- Harstock, M.** (1985), *Sex And Power: Toward A Feminist Historical Materialism*
- Haug, F.** (2016), Marxism-feminism. *Historical Materialism*, 24(4), 257-270.
- Heidegger, M.** (2024). *Varlık ve Zaman*. (çev), Kaan H. Ökten, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- Honig, B.** (1995), *Feminist Interpretations of Hannah Arendt*, Penn State University Press, USA.
- Honkasalo, J.** (2016), *Sisterhood, Natality, Queer: Reframing Feminist Interpretations Of Hannah Arendt*, Helsinki University.
- Huntington, S. P. & Nelson, J.M.** (1976). *No Easy Choice Political Participation in Developing Countries*. Cambridge, Mass Harvard University Press.
- Işık, S. N.** 1990’larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler.
- Işık, M. F.** (2022). *Feminizm Kimler İçindir: Bell Hooks*. İstanbul Üniversitesi *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (24), 1-12. s. 9-10.
- Işık Kütük, E.** (2019). *Kadın Emeği: Farklı Feminizm ve Feminist İktisat Anlayışları Temelinde Bilgi Kuramsal Bir İrdeleme*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

- Kalaycıoğlu, E.** (1983). Karşılaştırmalı Siyasal Katılma-Siyasal Eylemin Kökenleri üzerine Bir İnceleme, Gür-Ay Matbaası, İstanbul.
- Karagöz, B.** (2008) Türkiye’de 1980 Sonrası Kadın Hareketinin Siyasal Temelleri Ve İkinci Dalga Uğrağı, Dergipark, cilt3sayı7
- Karakurt, M. & Çelik, A.** (2019). Politikayı Hannah Arendt’le Birlikte Yeniden Düşünmek, VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul.
- Kapani, M.** (2000), Politika bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 12.b, Ankara
- Keane, J.** (1998) Şiddetin Uzun Yüzyılı, (çev.) Bülent Peker, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kristiva , J.** (1982). Powers of Horror. An Essay on Abjection. New York Colombia University Press.
- Kılınç, N. T.** (2012). Politika ve Sorumluluk, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Kışlalı, A.T.**(1987). Siyaset Bilimi, Ankara üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulları Yayınları, 1.b, Ankara.
- Kışlalı, A. T.** (2006). Siyasal sistemler: Siyasal çatışma ve uzlaşma, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Machiavelli, N.** (2018). *Prens.* (çev), Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul.
- Marge Piercy,** (1969), The Grand Coolie Dam Morgan, Sisterhood.
- Marcos, S. & Waller, M.** (2006) Farklılık ve Diyalog: Feminizmler Küreselleşmeye Meydan Okuyor, (Çev.) Ahmet Fethi, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Maria, M.** (2011), Ataerki Ve Birikim, (çev.) Yıldız Temurtürkan, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Marduç, M. K.** (2015), Uluslararası Belgelerde ve Anayasalarda Hukuki ve Siyasal Eşitlik Bağlamında Kadın, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Marx, K.** (2022). Kapital Cilt I, (çev), Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 15. Basım, İstanbul.
- Marx, K. & Engels, F.** (2021). Komünist Manifesto, (çev) Aycan Özüpek, Dorlion Yayınları, 1. Basım, Eskişehir.
- Malinowska, A.** (2020). Waves of feminism, The International Encyclopedia of Gender Media, and Communication. John Wiley & Sons, Inc. (1-2).
- Moyser, G.** (2003), Political Participation, Understanding Democratic Politics An Introduction, London Publication pp.174-186

Milbrath, L. W. (1981), Political Participation In *The Handbook of Political Behavior*, Volume 4 197-240. Boston, Springer US.

Minibaş, T. (1996), *Siyasal Partiler Yelpazesinde Kadının Konumu, Türkiye’de Kadın Olgusu*, Say Yayınları, İstanbul.

Nalbant, F. & Korkmaz, T. (2019), Feminist Teori Temelinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 165-

Oxley, J. C. (2011), Liberal Feminism, Just the Arguments: 100 of the Most Important Arguments in Western Philosophy, 258-262.

Özdemir, H. & Aydemir, D. (2019), Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(32): 1706-1711.

Özkılıççı, G. & Uzun, İ. M. (2022), Siyasal Katılım Kadınların Siyasi Temsilinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Değerlendirilmesi, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 8(1), 77-93.

Pateman, C. (1989). *The Disorder Of Women: Democracy, Feminism And Political Theory*. Stanford University Press, USA.

Prentice, D. A. & Carranza, E. (2002). What women and Men Should Be Shouldn’t Be are Allowed To Be and Don’t Have To Be, *The Contents of Prescriptive Gender Stereotypes*, *Psychology of Women Quarterly*, 26(4), 269-281.

Pruchniewska, U. M. (2019), *Everyday Feminism in the Digital Era: Gender, The Fourth Wave and Social Media Affordances*, Temple University.

Rich, A. (1979). *Conditions for Work: The Common World of Women, secrets and Silence*, New York.

Salur, H. (2008). Hannah Arendt’te Şiddet ve Şiddetin Kaynağı Üzerine Din Sosyolojik Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 65-95.

Sandıkçı Y. T. & Soy, S.(2024), Feminizm Ve Kamusal Alan: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Kavramsal Bir Derleme Ve Halkla İlişkiler Bağlamı, *İstanbul Esenyurt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol1, sayı1, 51-66.

Say, G. (1998), *Siyasal Degisimde Kadın Boyutu*, Kurtiş Matbaacılık. İstanbul

Seiz, J. (1999). *Game Theory and Bargaining Models*, *Elgar Companion to Feminist Economics*, 379-390

Shulamith Firestone, Cinselliğin Diyalektiği, (çev). Y. Salman, 2.b, Payel Yayınları, İstanbul.

Spivak, G. C. (2016). Madun Konuşabilir mi?. (çev), Emre Koyuncu, Dipnot Yayınları, Ankara.

Şimşek, H. (2011). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi, Türkiye örneği. DEÜ Tıp Fakültesi Dergisi, 25(2), 119 -126.

Thompson, D. (1994). Defining feminism. Australian Feminist Studies, 9(20), 171-192.

Toplumsal cinsiyet sosyolojisi (2011), Siyaset Ve Katılım, Anadolu üniversitesi, 3.ünite, 1.b. Ağustos.

Türkoğlu, B. Sayılan G. (2016), Politik Psikoloji Çalışmalarında Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsel Azınlıklara Yönelik Tutumlar İçinde Siyaset Psikolojisi, Nobel Akademi, Ankara.

Young-Bruehl, E. (2004), Hannah Arendt: For Love Of The World, Yale University Press.

Zaretsky, E. (1976), Capitalism, The Family and the Personal Life, New York, Harper

Wollstonecraft, M. (2012). Kadın Haklarının Gerekelendirilmesi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Hannah Arendt, What remains? The Language Remains. [Erişim: 10.08.2024 <https://www.youtube.com/watch?v=Ma5RqKdUQ8Q&t=251s>]

The Theory That Men Evolved to Hunt and Women Evolved to Gather Is Wrong [Erişim:08.08.2024 <https://www.scientificamerican.com/article/the-theory-that-men-evolved-to-hunt-and-women-evolved-to-gather-is-wrong1/>]